

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

EKONOMIKAS UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE

ILMĀRS RIMŠĒVIČS

**FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANAS APJOMS COVID-19 KRĪZES
LAIKĀ IKP KRITUMA MAZINĀŠANĀ UN EKONOMISKĀS
ATVESEĻOŠANĀS VEICINĀŠANĀ IEROBEŽOTO FISKĀLO
RESURSU APSTĀKĻOS**

PROMOCIJAS DARBS

Zinātniskā doktora grāda zinātnes doktors (*Ph.D.*) sociālajās zinātnēs iegūšanai

Darba zinātniskais vadītājs:
Dr.oec., asoc.profesors Oļegs Krasnopjorovs

Rīga, 2025

SATURS

DARBĀ LIETOTO SAĪSINĀJUMU SARAKSTS	3
TABULU RĀDĪTĀJS	4
ATTĒLU RĀDĪTĀJS	5
IEVADS	8
1. FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANA EKONOMISKAJĀS KRĪZĒS: TEORĒTISKI APSVĒRUMI	22
1.1. EKONOMIKAS KRĪZES UN TO FISKĀLĀS SEKAS	23
1.2. FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANA EKONOMISKĀS KRĪZES APSTĀKĻOS	36
1.2.1. <i>Automātiskie stabilizatori</i>	43
1.2.2. <i>Pusautomātiskie stabilizatori</i>	47
1.2.3. <i>Diskrecionārie fiskālie resursi un fiskālā telpa</i>	49
1.3. VALDĪBAS PARĀDS UN IKP KRITUMS	54
1.4. IEROBEŽOTO FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANAS INSTITUCIONĀLIE ASPEKTI	60
2. COVID-19 KRĪZE UN TĀS PĒTĪŠANAS METODOLOĢISKIE ASPEKTI	67
2.1. COVID-19 PANDĒMIJA, IEROBEŽOJUMU STINGRĪBA UN IKP KRITUMS	67
2.2. VALDĪBAS PARĀDA PIEAUGUMS COVID-19 KRĪZES LAIKĀ	76
2.3. PROMOCIJAS DARBA METODOLOĢIJA	84
2.3.1. <i>Pētījuma dizains</i>	84
2.3.2. <i>Dati</i>	85
2.3.3. <i>Datu analīzes metodes</i>	94
2.3.4. <i>Metodoloģijas ierobežojumi un izaicinājumi</i>	95
3. MAKROEKONOMISKO UN INSTITUCIONĀLO VIDĪ RAKSTUROJOŠIE FAKTORI, KURIEM IR BŪTISKA NOZĪME LIELĀKU FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANĀ COVID-19 KRĪZĒ STARPVALSTU GRIEZUMĀ	97
3.1. NIP STINGRĪBA UN FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANA	97
3.2. FISKĀLO RESURSU LIELUMS, VALSTS PARĀDS UN IKP IZAUGSME	106
3.3. VALDĪBAS PARĀDS, IKP KRITUMS UN PIRMSKRĪZES IKP LĪMEŅA ATJAUNOŠANA	111
3.4. INSTITŪCIJU KVALITĀTE, PĀRVALDĪBAS EFEKTIVITĀTE UN UZTICĒŠANĀS VALDĪBAI	122
3.4.1. <i>Institūciju kvalitāte</i>	123
3.4.2. <i>Valsts pārvaldības efektivitāte</i>	129
3.4.3. <i>Uzticēšanās valdībai un ātrāka pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana</i>	133
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	143
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS	150
1.pielikums	169

DARBĀ LIETOTO SAĪSINĀJUMU SARAKSTS

- ĀIP – Ārvalstu investoru padome
- ANF - Atvērēšanas un Noturības Fonds
- COVID-19 - pandēmija, kura tika konstatēta 2019.gada nogalē
- ECB – Eiropas Centrālā Banka
- EK – Eiropas Komisija
- EMS - Eiropas Monetārā savienība
- ESAO – Ekonomiskās Sadarbības un Attīstības Organizācija
- FRS – ASV Federālo Rezervju Sistēma
- GMR – Google Mobility Report - Google mobilitātes ziņojums
- IKP - iekšzemes kopprodukts
- IMF WEO – Starptautiskā Valūtas Fonda Pasaules Ekonomikas apskats
- ISP – Izaugsmes un Stabilitātes Pakts
- LD – 1929.-1933.gada Lielā Depresija
- LFK – 2008.-2010.gada Lielā Finanšu Krīze
- NIP – nemedicīniskie ierobežojošie pasākumi
- OxCGRT- Oksfordas Universitātes (*Oxford University School of Blavatnik*) COVID-19 nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu (NIP) stingrības indekss
- PB – Pasaules Banka
- PEF – Pasaules Ekonomikas forums
- PVO – Pasaules Veselības Organizācija
- SVF – Starptautiskais Valūtas Fonds
- VPR - Vispasaules pārvaldības rādītāji
- NZR - nulles zemākā robeža
- ZLB – zero lower band - nulles zemākā robeža
- WEF- World Economic Forum - Pasaules Ekonomikas forums
- WGI – World Governance Indicators -Vispasaules pārvaldības rādītāji

TABULU RĀDĪTĀJS

- 1.1.tabula. Budžeta izdevumi % no IKP ESAO un angļu-sakšu valstīs (2019)
- 2.1.tabula. Pasaules Bankas (VPR) 2019. gadā un Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) “Institutions” 2019.gadā
- 3.1.tabula. NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā
- 3.2.tabula. IKP % izmaiņas 2020.gadā un NIP stingrība
- 3.3.tabula. Automātiskie stabilizatori, diskrecionārie resursi un IKP kritums
- 3.4.tabula. Valdības parāds un IKP kritums 2020.gadā
- 3.5.tabula. Valdības parāds un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgums
- 3.6. tabula. Pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanas prognoze 2020., 2021. un 2023.gadā
- 3.7.tabula. Valdības parāds un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums ESAO
- 3.8.tabula. Valdības parāda lielums 2019.gadā un pieaugums 2020.gadā
- 3.9.tabula. Institūciju kvalitāte un IKP kritums 2020.gadā
- 3.10.tabula. Institūciju kvalitāte un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgums
- 3.11.tabula. Institūciju kvalitāte, IKP pieauguma tempa% izmaiņas 2020.gadā Baltijas valstīs
- 3.12.tabula. Valsts pārvaldības efektivitāte un IKP kritums 2020.gadā
- 3.13.tabula. Valsts pārvaldības efektivitāte un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana
- 3.14.tabula. Valdības parāda lieluma, pārvaldības efektivitātes, institūciju kvalitātes un uzticības valdībai reitingi 2019.gadā
- 3.15.tabula. ESAO valstu apkopotais reitings un aizņemšanās % IKP 2020./2021.
- 3.16.tabula. Institūciju kvalitāte un NIP stingrība
- 3.17.tabula. ESAO valstu institūciju kvalitāte 2019. un NIP stingrība 2020.gadā
- 3.18.tabula. Valsts pārvaldības efektivitāte un NIP stingrība

ATTĒLU RĀDĪTĀJS

- 2.1.attēls. ESAO, EMS un G-7 valstu valdību parāds pret IKP% no 2005.-2024.
- 2.2.attēls. ESAO valstu parāds un IKP izaugsme% (2000.-2026.)
- 2.3.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība ESAO valstīs 2020.gadā
- 2.4.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība ESAO valstīs 2021.gadā
- 2.5.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība ESAO 2020./2021.gadā
- 2.6.attēls. Mobilitātes vidējais kritums 2020.gadā
- 2.7.attēls. Mobilitātes vidējais kritums 2021.gadā
- 2.8.attēls. Mobilitātes vidējais kritums 2020.-2021.gadā
- 3.1.attēls. 153 valstu NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā
- 3.2.attēls. Ierobežojumu stingrība un mobilitātes samazinājums ESAO 2020.gadā
- 3.3.attēls. ESAO NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā
- 3.4.attēls. Mobilitāte un IKP kritums 2020.gadā
- 3.5.attēls. IKP % kritums un budžeta deficīts 2020.gadā
- 3.6.attēls. Gaisa satiksmē, viesnīcu, ēdināšanas un ceļojumu pakalpojumu sektorā nodarbinātie un IKP kritums 2020.gadā
- 3.7.attēls. 186 valstu automātisko stabilizatori un IKP kritums 2020.gadā
- 3.8.attēls. ESAO valstu automātiskie stabilizatori 2019.gadā un IKP kritums 2020.gadā
- 3.9.attēls. ESAO valstu diskrecionāro fiskālie resursi un IKP kritums 2020.gadā
- 3.10.attēls. ESAO valstu diskrecionāro fiskālie resursi un IKP kritums 2021.gadā
- 3.11.attēls. Pirmskrīzes IKP atjaunošana ESAO valstīs un valdības parāds pret IKP
- 3.12.attēls. Parāds pret IKP% 2019. gadā un diskrecionārie fiskālie resursi 2020.gadā
- 3.13.attēls. Valdības parāds un IKP kritums 2020.gada 3.ceturksnī
- 3.14.attēls. ESAO IKP% pieauguma izmaiņas no 2000.-2024. gadam un valdību parāds
- 3.15.attēls. Institūciju kvalitāte un IKP kritums 2020.gadā
- 3.16.attēls. Institūciju kvalitāte un valdības parāda pieaugums 2020.gadā
- 3.17.attēls. Institūciju kvalitāte un valdības parāda pieaugums 2020.gadā (bez 5 valstīm)
- 3.18.attēls. Valsts pārvaldības efektivitāte un IKP izmaiņas 2020.gadā
- 3.19.attēls. Uzticēšanās valdībai un IKP izmaiņas jeb IKP kritums
- 3.20.attēls ESAO valstu valdības aizņemšanās attiecībā pret IKP, institūciju kvalitāte, pārvaldības efektivitāte un uzticēšanās valdībai, 2019.gadā reitingi
- 3.21.attēls. Institūciju kvalitāte un NIP stingrība 2020.gadā

ANOTĀCIJA

2020.gada 11.martā Pasaules Veselības organizācija (PVO) izsludināja pandēmiju visā pasaulē. Ierobežoto fiskālo resursu nepietiekamība un objektīva aizņemšanās nepieciešamība krīzes laikā bija pilnīgi pašsaprotams risinājums, kurš neprasīja papildus skaidrojumus. COVID-19 pandēmija pasaules valstu tautsaimniecības tomēr ietekmēja atšķirīgi. Ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoms dažās valstīs bija mazāks un sasniedza rezultātu ātrāk, bet citās valstīs,- šo fiskālo resursu izmantošana bija ievērojami lielāka un tomēr nerasniedza mērķi mazināt IKP kritumu un ātrāk atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni. Kas bija tie faktori, kas noteica lielāku IKP kritumu 2020.gadā, lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un lielākus ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomus, tādējādi palielinot vairāk valdības parādu un apkalpošanas izmaksas? Vai tie bija nemedicīniskie ierobežojošie pasākumi, pirmskrīzes valdības parāda lielums vai tomēr vēl kādi citi faktori?

Lielāks IKP kritums un dziļāka ekonomiskā krīze noteica arī nepieciešamību izmantot lielākus papildus fiskālo resursu apjomus, lai bremsētu straujāku IKP kritumu un vēlāk arī papildus fiskālos resursus, lai atkoptos un sasniegtu pirmskrīzes IKP līmeni, nemaz jau neakcentējot 2019.gada beigās, saskaņā SVF *World Economic Outlook* prognozēm, plānotā 2020. un 2021.gada IKP līmeņa sasniegšanu.

Promocijas darba autors analizēja milzīgo fiskālo resursu izmantošanas apstākļus un priekšnoteikumus ekonomisko krīžu laikā un IKP izaugsmes atjaunošanā saistībā COVID-19 krīzes laikā noteikto NIP stingrību un iedzīvotāju mobilitāti, valdības parāda lielumu un institūciju kvalitāti, valsts pārvaldības efektivitāti un uzticību valdībai un tās īstenotajai politikai. Īpaši apstākļos, kad pēc Lielās 2008.-2010.gada Finanšu Krīzes (LFK) valstu valdību parādu līmeņi pret IKP bija tikai auguši un esošā parāda apkalpošanas izmaksas, procentu likmju pieauguma dēļ finanšu tirgos bija sadārdzinājušās. Valdības parāda tālāka palielināšana un pieaugušās apkalpošanas izmaksas tādējādi samazinās pieejamos līdzekļus sabiedrības labklājības, veselības un drošības finansēšanai. Vienlaicīgi arī ievērojami samazinot fiskālās telpas lielumu un palielinot IKP nākotnes izaugsmes riskus.

Autors promocijas darbā konstatēja, ka neskatoties uz ESAO valstu salīdzinoši augsto institūciju kvalitātes līmeni, salīdzinājumā ar pārējo pasauli, viens no būtiskākajiem faktoriem, kuram bija nozīmīga saistība ar pasaules valstu un arī ESAO valstu IKP kritumu un pirmskrīzes IKP līmeņa atgūšanas ātrumu, bija institūciju kvalitāte. Tikai uzlabojot institūciju kvalitāti, un samazinot “transakciju” jeb darījuma izmaksu lielumu un skaitu, nodrošinot kvalitatīvu valstisko funkciju veikšanu un valsts pārvaldības efektivitātes nodrošināšanu, jebkuras ekonomiskās krīzes laikā ir

iespējams nodrošināt mazāku IKP kritumu un vienlaicīgi arī sekmēt ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un plānoto IKP pieauguma un izaugsmes tempus, efektīvi un lietderīgi izmantojot fiskālos resursus un nevajadzīgi nepalielinot valdības parāda lielumu un neapdraudot tautsaimniecības izaugsmi nākotnē.

Autors savā promocijas darbā konstatēja, ka valstīs, kurās bija augstāka institūciju kvalitāte, labāka valsts pārvaldības efektivitāte un lielāka uzticēšanās valdībai, krīzes laikā bija mazāks IKP kritums, tās ātrāk atjaunojot pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeni un izmantoja mazākus ierobežotos fiskālo resursu apjomus un mazāk palielināja valdības parādu.

Atslēgas vārdi: Nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu (NIP) stingrība, IKP kritums, pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums, valdības parāds, institūciju kvalitāte, valsts pārvaldības efektivitāte.

IEVADS

Promocijas darba aktualitāte

2020.gads pasaulē iesākās ar satraukuma pilnām ziņām, ka visā pasaulē izplatās COVID-19 vīruss. Katru dienu pieauga cilvēku saslimšana un mirstība. Bija skaidrs, ka tuvojas kaut kas, kas būtiski ietekmēs cilvēku dzīves un sadzīvi nākamajos mēnešos, iespējams, pat vairākus gadus. Ar katru dienu kļuva saprotamāks, ka COVID-19 vīruss ietekmēs ne tikai medicīnisko un veselības sistēmas situāciju, bet tam būs nopietnas ekonomiskās sekas arī uz valstu tautsaimniecībām. Lai mazinātu vīrusa izplatību tika noteikti dažādi nemedicīniskie ierobežojošie pasākumi (NIP) un valstu valdības ierobežoja cilvēku pārvietošanos, nosakot stingrus kritērijus mājās palikšanai, apgrūtinot uzņēmumu iespējas īstenot savas biznesa funkcijas, uzdevumus un plānus. Valstis ar lielākiem tūrisma un viesmīlības sektoru īpatsvaram savu valstu tautsaimniecībās pieredzēja lielāku IKP kritumu un attiecīgi arī lielāku krīzes dziļumu.

COVID-19 ekonomiskā krīze bija un ir unikāla ar to, ka tā 2020.gada sākumā sākās vienlaicīgi visā pasaulē, burtiski vienā dienā. Starptautiskā valūtas fonda (SVF) galvenā ekonomiste Gopinath (2020) to nosauca par visu krīžu krīzi, sakot, ka tā ir – *Crises like no others*¹. Tās pārvarēšanai tika koncentrēti lielākie resursi pasaules krīžu pārvarēšanas vēsturē (Cassim et al., 2020). Ļoti strauji un ievērojami pieaugot arī valstu budžeta deficītiem un valstu valdību parādiem (IMF, 2021f).

2020.gada 11.martā Pasaules veselības Organizācija (PVO) izsludināja COVID-19 pandēmiju visā pasaulē. Tas nozīmēja, ka pasauli bija piemeklējusi šī gadsimta lielākā globāla epidemioloģiskā krīze, kuras sekas nekavējoties atspoguļojās arī ekonomiskajos procesos, notikumos un rādītājos. Politikas veidotāji apzinājās, ka būs nepieciešami būtiski un milzīgi fiskālie resursi, lai spētu cīnīties vienlaicīgi ar veselības sistēmas un ekonomisko krīzi.

Analizējot valstu valdību parāda pieaugumu pret IKP pēdējos 24 gados no 2000.gada līdz 2023.gadam, autors konstatēja, ka valstu parādi bija būtiski pieauguši. Pirmais parāda pieauguma vilnis sākās LFK (2008.-2010.) laikā. Daudzas valstis pēc LFK, un tai sekojošajā ekonomiskās izaugsmes laikā (2010.-2019.), neatjaunoja pirms LFK valdības parāda līmeni pret IKP. Tādējādi “nolemjot” valstis tālākiem, jauniem, vēl augstākiem aizņemšanās un parāda līmeņiem nākotnē. Vienlaicīgi arī neziņai par iespējamiem IKP izaugsmes riskiem un attiecīgajām sekām.

Pēc LFK tikai atsevišķām valstīm izdevās samazināt valdības parāda līmeņus un dažām pat līdz pirmskrīzes līmenim (Rimšēvičs, 2022). Tas neļāva zinātniekiem pilnībā apstiprināt izvirzīto hipotēzi par attiecīga parāda līmeņa sliekšni pret IKP, pie kura bremzējas IKP izaugsme un viennozīmīgi apgalvot, ka valdības parāda sliekšņa lielums ir ekonomiskās izaugsmes bremze un

¹ <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/>

nākotnē kavēs valstu labklājības tālāku nodrošināšanu. Tas neļāva arī uzsākt diskusiju un padziļinātus pētījumus par to cik pamatoti ir tālāk turpināt palielināt parādu, zinot, ka pēc noteikta sliekšņa sasniegšanas budžeta līdzekļu ekonomiskā atdeve kļūst arvien neefektīvāka (Heimberger, 2021).

COVID-19 epidemioloģiskā krīze, kurai sekoja ekonomiskā krīze radīja apstākļus, kuri ļāva promocijas darba autoram pētīt tālāk vai pirmskrīzes valdības parāda lielums pret IKP noteica lielāku IKP kritumu un vēlāk arī palēnināja pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu. Un analizēt, kāpēc vienām valstīm ar mazāku fiskālo resursu apjoma izmantošanu krīzes laikā izdevās nodrošināt mazāku IKP kritumu krīzes laikā nekā citām valstīm ar ievērojami lielāku fiskālo resursu izmantošanas apjomu.

Tieši COVID-19 epidemioloģiskās un ekonomiskā krīzes vienlaicīgums visā pasaulē nodrošināja iespēju diskutēt par: pirmkārt, vai COVID-19 NIP ierobežojumi bija vienīgie, kas ietekmēja IKP kritumu 2020.gadā un lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu. Otrkārt, vai lielāki valsts budžeta izdevumi (automātiskie stabilizatori) un diskrecionārie fiskālie resursi, kuri tika papildus piešķirti krīzes laikā, nodrošināja mazāku IKP kritumu 2020.gadā. Treškārt, vai lielāka aizņemšanās nodrošināja mazāku IKP kritumu 2020.gadā. Ceturtkārt, vai lielāka aizņemšanās nodrošināja ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu. Piektkārt, kas bija tie faktori, kuri noteica mazāku aizņemšanās nepieciešamību attiecībā pret IKP, nodrošinot mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu, tādējādi izmantojot mazākus ierobežoto fiskālo resursu apjomus.

Ņemot vērā visus šos jautājumus, promocijas darba autors uzskatīja par nepieciešamu nekavējoties uzsākt šo pētījumu, lai pēc iespējas ātrāk varētu sniegt atbildes uz šiem jautājumiem un izstrādātu secinājumus un sagatavotu ieteikumus par labāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanu nākotnē.

Ķīniešu valodā jēdzienu “krīze” veido hieroglifs (*weiji*), kurš sastāv no divām zīmēm. Vienas, kas attēlo vārdu “briesmas” (*wei*) un otras, kura attēlo vārdu „izmaiņu iespējas” (*ji*) vienlaikus². Tātad jēdziens “krīze” varētu vienlaicīgi nozīmēt, ka ir sagaidāmas briesmu radītas izmaiņas vai arī nozīmēt, ka sagaidāmas potenciālas briesmas, kuras rada vai radīs izmaiņu iespējas. Vai šīs briesmu (krīzes) radītās izmaiņu iespējas būs pozitīvas vai negatīvas, nezina neviens. Skaidrs ir viens: krīze ir briesmas un tā rada pārmaiņas. Vai varam ietekmēt un vadīt šīs pārmaiņas vai nē, vienmēr paliks atvērts jautājums.

Savukārt, Kamī (1947) uzsvēra: “mēris piespiež domāt”. COVID-19 krīze arī piespieda domāt un rīkoties ātri. Krīze prasīja ātrus risinājumus un izšķirošu rīcību. Grieķu valodā vārds *krisis* Oxford

² <http://krize.lv/par-mums>

Dictionary (2023) tiek definēts kā “lielu briesmu, grūtību vai apjukuma laiks, kad ir jāatrisina problēmas vai jāpieņem svarīgi lēmumi”. Tie var būt saistīti ar negaidītām pārmaiņām, vai kaut ko nevēlamu, kas nojauc ierasto ikdienas kārtību. Aristotelis to ir nosaucis arī par izvēli un atlasi³. Vienlaikus šie avoti norāda, ka tas var tikt tulkots arī kā sods vai spriedums. Spriedums var sevī ietvert tiesāšanas vai novērtēšanas elementus un vērtējumu. Tas nozīmē, ka tiesāšana paredz izvērtējumu tam, cik labi, sekmīgi un rezultatīvi pirms tam tika izmantotas izvēles iespējas un cik pareizi un tālredzīgi tika atlasīti vai pieņemti dažādi krīzes pārvarēšanai nepieciešamie ekonomiskie un politiskie lēmumi. Vienlaicīgi arī ļaujot izvērtēt cik lietderīga un apjomīga bija ierobežoto fiskālo resursu izmantošana krīzes pārvarēšanā un nākotnes izaugsmes nodrošināšanā.

Krīze pēc savas būtības rada iespēju izanalizēt pieņemtos vai nepieņemtos lēmumus un izvērtēt šo lēmumu sekas. Bieži vien šāda analīze nav iespējama, jo nav krīzes vai arī šī salīdzināšana ir ļoti sarežģīta un dārga vai pat vispār nav iespējama. COVID-19 krīze, kura sevī ietvēra gan medicīnas sistēmas krīzi, ar viesiem iespējamajiem izaicinājumiem, kuri saistīti ar slimnīcu spēju nodrošināt visus nepieciešamos un arī neatliekamās pasākumus, gan arī ekonomisko krīzi, kuru Gopinath (2020) dēvē par dvīņu krīzi, radīja šādu analīzes un izvērtēšanas iespēju.

Krīze, kura visā pasaulē, faktiski, sākās vienā laikā, deva iespēju salīdzināt un vērtēt kā šīs briesmu izraisītās iespējas tika izmantotas un kādi bija rezultāti un atziņas “izejot” no krīzes. Lai gan 2023.gada novembrī, rakstot promocijas darba secinājumus, PVO vēl turpināja diskutēt par to vai ir pamats izziņot jaunu pandēmijas vilni, esošie dati par šiem, gandrīz pieciem gadiem ļāva padziļināti pētīt un izdarīt secinājumus par ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomiem, IKP kritumu 2020. gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu.

Darba autors izmantoja COVID-19 krīzes radītās iespējas un salīdzināja kā pasaules valstis izmantoja ierobežotos fiskālos resursus krīzes pārvarēšanai. Un tālāk arī padziļināti analizēja ESAO valstis, kad, faktiski pie vienādiem monetārās politikas un fiskālās politikas uzstādījumiem, dažādās ESAO valstīs IKP kritums 2020.gadā bija lielāks un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšana lēnāka.

Kāpēc krīze, kura sākās visā pasaulē vienlaicīgi, daudzās valstīs bija dziļāka un atkopšanās lēnāka nekā citās? Vai šāda situācija ir uzturama ilgtermiņā? Kādi ir riski, ja valstis starp krīžu laikā nesamazina savu valdības parāda lielumu pret IKP?

Nemot vērā, ka valsts fiskālie resursi nav bezgalīgi un ikvienas valsts fiskālā telpa ir ierobežota, autors promocijas darbā analizēja valdības parāda pieauguma attīstību COVID-19 krīzes laikā un fiskālās telpas turpmāku samazināšanos kopsakarībā ar IKP kritumu 2020.gadā un šo

³ <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=kri%2Fsis&la=greek&can=kri%2Fsis0#lexicon>

ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu, cenšoties nodrošinot mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Promocijas darbs atklāja un konstatēja, ka bez nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu (NIP) stingrības un mobilitātes samazinājuma, tūrisma un viesmīlības sektora īpatsvara attiecīgo valstu ekonomikas struktūrā, valdības parāda lieluma, lielāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un mazāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu nosaka arī institūciju kvalitāte, valsts pārvaldības efektivitāte un uzticēšanās valdībai.

Apzinoties, cik svarīgi, lai nākamo krīžu laikā būtu pieejams krīzes pārvarēšanas plāns, fiskālie resursi un instrumenti, zināmi faktori, kuri nodrošina ierobežoto fiskālo resursu mazāku izmantošanu, mazinot IKP kritumu, ļaujot nodrošināt ātrāku atgriešanos pie pirmskrīzes IKP līmeņa un nākotnes ekonomisko izaugsmi, atjaunojot darba vietu skaitu un uzsākot krīzes laikā palielinātā valdības parāda samazināšanu, autors noslēdzot promocijas darba analīzi secināja, ka fiskālo resursu izmantošanas apjoms un valdības parāda palielināšana ir cieši saistīta ar institūciju kvalitāti, valsts pārvaldes efektivitāti, kā arī ar valsts iedzīvotāju uzticēšanos valstu valdību īstenotajiem pasākumiem. Tā rezultātā virkne valstu krīzes laikā, lai mazinātu IKP kritumu un nodrošinātu ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu, izmantoja (izlietoja), mazākus fiskālos resursus un palielināja valdības parādu mazāk, nodrošinot mazāku IKP kritumu 2020. gadā un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu, bet citās valstīs neskatoties uz milzīgo fiskālo resursu izmantošanu apjomu un ievērojamu valdības parāda palielināšanu, 2020. gadā bija lielāks IKP kritumu un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notika lēnāk.

Lai labāk sagatavotos nākamajām krīzēm un varētu nodrošināt mazāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanu bremzējot IKP kritumu un ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim, promocijas darba autors apkopoja secinājumus un piedāvāja konkrētus priekšlikumus.

Promocijas darba autors, izmantojot šo COVID-19 krīzes situāciju vērš uzmanību uz COVID-19 krīzes notikumiem, liekot ar izstrādātajiem secinājumiem un priekšlikumiem apzināties, kas bija tie svarīgie makroekonomiskie, sociāli politiskie elementi un institucionālie faktori, kuri nodrošina ekonomisko izaugsmi un ilgtspējīgu nākotnes ekonomisko attīstību.

Promocijas darba objekts

IKP kritums un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā.

Promocijas darba priekšmets

Faktori, kuri noteica lielāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā, lielāku IKP kritumu un lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu.

Promocijas darba mērķis

Promocijas darba mērķis ir balstoties uz teorētisko un empīrisko analīzi noteikt kādi faktori sekmēja lielāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā, lielāku IKP kritumu COVID -19 krīzes laikā un lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Promocijas darba uzdevumi

Lai sasniegtu Promocijas darba mērķi autors noteica šādus promocijas **darba uzdevumus**:

1. Izpētīt un atlasīt attiecīgo zinātnisko literatūru:
 - 1.1. par valstu valdību budžetu automātiskajiem stabilizatoriem;
 - 1.2. par valstu valdību diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas lielumu 2020. un 2021.gadā;
 - 1.3. par fiskālo resursu izmantošanas apjomiem COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā;
 - 1.4. par valstu valdību parāda pieauguma saistībā ar ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu;
 - 1.5. par valdības parāda lielumu saistībā ar iespējamo parāda sliekšni pret IKP, pēc kura sāk bremzēties IKP izaugsme;
 - 1.6. par institūciju kvalitāti;
 - 1.7. par valsts pārvaldības efektivitāti un uzticēšanos valdībai;
 - 1.8. par faktoriem, kas ietekmē valstu IKP izaugsmi, kritumu un ekonomisko attīstību;
 - 1.9. par NIP stingrību un mobilitātes mazināšanos COVID-19 pandēmijas laikā,
2. Izveidot promocijas darba struktūru:
 - 2.1. Ar ievadu, teorētisko, metodoloģisko un rezultātu sadaļu. Noslēgumā sniedzot secinājumus un priekšlikumus;
 - 2.2. Ievadā pamatojot promocijas darba aktualitāti un problēmas svarīgumu;
 - 2.3. Teorētiskajā daļā sniedzot pārskatu par pasaules lielākajām pandēmijām un ekonomiskajām krīzēm un krīžu pārvarēšanas evolūciju, sadarbību starp institūcijām un faktoriem, kuri ietekmē IKP kritumu un izaugsmi;
 - 2.4. Metodoloģijas sadaļā atspoguļojot COVID-19 krīzes faktorus un pamatojot metodoloģijas filozofiju, datu bāžu izmantošanu, valstu kopas atlasī, perioda ilgumu un apstrādi. Vienlaicīgi

- arī pārbaudot attiecīgo atkarīgo un neatkarīgo mainīgo datu savstarpējo neatkarību, homoskedasticitāti, atlikumu vienmērīgu sadalījumu, korelāciju un autokorelāciju;
- 2.5. Promocijas darba empīrisko rezultātu sadaļā analizēt NIP stingrības un iedzīvotāju mobilitātes saistību ar IKP pieauguma tempa izmaiņām COVID-19 krīzes laikā, valdības parāda lieluma nozīmi IKP krituma un ātrākas pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas sakarā. Vienlaicīgi arī empīrisko rezultātu daļā sniegt analīzi par institūciju kvalitātes nozīmi 2020.gada IKP lielāka krituma, pirmskrīzes IKP līmeņa lēnākas atjaunošanas un ierobežoto fiskālo resursu apjoma izmantošanas sakarā.
 3. Definēt pētāmo valstu izlasi un nepieciešamo datu bāžu izmantošanu:
 - 3.1. (*Oxford University School of Blavatnik*) COVID-19 ierobežojošo pasākumu stingrības indeksa (OxCGRT);
 - 3.2. Google Mobility Report (GMR);
 - 3.3. SVF *World Economic Outlook* 2019., 2020., 2021., 2022., 2023. un 2024.gadu datu bāzēm;
 - 3.4. PB *World Governance Indicators* datu bāzēm 2019.gadā;
 - 3.5. PEF 2019.gada datu bāzēm;
 - 3.6. ESAO 2019.gada datu bāzes par uzticēšanos valdībai;
 4. Kritiski izvērtēt pieejamās teorijas saistībā ar darba tēmu un:
 - 4.1. Izvirzīt promocijas darba hipotēzes;
 - 4.2. Atlasīt attiecīgos atkarīgos un neatkarīgos mainīgos no 3. punktā minētajām datu bāzēm;
 - 4.3. Noteikt analizējamās rādītājus, kuri norādītu uz iespējamo IKP kritumu, ilgāku laiku, lai sasniegtu pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeni un lielāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu IKP krituma mazināšanā un ātrākai pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanai.
 - 4.4. Noteikt rādītājus, kuriem ir statistiski nozīmīga sakarība ar IKP kritumu 2020.gadā un IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu;
 5. Ar DFLR palīdzību veikt attiecīgo analizējamo rādītāju analīzi;
 6. Izstrādāt konkrētus ieteikumus un priekšlikumus, lai sekmētu krīzes laikā mazāku IKP kritumu, ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un mazāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu.

Promocijas darbs analizēja faktoru kopumu, kas nosaka kāpēc dažās valstīs neskatoties uz lielāku fiskālo resursu apjoma izmantošanas lielumu 2020.gadā bija lielāks IKP kritums un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana bija lēnāka, nekā valstīs, kuras krīzes pārvarēšanai un IKP krituma mazināšanai tērēja mazākus fiskālos resursus, kā rezultātā mazāk palielināja budžeta deficītu un valdības parāda

pieaugumu, parāda apkalpošanas izmaksas, tādējādi mazāk tērējot ierobežotos fiskālos resursus un mazinot nākotnes makroekonomiskos riskus.

Promocijas darba hipotēzes

1. Valstīs ar lielākiem automātiskajiem stabilizatoriem un diskrecionāro resursu izmantošanas apjomiem:
 - a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
 - b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;
2. Valstīs ar mazāku valdības parādu:
 - a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
 - b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;
3. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti:
 - a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
 - b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;
4. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti bija mazāka NIP stingrība un mobilitātes samazināšanās 2020.gadā.
5. Valstīs ar mazāku NIP stingrību un mobilitātes samazināšanos bija:
 - a) mazāks IKP kritums 2020.gadā;
 - b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;

Pamatojoties uz promocijas darba rezultātiem autors aizstāv šādas tēzes:

1. Valstīs ar lielākiem automātiskajiem stabilizatoriem un diskrecionāro resursu izmantošanas apjomiem nebija mazāks IKP kritums 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana nenotika ātrāk.
2. Valstīs ar mazāku valdības parādu, IKP kritums 2020.gadā bija mazāks un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk.
3. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti un augstāku valsts pārvaldības efektivitāti 2020.gadā bija mazāks IKP kritums un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk.
4. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti bija mazāka NIP stingrība un mobilitātes samazināšanās un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk.

Promocijas darba teorētiskais un metodoloģiskais pamatojums

Promocijas darbā autors analizēja no 2000.gada līdz 2025.gadam pieejamos statistiskos datus un ekonomiskos rādītājus SVF *World Economic Outlook* formātā. Lai promocijas darba rezultāti iegūtu konkrētu sasaisti ar attīstīto valstu tautsaimniecībām, t.sk. arī Latviju un veicinātu jaunu ekonomisko norišu analīzi attiecībā uz attīstīto valstu atšķirību pamatojumu par krīzes laikā izmantoto fiskālo resursu apjomu un veiktu secinājumus par valstu atšķirīgo un nevienmērīgo IKP kritumu

2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu, autors vienlaicīgi analizēja pasaules valstu tautsaimniecības un arī 38 ESAO valstu tautsaimniecības.

Šis promocijas darbs ir kvantitatīvs pētījums. Tas nosaka, ka galvenie pētījuma rezultāti tika iegūti izmantojot kvantitatīvās pētniecības un statistiskās analīzes metodes, izmantojot liela apjoma datu bāzes, ar bieži mērāmām un regulāri atjaunojamām datiem. Šo datu analīze tika veikta izmantojot grupēšanas, salīdzināšanas un statistiskās analīzes metodes, ieskaitot daudzfaktoru lineārās regresijas metodi. Analīzes laikā tika meklētas kopsakarības starp attiecīgo valstu ieviesto NIP stingrību un iedzīvotāju mobilitātes samazinājumu, starp uzkrāto valdības parādu 2019. gada beigās, IKP kritumu, pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu, institūciju kvalitāti, valsts pārvaldības efektivitāti un IKP kritumu un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu un to, cik daudz tika izmantoti fiskālie resursi un procentos no IKP valstis bija palielinājušas savus parādus krīzes laikā līdz 2021.gada beigām un citiem atkarīgajiem un neatkarīgajiem mainīgajiem. Pētījuma metodoloģija ļāva padziļināti analizēt 2020.-2023.gada COVID-19 ekonomiskās krīzes pasaules valstu, t.sk. ESAO valstu IKP krituma apjomus un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātruma, valdības parāda pieauguma, institūciju kvalitātes datus, valstu pārvaldes efektivitāti, ļaujot apstiprināt vai neapstiprināt izvirzītās hipotēzes, izdarīt secinājumus un piedāvāt priekšlikumus. Lai apstiprinātu promocijas darba pētījuma rezultātu pastāvīgumu un noturību, pasaules valstu statistiskie dati tika analizēti laika periodā no 2000.gada ar padziļinātu analīzi tieši par 2019.-2023.gadu periodu, pārbaudot vai ir izpildīti visi nepieciešamie priekšnoteikumi daudzfaktoru lineāras regresijas (DFLR) veikšanai.

Pētījuma metodes

Promocijas darba veikšanai tika veikta plaša pieejamās zinātniskās literatūras izpēte, izmantojot WoS, JSTOR, Research gate, Google Scholar, Sage Journal. Aprēķinos plaši tika izmantoti SVF, Pasaules Bankas, ECB, PEF, ESAO un Eurostat statistiskie dati. Aprēķini tika veikti, izmantojot *Microsoft Excel* programmatūru. Promocijas darbā tika izmantotas šādas pētīšanas metodes: kontenta analīze, ekonomiskā analīze, vēsturiska analīze, statistiskās un ekonometriskās analīzes metodes (daudzfaktoru lineārā regresija (DFLR)).

Lai sasniegtu promocijas darba mērķi autors vienlaicīgi analizēja arī pasaules valstu statistiskos datus par laika periodu no 2000. līdz 2025.gadam. Apzinoties laika perioda un valstu skaita ierobežojumus tika padziļināti pētīta COVID-19 ekonomisko krīze un analizēti:

- COVID-19 apstākļos ieviestie NIP un ar tiem saistītā mobilitātes samazināšanās vai palielināšanās, IKP krituma dati 2020.gadā;
- IKP pieauguma un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātruma dati no 2020. līdz 2025.gadam;
- valstu automātiskie fiskālie stabilizatori;

- valstu diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas apjomi 2020.gadā un 2021.gadā;
- valstu budžeta deficītu pieaugums;
- valdības parāda pieaugums pret IKP;
- valstu institūciju kvalitāte, valstu pārvaldības efektivitāte, uzticēšanās valdības īstenotajai politikai.

Promocijas darba zinātniskā novitāte

1. Izstrādāts empīriskās analīzes ietvars pandēmijas ekonomiskās krīzes analīzes veikšanai analizējot nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu (NIP) stingrību, iedzīvotāju mobilitātes, valdības parāda lieluma, institūciju kvalitātes un valsts pārvaldības efektivitātes saistību ar IKP krituma lielumu, pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu un izmantoto fiskālo resursu apjoma lielumu.

2. Izstrādāts Daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzes modelis, kurš pierāda, ka valdības parāda lielumam, institūciju kvalitātei un valsts pārvaldības efektivitātei ir būtiski nozīmīga saistība ar IKP kritumu 2020.gadā, ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un mazāku fiskālo resursu izmantošanas apjomu.

3. Papildināts valdības parāda pret IKP teorētiskās analīzes ietvars attiecībā uz valdības parāda lieluma negatīvo saistību ar IKP izaugsmes lielumu, pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu un fiskālo resursu izmantošanas apjomu COVID-19 krīzes laikā.

Promocijas darba praktiskā novitāte

Promocijas darba praktiskā novitāte ir tā, ka pirmo reizi Latvijā:

1. veikta ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas lieluma analīze saistībā ar IKP kritumu COVID-19 krīzes laikā 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanu.

2. analizēti un konstatēti galvenie ekonomiskie faktori, kuri noteica to, kāpēc COVID-19 krīzes laikā dažādās valstīs 2020.gadā bija lielāks IKP kritums un valstis krituma mazināšanai izmantoja atšķirīgus fiskālo resursu apjoma lielumus pret IKP un palielināja valdības parādu pret IKP vairāk.

3. padziļināti analizēti un konstatēti ekonomiskie faktori, kuri noteica to, kāpēc vienas valstis pēc IKP krituma 2020.gadā, pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeni atjaunoja ātrāk, bet citas valstis pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeni atjaunoja ilgāk, izmantoja ievērojami lielākus fiskālos resursus pret IKP un palielināja valdības parādu pret IKP vairāk.

4. konstatēta institūciju kvalitātes un valsts pārvaldības efektivitātes būtiski nozīmīga saistība ar ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoma lielumu IKP krituma mazināšanā 2020.gadā un IKP pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu.

5. apstiprināta valdības parāda lieluma negatīvā ietekme uz IKP pieauguma tempu izmaiņām 2020.gadā un lielāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu 2020.gadā.

Promocijas darba ierobežojumi

Promocijas darbs analizē COVID-19 krīzi, ar uzsvāru uz IKP kritumu 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu. Veicot valstu NIP stingrības un mobilitātes samazinājumu, valdības parāda, institūciju kvalitātes, pārvaldības efektivitātes un citu faktoru dati par absolūti visām pasaules valstīm nebija pieejami, kā rezultātā valstu populācijas kopa tika attiecīgi samazināta līdz tādām valstu skaitam, par kuru bija pieejami nepieciešamie dati attiecīgās analīzes un DFLR veikšanai.

Veicot DFLR analīzi par diskrecionāro resursu izmantošanas apjomu, autors apzinājās, ka šie līdzekļi dažās valstīs tika formāli piešķirti, bet to reālā izmantošana un piešķiršana gala lietotājam, iespējams, vēl nebija notikusi. Tomēr autors uzskata, ka arī šis apstāklis būtu attiecināms uz institūciju kvalitāti un pārvaldes efektivitāti un ir attiecīgi atspoguļots analizētajos rādītājos.

Autors vienlaicīgi vēlas uzsvērt, ka 2022. un 2023.gada inflācijas būtiskais pieaugums pasaules valstīs, ieskaitot Latviju, ievērojami samazināja valstu valdību parāda procentuālo lielumu pret IKP. Valstu valdību parādi pret IKP būtiska inflācijas pieauguma rezultātā samazinājās. Tādējādi mazinot situācijas dramatismu, kāds draudēja 2021.gada nogalē, kad valstu valdības parāda līmeņi bija sasnieguši vēl nepieredzētus līmeņus pret IKP.

Promocijas darba struktūra

Promocijas darbs sastāv no ievada, trim nodaļām, secinājumiem un priekšlikumiem, kā arī no izmantotās literatūras un avotu saraksta. Promocijas darba kopējais apjoms bez pielikumiem ir 168 lapas puses. Darbā iekļauts 21 attēls, 18 tabulas un viens pielikums. Promocijas darba literatūras sarakstā iekļauts 221 literatūras avots.

Ievadā autors definē esošo problēmu, tās aktualitāti un nozīmīgumu. Promocijas darba aktualitāte un nozīmīgums atspoguļojas gan COVID-19 krīzes izraisītajā IKP krituma lielumā un pēc iespējas ātrākā IKP izaugsmes atjaunošanā līdz pirmskrīzes līmenim un iespējamajiem faktoriem, kuriem varētu būt cieša sakarība ar IKP kritumu, pirmskrīzes IKP līmeņa ilgāku atjaunošanu un lielāku ierobežoto fiskālo resursu apjoma izmantošanu. Promocijas darbā analizētās un pētītās problēmas aktualitāte ir cieši saistīta ar pieaugošo valstu valdību parāda lielumu un tā ietekmi uz IKP kritumu 2020.gadā un fiskālo resursu izmantošanas apjomu krīzes laikā un valstu valdību parāda līmeņu būtisku pieaugumu COVID-19 krīzes laikā saistībā ar nākotnes ekonomisko izaugsmi. Tautsaimniecību lēnā ekonomiskā izaugsme, karš Ukrainā, ģeopolitiskās nenoteiktības pieaugums tikai vairo enerģētisko resursu cenu pieauguma varbūtību un ar to saistītās problēmas. Tikai dažas valstis pirms COVID-19 krīzes bija spējušas atjaunot jeb palielināt savu pirms Lielās Finanšu krīzes fiskālo telpu, lai sagatavotos jaunām krīzēm un izaicinājumiem.

Promocijas darba 1.nodaļā autors sniedza vispārēju pārskatu par fiskālo resursu lomu ievērojamāko pasaules ekonomisko un finanšu krīžu pārvarēšanā. Autors analizē teorētiskās atziņas

par Lielās depresijas ekonomiskās krīzes (1929.-1933.), LFK (2008.-2010.) un COVID-19 (2019.-2023.) ekonomiskās krīzes kontekstu, kurš kalpo par pamatu promocijas darbā izvirzīto hipotēžu analizēšanai, pētniecībai un apstiprināšanai. Vienlaicīgi autors analizē ekonomiskās krīzes apstākļos pieejamos fiskālos līdzekļus un to iespējamus apjomus un avotus.

Promocijas darba 2.nodaļā autors analizēja tieši COVID-19 pandēmijas laikā noteikto ierobežojumu stingrību un to ietekmi uz iedzīvotāju mobilitāti, fiskālo resursu (automātisko stabilizatoru, pusautomātisko un diskrecionāro līdzekļu) nozīmīgumu ekonomikas krīzes pārvarēšanas apstākļos, kā arī fiskālās telpas samazināšanos saistībā ar valdības parāda pieaugumu un atsedza promocijas darba metodoloģijas filozofiju, kura noteica pētījuma organizēšanas stratēģiju un atklāja, ka promocijas darbs ir kvantitatīvs pētījums, kura uzdevums ir analizēt COVID-19 krīzes laikā piedzīvoto IKP kritumu 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu saistībā ar fiskālo resursu izmantošanas apjomu un faktoriem, kas to nosaka, vienlaicīgi arī norādot uz iespējamiem riskiem saistībā ar nākotnes attīstības scenārijiem. Autors pamatoja promocijas darba pētījuma dizainu, pētījuma tipu, metodoloģisko veidu, valstu kopas izvēli, izmantoto datu izvēli, datu laika rāmi un analīzes metodes. Autors arī aprakstīja promocijas darba metodoloģijas analīzes ierobežojumus.

Promocijas darba 3.nodaļā autors atspoguļoja promocijas darbā analizētos un iegūtos empīriskos rezultātus saistībā ar NIP stingrību un mobilitātes samazinājuma, valdības parāda ietekmi uz valstu IKP kritumu 2020.gadā, vienlaicīgi arī norādot, ka valsts parāda lielumam pret IKP bija noteikta saistība ar lielāku IKP kritumu 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa ātrāku atjaunošanu. Autors savā darbā aktualizēja ekonomikas pētnieku iepriekš veikto ekonomisko analīzi par valdības parāda ietekmi uz IKP nākotnes izaugsmi, aplūkojot atšķirīgus viedokļus un secinājumus par valdības parāda lieluma pret IKP dažādiem sliekšņiem un to iespējamo ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi. Autors konstatēja, ka valsts rīcībā jau esošie automātiskie stabilizatori un krīzes laikā lielāks izmantoto diskrecionāro līdzekļu apjoms nenodrošināja mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Tālāk, promocijas darba autors, izmantoja Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) - World Economic Forum (WEF) 2019.gada *Global Competitiveness Report* un Pasaules Bankas - World Bank (*Worldwide Governance Indicators*) (WGI) 2019.gada datus, analizēja valstu institucionālo vidi un institūciju kvalitāti, lai konstatētu vai pastāv sakarība starp labāku institūciju kvalitāti, valsts pārvaldes efektivitāti un mazāku IKP kritumu krīzes laikā un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Noslēgumā autors apkopoja secinājumus un izstrādāja konkrētus, attiecīgajām valsts institūcijām domātus priekšlikumus attiecībā uz promocijas darbā konstatētajiem secinājumiem un pievienoja promocijas darbā izmantotās literatūras un avotu sarakstu.

Pētījuma rezultātu aprobācija un autora publikācijas

Zinātniskie raksti ar rezultātu aprobāciju:

1. Rimšēvičs, I. (2024). "Covid-19 Economic Crisis and Factors Hampering Recovery", Conference Proceedings - "37th RSEP International Conference on Economics, Finance and Business", JRFM and University of Washington Rome Center, 22-23 November, 2024.
2. Rimšēvičs, I. (2023). "Economic Crises and Factors Fostering Smaller Economic Downturn And Speedier Recovery", Conference Proceedings – 24th International Scientific Conference Economic Science For Rural Development 2023, Latvijas Lauksaimniecības Universitāte, lpp. 276.-286.
3. Rimšēvičs, I. (2022). "Size of fiscal policy instruments used during Covid-19 crisis and possible future challenges", Conference Proceedings – New Challenges in Economic and Bussiness Development 2022, Responsible Growth, Latvijas Universitāte. lpp. 230.-238.
4. Rimšēvičs, I. (2022). "Impact of the Public debt on economic growth in the aftermath of the Covid- 19 economic crisis", Regional Formation and Studies: Journal of Social Sciences, No.2 (37), Klaipēda University, Faculty of Social Sciences and Humanities, lpp.147.-154.
5. Rimšēvičs, I. (2021). "Covid-19 Crisis, Consequences and the Recovery Factors" "Conference Proceedings: Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences (ISSN: 2149-9314), The Hellenic Open Business Administration Journal (ISSN: 2407-9332), The University Without Borders Journal of Economics & Business (ISSN: 2585-2825).
6. Rimšēvičs, I. (2021). "Covid-19 Mitigation Measures, Economic Impact and Factors of Recovery", Regional Formation and Studies: Journal of Social Sciences, No.2 (34), Klaipēda University, Faculty of Social Sciences and Humanities, lpp.179.-190.
7. Rimšēvičs, I. (2021). "Covid-19 Mitigation Measures, their Economic Impact and Way back to the Old Normal", Conference Proceedings – New Challenges in Economic and Bussiness Development 2021, Post-Crisis Economy, Latvijas Universitāte, lpp. 344. – 353.
8. Rimšēvičs, I. (2015). "Overcoming Economic Challenges in Europe: the way Forward" Economic & Financial Review, Journal of the European Economics and Financial Centre, London, No2, Volume22, Summer 2015, p.53.-63.

Pārējie raksti saistībā ar promocijas darbā apskatāmo ekonomisko procesu analīzi:

1. Rimšēvičs I., (2014). "Euro introduction: journey of over a decade"; New Europe, 11-17 May, 2014.
2. Rimšēvičs I., (2011). "Latvijas tautsaimniecība krustcelēs: ja ne tagad, tad kad?"; raksts portālā Delfi; 18.07.2011.
3. Rimšēvičs I. un Grava R., (1998). Priekšvārds Milтона Frīdmana grāmatai "Kapitālisms un brīvība".

Autora ziņojumi zinātniskajās konferencēs

Autors savas profesionālās karjeras, studiju un disertācijas rakstīšanas laikā ir piedalījies konferencēs un uzstājies ar promocijas darbā minētajām aktuālajām tēmām, gan Latvijā, gan ārzemēs: Uzstāšanās no 2007. līdz 2025.gadam.

1. The 37th RSEP International Conference on Economics, Finance and Business”, JRFM and University of Washington Rome Center; Roma, Itālija 22.-23.novembris, 2024.gads.
2. The 15th International Scientific Conference “New Challenges in Economic and Business Development - 2023, Recovery and Resilience”, Latvijas Universitāte; 11.-13.maijs, 2023.gads. Conference Programme (lu.lv)
3. Social Innovations for Sustainable Regional Development; Klaipēdas Universitāte, Lietuva. 28.-29.aprīlis, 2022.gads.
4. The 14th international scientific conference “New Challenges in Economic and Business Development 2022, Responsible Growth”, Latvijas Universitāte; 13.maijs, 2022.gads. 2022 - Responsible Growth (lu.lv)
5. Latvijas Universitātes Starptautiskā zinātniskā konference 2022. Sekcija “Latvijas valsts un sabiedrības izaicinājumi un risinājumi starptautiskā kontekstā (INTERFRAME-LV)” ar referātu “Valsts parāda lieluma ietekme uz valsts ekonomisko izaugsmi” 2022.gada 30.martā.
6. Social Innovations for Sustainable Regional Development; Klaipēdas Universitāte, Lietuva. 24.-25.aprīlis 2021.gads.
7. International Student Research Conference 2021; Zeppelin University, April 20 – 22nd, 2021.
8. The 13th international scientific conference "New Challenges in Economic and Business Development – 2021: Post-Crisis Economy", Latvijas Universitāte; 2021.gada 14.maijā. 2021 - Post-Crisis Economy (lu.lv)
9. Latvijas Bankas konference 2016: Ievadreferāts "Reformas – konkurētspējas un izaugsmes atslēga"; Rīga, 3.10.2016. <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-konference-2016-reformas-konkuretspejas-un-izaugsmes-atslega>

10. Rimšēvičs I., (2015). "Restoring growth in the EU: let's not wait for the next crisis"; The Eurofi 2015 High Level Seminar; Riga, 22.-24.04.2015.
11. Latvijas Bankas konference 2015: Ievadreferāts "Quo vadis, Eiropa? Kā panākt izaugsmi tautsaimniecībā ar augstu parāda līmeni?"; Rīga, 28.10.2015. <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-konference-2015-quo-vadis-eiropa-ka-panakt-izaugsmi-tautsaimniecibas-ar-augstu>
12. Latvijas Bankas konference 2014: Ievadreferāts "Vai esam ko mācījušies no krīzes?"; Rīga, 17.10.2014. <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-konference-2014-vai-esam-ko-macijusies-no-krizes>
13. Latvijas Bankas konference 2012: Ievadreferāts "Tautsaimniecības pārveide valdības parāda krīzē - vai Baltijas pieredze var noderēt citiem?"; Rīga, 02.11.2012. <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-konference-2012-tautsaimniecibas-parveide-valsts-parada-krize-vai-baltijas-pieredze>
14. Latvijas Bankas konference 2011: Ievadreferāts "Globālās problēmas un lokālās iespējas: Baltijas valstu sasniegumi un perspektīvas"; Rīga, 12.10.2011. <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-konference-globalas-problemas-un-lokalas-iespejas-baltijas-valstu-sasniegumi-un#tab=3>
15. Latvijas Bankas konference 2010: Ievadreferāts "Latvia beyond the Crisis: Towards Sustainable Economic Growth"; Rīga, 20.10.2010. <https://www.macroconomics.lv/bank-latvia-conference-latvia-beyond-crisis-towards-sustainable-economic-growth#tab=2>
16. Latvijas Bankas Konference 2007: Ievadreferāts "Competitiveness - the Cornerstone of Latvia's Economic Future"- Rīga, 10.10.2007.

1. FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANA EKONOMISKAJĀS KRĪZĒS: TEORĒTISKI APSVĒRUMI

Promocijas darba teorētiskais pamatojums izriet no ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoma krīzes laikā, gan mazinot IKP kritumu, gan veicinot pēc iespējas ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu un vienlaicīgi mazinot arī krīzes ilgumu. Lai pētītu un analizētu faktorus, kas to nosaka, autors analizēja IKP krituma lielumu 2020.gadā un vērtēja tos faktorus, kuri noteica lielāku IKP kritumu 2020.gadā un lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu. Vienlaicīgi autors analizēja NIP stingrības, dažādu fiskālo instrumentu pielietojamību krīzes mazināšanai, valdības parāda lieluma un parāda pieaugumu sekas, tūrisma sektora lieluma ietekmi, institūciju kvalitāti, valsts pārvaldes efektivitāti un uzticēšanos valdībai saistību ar IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. Autors sniedz arī vērtējumu par lielāku fiskālo resursu izmantošanas apjoma,- gan automātisko stabilizatoru, gan diskrecionāro fiskālā atbalsta resursu formā, lai nodrošinātu mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Autors analizēja vai apstākļos, kad krīzes laikā palielinot valdības fiskālo resursu izmantošanas apjomus,- gan automātisko stabilizatoru, gan diskrecionāro fiskālo a resursu veidā, lai nodrošinātu mazāku IKP kritumu tika tālāk palielināts valdības parāds, un vai šim apstāklim bija saistība ar lielāku IKP kritumu 2020.gadā un vai tas sekmēja lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanos COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā, palielinot izlietoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu, un vai ir arī pamats nākotnē turpināt palielināt valdības parādu, neuzlabojot institūciju kvalitāti un valsts pārvaldības efektivitāti.

Autors konceptuālizēja institūciju kvalitātes, valsts pārvaldības efektivitātes un uzticēšanās valdībai būtisko nozīmi ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoma kontekstā ne tikai krīzes, bet arī pēckrīzes tautsaimniecības attīstības laikā. Krīzes laikā mazinot tālāku IKP kritumu, bet vēlāk sekmējot arī ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu.

Analizējot IKP kritumu un ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu, autors konstatēja, ka galvenie faktori, kuriem bija saistība ar IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu bija valstu noteikto NIP stingrība, valstu tautsaimniecību ekonomiskā struktūra, valdību parāda lielums pret IKP, institūciju kvalitāte, valsts pārvaldības efektivitāte un uzticēšanās valdībai.

Ekonomiskā krīze vienmēr ir saistīta ar dažādiem tautsaimniecības satricinājumiem, kuri rodas pirktspējīgā pieprasījuma (patēriņa) un ražošanas (pieāvājuma) samazināšanās rezultātā, kad pieaug bezdarbs, samazinās IKP, pieaug budžeta deficīts, rodas nepieciešamība aizņemties un pieaug valdības parāds un tā apkalpošanas izmaksas. Ekonomisko krīzi var izraisīt pandēmija, finanšu krīze, kuru var izraisīt banku vai finanšu sektora problēmas vai valūtas devalvācija un arī ekonomiskā krīze, kura izraisīta dažādu tautsaimniecības faktoru riska scenāriju piepildīšanās rezultātā.

Lai valstu valdības un politikas veidotāji varētu pārvarēt ne tikai pandēmijas jeb epidemioloģiskās krīzes radītās ekonomiskās krīzes sekas, bet arī nākotnē labāk sagatavoties nākamajām krīzēm, ir svarīgi apzināt tos faktorus, kuri nosaka un ietekmē šo ekonomisko/finanšu krīžu sekmīgu pārvarēšanu. Ātra un izšķiroša rīcība ekonomiskās/finanšu krīzes laikā ļauj sekmīgāk risināt pandēmijas krīzi. Tomēr pastāv faktori, kuru ietekme uz krīzi un tās pārvarēšanu ikdienā nav ar neapbruņotu aci viegli saskatāma. Autors savā darbā tāpēc tuvāk analizē valdību parāda līmeni pret IKP, valstu institūciju kvalitāti, valstu pārvaldes efektivitāti un uzticēšanos valstu valdībām, jo tieši šo faktoru kvalitātei ir cieša saistība ar valsts ierobežoto fiskālo resursu efektīvu izmantošanu krīzes laikā.

Pirms detalizēti sniegt teorētisku pamatojumu augstāk minētajam autors sniedz ieskatu ekonomikas attīstības vēsturē, lai analizētu lielākās pasaules epidemioloģiskās un ekonomiskās krīzes un konstatētu tās izraisījušos faktorus un analizēt cēloņus un sekas.

Ņemot vērā, ka 2020.-2022.gada ekonomisko krīzi izraisīja COVID-19 pandēmija, autors ievadā sniedz ieskatu par pasaules lielāko Melnā mēra, Spānijas gripas un COVID-19 pandēmiju ietekmi uz pasaules valstu tautsaimniecībām un ekonomiskajiem aspektiem. Autors vienlaicīgi analizē galveno pasaules krīžu - Lielās Depresijas (1929.-1933.gads) un Lielās Finanšu Krīzes (LFK -2008.-2010.gads) ekonomiskos cēloņus un sekas, īpaši akcentējot LFK izskaņā analizēto valsts parāda ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi un riskiem saistībā ar tālāku valdības parāda palielināšanu. Pētot COVID-19 krīzes attīstību un valdību veiktos fiskālās stabilizācijas pasākumus, promocijas darba autors analizē dažādu ierobežoto fiskālo instrumentu (automātisko stabilizatoru un diskrecionāro līdzekļu) apjoma izmantošanas lielumu, budžeta deficīta palielināšanos un fiskālās telpas mazināšanās saistītos riskus.

Tālāk autors padziļināti analizē un sniedz teorētisku izklāstu par valstu institūciju kvalitāti, valsts pārvaldes efektivitāti un uzticēšanos valstu valdībām, kā vieniem no galvenajiem priekšnosacījumiem valsts ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoma noteikšanā, mazinot IKP kritumu krīzes sākumā 2020.gadā un sekmējot ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim.

1.1. Ekonomikas krīzes un to fiskālās sekas

Lai labāk varētu analizēt COVID-19 epidemioloģiskās un ekonomiskās krīzes iespējamo attīstību, sekas, nepieciešamos resursus un pārvarēšanas galvenos faktorus ir nepieciešams īsumā aplūkot iepriekšējo pandēmiju un ekonomisko krīžu vēsturi un analizēt attīstību un izraisītās sekas un to, kā krīzes tika pārvarētas. Nepieciešams identificēt galvenos izaicinājumus un problēmas, ar kuriem lēmuma pieņēmējiem un politikas veidotājiem bija jāstāpjas, lai risinātu radušās problēmas un izaicinājumus. Lai rastu padziļinātu priekšstatu, šajā nodaļā tiks analizēts lielākās ar cilvēku

inficēšanos un mirstību saistītās epidemioloģiskās krīzes un to izraisīto ekonomisko krīžu seku iespāids uz valstu ekonomisko attīstību un attiecīgo valstu veiktajiem preventīvajiem pasākumiem epidēmijas izplatības ierobežošanā un fiskālās un ekonomiskās stimulēšanas pasākumiem valstu tautsaimniecību ekonomisko aktivitāšu atjaunošanas nodrošināšanai.

Saskaņā ar vispār atzītu pandēmijas definīciju WebMD, (2023), epidemioloģiskās situācijas raksturojums sastāv no trijiem, vienam otru papildinošiem, apstākļiem:

1) Slimības uzliesmojums. 2) Slimības izplatīšanās reģions. 3) Slimības uzliesmojums ne tikai vienā atsevišķā teritorijā vai valstī, bet arī starp valstīm un kontinentiem un to pavada arvien lielāka mirstība nekā tas būtu epidēmijas laikā.

Pasaules Veselības organizācija (PVO) 2020.gada 11.martā, redzot, ka SARS-COV-2 (COVID-19) slimība izplatās strauji un nekontrolēti, ir smaga un lipīga, ar potenciāli augstu mirstību un aptver visas valstis un kontinentus, pasludināja COVID-19 par pandēmiju visā pasaulē vienā dienā. Tas nozīmēja, ka oficiāli bija sākusies - COVID-19 globāla pandēmija ar visām no tā izrietošajām sekām.

PVO ģenerāldirektora ievadvārdi WHO (2020) plašsaziņas līdzekļu brīfingā par COVID-19 2020.gada 11.martā bija:

“Labdien. Pēdējo divu nedēļu laikā COVID-19 gadījumu skaits ārpus Ķīnas ir pieaudzis 13 reizes, un skarto valstu skaits ir trīskāršojies. Tagad 114 valstīs ir vairāk nekā 118 000 gadījumu, un 4291 cilvēks ir zaudējis dzīvību. Vēl tūkstošiem cilvēku cīnās par savu dzīvību slimnīcās. PVO ir pastāvīgi vērtējusi šo uzliesmojumu, un mūs dziļi satrauc gan satraucošais izplatības un smaguma līmenis, gan satraucošais bezdarbības līmenis. Tāpēc mēs esam veikuši novērtējumu, ka COVID-19 var raksturot kā pandēmiju. Mēs nekad agrāk neesam redzējuši pandēmiju, ko izraisījis koronavīruss. Šī ir pirmā koronavīrusa izraisītā pandēmija”.

COVID-19 krīze raisīja milzīgu neziņu ik uz soļa, gan iedzīvotāju, uzņēmēju un politikas veidotāju vidū. Sākotnējais uzskats, ka šī krīze atnāks un tā arī aizies, bija izrādījies maldīgs. Viens pēc otra veidojās jauni un jauni vīrusu celmu varianti un jaunas mutācijas, izraisot jaunas spekulācijas un apgalvojumus, ka katrs nākamais mutācijas variants var būt vēl lipīgāks un bīstamāks par iepriekšējo, gatavojot sabiedrību ilgstošam krīzes pārvarēšanas periodam.

Lai gan reti kurš šodien nav dzirdējis vārdu salikumu COVID-19 vīruss, tomēr reti kurš šodien vairs atceras Spāņu gripu un Melno mēri. Tikai vēsturnieki un zinātnieki var sniegt nelielu ieskatu saistībā ar šīm epidemioloģiskajām krīzēm.

Melnais mēris šobrīd tiek uzskatīts par ievērojamāko pasaules pandēmiju, jo slimības smagums, lipīgums un mirstība kopā ar izplatības ģeogrāfiju, atbilst pandēmijas definīcijai. Pandēmiju izraisīja baktērija Yersinia Pestis. Šodien zinātnieki ir “uzlauzuši” šīs baktērijas genomu

un var attīstīt šo pētniecību tālāk. Taču laikā no 1347. līdz 1351.gadam no mēra nomira vismaz 25 miljoni cilvēku, kas pēc šodienas aprēķiniem būtu aptuveni viena trešdaļa Eiropas iedzīvotāju (Britannica, 2023).

Melnā mēra (MM) Pandēmija bija nežēlīgākā, ar lielāko upuru skaitu kopumā un aptvēra laika posmu no 1347.gada līdz aptuveni 1400.gadam, kad Eiropā un Āzijā vairākkārtīgi uzliesmoja mēra epidēmijas un zināmākā no tām bija par Melno nāvi dēvētā mēra epidēmija, kuras spēcīgākais uzliesmojums pārvērtās par pandēmiju un vairākkārtīgi viļņveidīgi uzliesmoja no 1347.gada un tad periodiski atkārtojās līdz pat 1400.gada.

1347.gads un Melnā mēra pandēmija pasaules veselības vēsturē ir iegājis ar līdz šim vislielāko cilvēka upuru skaitu. Zinātnieki šobrīd nav vienisprātis par to cik cilvēku kopumā gāja bojā Melnā mēra pandēmijas laikā. Jorda et al. (2020) norāda, ka tie tomēr varētu būt kopumā 50-75 miljonu cilvēku, bet pēc citiem avotiem līdz pat 200 miljonu cilvēku. Melnā mēra pandēmijas izraisītās ekonomiskās sekas bija dramatiskas. Anglijā un pārējā Eiropas teritorijā pandēmijas krīzes rezultātā ekonomiskā attīstība tika bremsēta vairākus gadu desmitus.

Otra pandēmija, kura ļauj apjaust un iztēloties pasaules pandēmijas grūto pieredzi un ekonomiskās sekas ir tā saucamā Spāņu gripas pandēmija, laika posmā no 1918. līdz 1921.gadam.

Starplaikā pasaules valstis ir piemeklējušas vēl daudzas pandēmijas, taču savos apmēros un seku kaitīgumā, tās tomēr nesasniedz šo divu augstākminēto, vēsturiski lielāko, pandēmiju apmērus.

Protams, ka tolaik vēl nebija Centrālo banku un finanšu ministriju, kuras varētu nodrošināt finanšu tirgus likviditāti un atbalstīt komercbankas, piešķirot īstermiņa aizdevumus. Nebija arī komercbanku mūsdienu izpratnē. Lai gan tika praktizēta aizdošana pret ķīlu un noguldījumu pieņemšana, to mērogs bija lokāls un nespēja ietekmēt lielākas teritorijas un valstis. Nebija arī Valsts ieņēmuma dienesta un Finanšu ministrijas, kuras varētu īstenot fiskāla rakstura tautsaimniecības atbalsta pasākumus. Neskatoties uz šo sadrumstalotību un daudzu institūciju neesamību, galvenie ekonomikas savstarpējās mijiedarbības pamatelementi darbojās. Pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvara sakarības neviens nebija atcēlis. Izmirušo iedzīvotāju skaits ievērojami samazināja darbaspēka apjomu. Jorda et al. (2020) ir plaši analizējis Melnā mēra (1347.-1351.gads) vēsturi un ietekmi, ieskicējot tā laika ekonomiskās sekas, kad darbaspējīgo iedzīvotāju skaita samazināšanās rezultātā par 25% – 40%, strauji pieauga algas, kā rezultātā dubultojās zemes apsaimniekošanas ienesīguma likme, kas bija galvenais ekonomiskās rentabilitātes atskaites un stabilitātes punkts. Pieprasījums pēc strādniekiem un amatniekiem vairākkārtīgi pārsniedza piedāvājumu, kā rezultātā ievērojami pieauga algas un atalgojums, kas sadārdzināja produktu un pakalpojumu cenas un ievērojami samazināja lielo zemes īpašnieku ikgadējos ienākumus un attiecīgi nākotnes investīcijas (Britannica, 2023). Darbaspējīgo cilvēku trūkums un zemes īpašnieku ienākumu mazināšanās bija

galvenie apstākļi kāpēc reģionā samazinājās investīcijas šo reģionu attīstībā. Tas mazināja feodālu turīgumu un radīja feodālu neapmierinātību ar ekonomiskās situācijas attīstību. Tāpēc vairākkārtīgi tika mēģināts ierobežot algu pieaugumu, nosakot to pirmskrīzes līmenī, taču tas noslēdzās ar zemnieku nemieriem (Britannica, 2023). Vai tika veikti kādi konkrēti pasākumi ekonomikas attīstības veicināšanai šobrīd paliek neatbildēts.

Kā izskatījās Eiropa tajā laikā? Nav saglabājušās daudzas liecības par to laiku baisajiem notikumiem. Tomēr visspilgtāk Melnā Mēra apstākļus un postu apraksta Bokačo (1980) savā, 1498.gadā izdotajā darbā “Dekameronis”:

“Tad es teikšu, ka no Dieva dēla svētības pilnās iemiesošanās cilvēkā bija pagājuši tūkstoš trīs simti četrdesmit astoņi gadi, kad slaveno Florenci, visskaistāko no visām Itālijas pilsētām, piemeklēja nāvējoša mēra sērga, kas bija izcēlusies vai nu debesu spīdekļu iedarbībā vai arī Dievs to taisnīgās dusmās par mūsu grēkiem bija uzsūtījis mirstīgajiem, lai viņus sodītu”.

“Nerunājot par to, ka pilsonis izvairījās no pilsoņa, gandrīz neviens kaimiņš nerūpējās par otru, un radnieki apmeklēja cits citu reti vai neapmeklēja nemaz un redzējās tikai iztālēm, šis posts ar tādām šausmām pildīja cilvēku sirdis, ka brālis pameta brāli, tēvocis brāļa dēlu, māsa brāli un bieži sieva vīru; un visbriesmīgākais un gandrīz neticami – tēvi un mātes vairījās apraudzīt un apkopt savus bērnus, itin kā kad tie nebūtu viņu bērni.”

Posts, ko radīja mēris bija milzīgs. Ekonomiskā attīstība tika būtiski bremsēta un tikai pēc 1400.gada iezīmējās jauns posms pasaules ekonomiskajā attīstībā. Ir būtiski atzīmēt, ka līdzšinējā pandēmiju vēsture atklāj, ka pandēmijas norisinās viļņveidīgi, pavasaros un rudenos un reizēm vairākus gadus pēc kārtas un ilga vairākus gadus vai pat gadu desmitus. Tad atkal pēc kāda laika atgriežoties ar jaunu versiju jeb mutāciju.

Otra nozīmīgākā un daudz vairāk pētītā un studētā Pandēmija bija 1918.gada **Spāņu Gripa**. Tā bija skaidrs apliecinājums tam, cik ātri vīrusa saslimstības spēj pārvietoties un iezīmēja vēl ātrāku vīrusa izplatību un epidemioloģijas starptautisko raksturu. Spāņu Gripa ar savu plašo izplatības apmēru jau sasniedza vispasaules izplatības apmēru un pamatoti tika jau dēvēta par pandēmiju. Neskatoties, ka ir pagājuši vairāk kā simts gadu kopš Lielās Gripas pandēmijas jeb Spāņu Gripas, tā kopā ar to pavadošajiem notikumiem vēlākajos gados līdz pat 1933.gadam, šodien turpina kalpot kā negatīvs paraugs un atskaites punkts šodienas pandēmiju un to izraisīto ekonomisko krīžu seku apkarošanas analīzē.

Pašai Spānijai ar šo gripu bija tikai pakārtota nozīme, jo pašā Spānijā nebija liela gripas uzliesmojuma vai lielas epidēmijas, taču Spānijas prese bija aktīva notikumu komentētāja un ziņoja par pirmajiem epidēmijas notikumiem, kā rezultātā pasaule saistīja daudzos notikumus un attīstību tieši ar pašu Spāniju, no kā arī radies šis pandēmijas nosaukums.

Jau pašas COVID-19 krīzes sākumā zinātnieki Barro et al. (2020); Brainerd un Siegler (2003), veidojot padziļinātu izpēti par šo krīzi bija vienprātis, ka šie skaitļi ir iegūti ar lielu ticamības pakāpi un ir izmantojami tālākiem pētījumiem uzskatot, ka 48 valstīs ar Spāņu Gripu mirušo skaits laika posmā no 1918.-1920.gadam bija aptuveni 40 miljoni cilvēku, kas pēc toreizējiem iedzīvotāju skaita datiem bija 2.1% no iedzīvotāju skaita un attiecinot to uz šodienas iedzīvotāju kopskaitu, kas veido aptuveni 8 miljardus iedzīvotāju, tas būtu aptuveni 150 miljonu mirušo cilvēku.

Spāņu gripas izpēte arī apliecina to, ka pandēmijas izplatība notika viļņveidīgi (Wheelock, 2020). Pirmais vilnis 1918.gada pavasarī. Otrais vilnis 1918.gada septembrī un tad atkal trešais vilnis visa 1919.gada garumā. Pirmā Pasaules kara noslēgums neļauj pilnīgi precīzi apzināt šos skaitļus, jo abi laika periodi pārklājās. Karš tomēr vēl 1918.gada pavasarī nav beidzies. Daudzi cilvēki turpina mirt, būdami kara gūstekņi vai arī saņemot sliktu veselības aprūpi.

Analizējot Spāņu gripa sekas, mirušo iedzīvotāju skaitu un ekonomiskās grūtības pēc pandēmijas, var apgalvot, ka pēc pandēmijas beigām, ekonomiski stagnējošajās valstīs bija nepieciešami daudzi jauni, nebijuši un nepopulāri risinājumi. Daudzas valstis neierobežoti "drukāja" naudu⁴, lai tikai nodrošinātu iedzīvotāju iztiku un pirmās nepieciešamības preces. Vienlaicīgi arī tika konstatēts, ka ekonomiskie zaudējumi 3 gadu laikā veidoja 6% no IKP (Barro et al., 2020).

1918.-1921.gada Spāņu gripa (SG) vai gripas pandēmija bija notikums, kurš pēc savas būtības un mērogiem bija tuvākais vēsturiskais epidemioloģiskais uzliesmojums, kurš ļāva kaut nedaudz apjaust iespējamās pandēmijas attīstības scenārijus un makroekonomiskos zaudējumus. Pandēmijas sākumā Valstu valdībām un politikas veidotājiem nebija daudz laika pētīt, analizēt un studēt. Bija jārikojās. Visās valstīs cilvēki mira un mira daudz un bija nepieciešama ātra un izšķiroša rīcība. Daudzās valstīs slimnīcu kapacitāte saslimušo uzņemšanai bija ierobežota un tuvojās maksimālajai uzņemšanas limitam, pēc kura tiktu jau apdraudēta neatliekamā palīdzības sniegšana.

Aprēķini par SG ietekmi uz tautsaimniecību mūsdienās kalpo kā uzskatāmākais un ilustratīvākais piemērs par COVID-19 krīzes iespējamo dziļumu, ekonomiskās lejupslīdes iespējamo tvērumu un sociāli ekonomiskajām sekām, un kādi nākotnes riski varētu īstenoties, ja pandēmija turpinās pārsteigt ar viļņveidīgu attīstību un vakcinācija aptvere vēl nebūs pietiekami pilnīga un daudzas vakcīnas būs zaudējušas savu iedarbību, nemaz nerunājot par pilnīgu puļa imunitāti sasniegšanas iespēju (The Local, 2020).

⁴ Vācijā Veimāras republikas laikā inflācija sasniedza 10 23.pakāpē.

Atziņas pēc Lielās depresijas (1929.-1933.) un LFK

Pētnieki analizējot Spāņu Gripas ietekmi uz tautsaimniecības sabremzēšanos ir aprēķinājuši, ka IKP kritums ir bijis milzīgs. Viens no biežāk citējamākajiem autoriem Barro et al. (2020) konstatēja, ka IKP un patēriņa kritums 1918. - 1920.gadā 48 pasaules valstīs, kuras toreiz veidoja 90% no pasaules tautsaimniecības īpatsvara, attiecīgi samazinājās 6% un 8%. Vienlaicīgi arī būtiski samazinot akciju un valsts vērtspapīru ienesīgumu.

Pirmsākumus Lielajai depresijai ir iespējams arī saskatīt tajos apstākļos kā tika pārvarētas Spāņu gripas ekonomiskās krīzes sekas un kādus pamatus valstu valdības ielika jaunajai attīstībai un cik gatavas bija atbildīgās institūcijas nākamajai, jaunai ekonomiskajai krīzei – Lielajai Depresijai, - kuras sekas jau bija katastrofālas. Lielās Depresijas (1929.-1933.gads) un Lielās Finanšu krīzes (2008.-2010.gads) notikumu analīze būs vienmēr aktuāla domājot par šodienas ekonomisko krīžu cēloņiem un iespējamajām sekām. Tāpēc autors vēlas sniegt arī īsu sinoptisku ieskatu šo krīžu vēsturē, lai lasītājs uzreiz varētu apjaust pieņemamo lēmumu mērogu un iespējamo ietekmi uz ikvienas tautsaimniecības attīstības turpmāko likteni atsevišķu lēmumu pieņemšanas vai nepieņemšanas rezultātā vai arī lēmuma pieņemšanas novilcināšanas gadījumā.

Atziņas pēc Lielās depresijas (1929.-1933.) ekonomiskās krīzes

Ekonomiskās izaugsmes satricinājums (Lielā depresija 1929.-1933.gadā) un Finanšu sistēmas satricinājums (Lielā finanšu Krīze 2008.-2010.) izraisīja tautsaimniecības ekonomisko krīzi. Abām šīm krīzēm ir skaidrs vienojošais elements - ekonomiskā krīze. Lai gan sākotnējie krīzi izraisītie apstākļi bijuši atšķirīgi, - rezultāts ir ekonomiskā krīze ar visām no tā izrietošajām sekām. COVID-19 pandēmija arī izraisīja ekonomisko krīzi. Tāpēc autors analizējot COVID-19 krīzes pārvarēšanas galvenos priekšnoteikumus un faktorus, kuri nosaka lielāku IKP% kritumu un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim, analizēs divu lielāko iepriekšējo krīžu vēsturi.

Pirms analizēt Lielās depresijas – (1929.-1933.gads) ekonomiskās krīzes cēloņus un sekas ir svarīgi uzsvērt to, ka jau 1918.-1922.gados notikušās Spāņu gripas (SG) rezultātā izraisītās ekonomiskās krīzes jeb mazās depresijas kontekstā patēriņš un IKP kritums sasniedza attiecīgi 8% un 6% (Barro et al., 2020). COVID-19 krīze, rosināja domāt vai šī ekonomiskā krīze arī nav priekšvēstnesis kaut kam lielākam un sarežģītākam nākotnē, jo lielā inflācija, IKP pieauguma tempu kritums, lēnā atkopšanās no krīzes, valdības parāda pieaugums un jaunas aizņemšanās sadārdzināšanās, nosaka nepieciešamību analizēt padziļināti dažādus ekonomiskās attīstības scenārijus.

Lielās depresijas ekonomiskā krīze noteikti ir pirmā krīze, kuras analīze un mācību stundas rada padziļinātu priekšstatu kā sākas, attīstās un noslēdzas krīze. Šī bija lielākā ekonomiskā krīze, ar

vislielāko IKP kritumu ASV un daudzu valstu ekonomikas vēsturē, ievērojami ietekmējot sociāli ekonomisko situāciju un ikvienas pasaules ekonomiku, pagājušā gadsimta 30-tajos gados.

Lielā Depresija ir vispusīgi analizēta, bet šī analīze šodien, gluži tāpat kā SG analīze, iegūst arvien jaunu redzes leņķi vai skatījumu un izgaismo īpašā gaismā tā laika notikumus, viedokļus un krīzes pārvaldības lēmumus un iespējamās alternatīvos risinājumus.

Lielās Depresijas krīzes seku skaitļi kalpoja par galveno atskaites punktu COVID-19 ekonomiskās krīzes analīzei pašos pirmajos mēnešos un ceturkšņos, kad IKP % kritums pārsniedza pat Lielās Depresijas dramatiskos skaitļus, un noskaņoja sabiedrību kaut kam bīstamam, nezināmam, ilglaicīgam un ar tālejošām ekonomiskajām sekām (Cassim et al., 2020). Gandrīz neiespējami uzburt to dienu drāmu un apstākļus, kuros risinājās Lielā Depresijas ekonomiskā krīze. LD krīze neizveidojās vienā dienā, bet lēmumi un risinājumi bija jāpiedāvā ātri. Lai apjaustu kādas domas un idejas virmoja tā laika politikas veidotāju prātos, nepieciešams izsekot kā attīstījās valdības un ASV centrālās bankas - Federālās Rezervju sistēmas (FRS) "dialogs" un sadarbība.

Pēc SG pandēmijas, no 1924.gada līdz 1928.gadam, kad ASV ekonomika jau bija pārvarējusi 1921.-1922.gadu mazo ekonomisko krīzi un sekmīgi attīstījusies vairākus gadus pēc kārtas, FRS bija apguvusi savas funkcijas un vairojusi pieredzi⁵, darbinot un izmēģinot jaunus iespējamās monetārās politikas instrumentus.

ASV fondu birža 1928.gadā sasniedza arvien jaunus un jaunus indeksa augstumus un daudzi fiskālās politikas veidotāji uzskatīja, ka biržas indeksi bija pārvērtēti un ir nepieciešams šo tirgus attīstību kontrolēti bremsēt, lai izvairītos no spekulatīvas un burbuļveida tirgus procesa un cenu attīstības, kura nav pamatota ar sabalansētu tautsaimniecības izaugsmi, bet drīzāk balstīta tīri teorētiskos spekulatīvos pieņēmumos, izmantojot FRS "lēto" naudas resursu aizņemšanos, lai pirktu arvien jaunas un jaunas akcijas, spekulatīvi cerot uz turpmāku cenu kāpumu, tādējādi palielinot makroekonomisko nestabilitāti.

"Tikai daži periodi vēsturē ir salīdzināmi ar Lielo Depresiju. Akciju tirgus sabrukums, rindas pēc maizes, banku noguldītāju "skrējieni" uz banku un milzu valūtas spekulācijas, bija vispasaules parādība". Tā savas eseju grāmatas "Lielā Depresija" priekšvārdā raksta bijušais ASV Centrālās bankas vadītājs Bens S. Bernanke (2006-2014). "Šis periods ir nodrošinājis ekonomistiem visaptverošu pētījumu laboratoriju, lai studētu kopsakarības starp ekonomiskajām politikām, institūcijām un ekonomisko attīstību" (Bernanke, 2000).

Lielā Depresija pieprasīja strauju, saprotamu un izšķirošu rīcību, lai stabilizētu ekonomisko situāciju un mazinātu krīzi. Domas kā rīkoties, lai stabilizētu situāciju un atjaunotu izaugsmi, toreiz

⁵ ASV FRS tika dibināta tikai 1913. gadā

politikas veidotājiem atšķīrās un tie nebija vienisprātis par to kā vislabāk risināt ekonomiskās krīzes radītās problēmas. ASV Lielās Depresijas piemērs un analīze ir ilustratīvi svarīga, jo tā būtiski ietekmēja ekonomiskos procesus un domu pārējās pasaules valstīs un turpmāk daudzviet tika izmantots kā piemērs krīžu pārvarēšanas gaitā.

Saskaņā ar ASV centrālās bankas vadītāja B. Bernanke viedokli, viens no Lielās Depresijas izraisīšanas faktoriem bija tā laika (1928.-1933.gads) ASV Federālās Rezervju Sistēmas jeb ASV Centrālās bankas jaunā vadība⁶ (Bernanke, 2002), kura strīdu un neuzticības dēļ, nespēja vienoties un pieņemt izšķirošus, ātrus, krīzes situācijai atbilstošus, monetārās politikas lēmumus.

Statistiskie dati par Lielās Depresijas laiku rāda, ka naudas daudzums apgrozībā šajos gados ievērojami samazinājās (Bernanke, 2000). Tas nepārprotami liek uzdot jautājumu vai tas bija pareizi un adekvāti, ka krīzes laikā tika samazināts naudas daudzums apgrozībā, kad ekonomiskās lejupslīdes rezultātā jau tā samazinājās algas un tādējādi pirkatspējīgā pieprasījuma samazināšanās rezultātā tālāk samazinājās arī cenas. Savukārt, tālāka cenu samazināšanās ražotājiem radīja grūti kompensējamus zaudējumus un piespieda nogaidīt ar tālākajiem ražošanas plāniem, tādējādi vēl vairāk palielinot IKP kritumu.

Analizējot monetāro politiku Lielās Depresijas priekšvakarā, Friedman un Schwartz (1963) savā grāmatā “*A Monetary History of the United States 1867-1960*” izvērtēja četras atsevišķas epizodes, kurās politikas veidotāji ar saviem lēmumiem pastiprināja un sarežģīja jau tā kritiskos Lielās Depresijas pirmskrīzes ekonomiskos apstākļus.

Pirmā epizode atspoguļo ASV centrālās bankas apzinātu monetārās politikas “cietināšanu” jeb stingrākas naudas politikas “īstenošanu” jau 1928. gada pavasarī, kad tikai tikko, dažus mēnešus pirms, tika sasniegts ASV ekonomiskās attīstības cikla zemākais punkts, kas oficiāli fiksēts 1927.gada novembrī saskaņā ar *National Bureau of Economic Research* metodoloģiju⁷, neskatoties uz to, FRS paaugstināja naudas aizņemšanās iespēju procentu likmes (Friedman and Schwartz, 1963). ASV centrālās bankas monetārās politikas īstenošana tobrīd centās diskutēt arī par naudas iepludināšanas kaitīgumu, izraisot spekulāciju vilni Wall Streetas akciju tirgū, tādējādi radot vēl lielāku kaitējumu ASV tautsaimniecības attīstībai nākotnē. Diskusija par monetārās politikas attīstības veicinošo un tieši pretēji, - attīstību neveicinošo jeb spekulatīvo dabu, bija centrālās bankas monetārās politikas veidotāju diskusijas centrā. FRS padome izlēma bremsēt un ierobežot monetārās politikas vaļīgumu, lai neļautu attīstīties akciju tirgus spekulatīvajam burbulim, un radīt nepamatoti

⁶ Iepriekšējais FRS vadītājs B.Strongs, kurš vadīja Centrālo banku no 1920. gada līdz 1928. gada vasarai mira oktobrī ar difteriju, nekad nebūtu iegrožojis monetāro politiku un pieņēmis lēmumus, kuri samazina naudas daudzumu apgrozībā

⁷ NBER (National Bureau of Economic Research) ir atbildīgā institūcija ASV par ekonomisko ciklu sākšanās un beigšanās fiksēšanu)

strauju, un ilgtermiņā neuzturamu, tautsaimniecības izaugsmi. ASV FRS bažījās par straujajiem banku kreditēšanas pieauguma tempiem, kuri vēlāk vēl vairāk varētu paātrināt un destabilizēt tautsaimniecības izaugsmi nākotnē.

Tā laika ASV centrālās bankas ietekmīgais vadītājs bija Bendžemins Strongs (Benjamin Strong), neatbalstīja ideju, ka centrālajai bankai vajadzētu uztraukties par finanšu līdzekļu iespējamo izmantošanu akciju iegādei, nevis ražošanas kreditēšanai un attīstībai. Diemžēl viņa slimība neļāva viņam pilnvērtīgi pildīt savus pienākumus un pilnībā pārliecināt kolēģus par pretējo. Jau 1928. gada pavasarī tika “paceltas” procentu likmes, tādējādi padarot monetāro politiku stingrāku apstākļos, kad tautsaimniecības izaugsmes prognozes nebija optimistiskas. ASV centrālās bankas vadītājs mira ar tuberkulozi 1928. gada oktobrī. Diemžēl arī pēc jaunā FRS bankas vadītāja apstiprināšanas nesaskaņas par nākotnes redzējumu un rīcību saglabājās. Viedokļi atšķīrās par to vai ir pietiekoši tikai ar skaidrojošo un pierunājošo politiku, cenšoties tikai atrunāt tirgus dalībniekus no spekulatīvas un neattīstošas rīcības, vai tomēr ir nepieciešama proaktīva rīcība un nepieciešams celt procentu likmi, par kuru bankas aizņemas naudas līdzekļus no ASV centrālās bankas. “FRS likumā nav paredzēts aplūkot Federālo rezervju banku resursu izmantošanu spekulatīvu kredītu radīšanai vai pagarināšanai” (Davis, 1971).

Jaunais bankas vadītājs Džordžs Harisons (George Harisson) vēlāk tomēr guva virsroku un pārliecināja kolēģus, ka tikai procentu likme var nepārprotami kalpot mērķa sasniegšanai kā vienīgais rīcībspējīgais monetārās politikas mērķu sasniegšanas instruments. Procentu likme tika paaugstināta vēlreiz un 1928.gada augustā sasniedza jau 5%, kas bija augstākā likme, kopš 1921.gada.

Otrajā epizodē autori norāda, ka Centrālās bankas savu monetāro politiku īsteno ne tikai ar procentu likmju palielināšanu vai samazināšanu, vēloties attiecīgi samazināt vai palielinot naudas daudzumu apgrozībā. Centrālās bankas var palielināt vai samazināt naudas daudzumu apgrozībā arī pērkot vai pārdodot valsts kases vērstpapīrus (obligācijas). Attiecīgajā laika periodā ASV FRS rīcībā esošo vērtspapīru apjoms tika samazināts no \$600 miljoniem 1927.gada beigās līdz \$210 miljoniem 1928.gada augustā (Bernanke, 2002), kas nozīmēja, ka pārdodot jeb atsavinot šos ASV centrālās bankas rīcībā esošos vērtspapīrus, centrālā banka saņēma samaksu naudā, tādējādi tuvojoties krīzei, izņēma šo naudu no apgrozības un samazināja kopējo naudas daudzumu apgrozībā un vēl vairāk samazinot pirktspējīgo pieprasījumu. Vienlaicīgi tomēr ASV fondu biržas indekss turpināja augt un spekulatīvais akciju cenu pieaugums bija ieinteresējis ne tikai rūdītus tirgus speciālistus, bet arī tirgus nespeciālistus, kuri bieži vien vienkārši aizņēmās naudu, lai iegādātos akcijas, ieķīlājot savu mājokli un vēl vienlaicīgi izmantoja iespēju nesamaksāt pilnu akcijas cenu, bet tikai daļu, lai tādējādi varētu nopirkt vairāk akcijas. Pilnu apmaksu veicot tikai akciju cenu krišanas gadījumā. Par iespējamo krīzi un sliktiem scenārijiem tobrīd neviens nedomāja.

Nedrīkst nepieminēt, ka vēl viens, ne mazāk svarīgs faktors, kurš noteica politikas veidotāju apsvērumus un lēmumus, - bija joprojām pastāvošais zelta paritātes standarts un budžeta deficīta doktrīna (Hagiwara, 2019). Tā rezultātā vienlaicīgi bija jāseko arī zelta ieplūdēm vai aizplūdēm no valsts un centrālās bankas. Procentu likmju celšana nodrošināja šīs sakarības un stabilitātes nostiprināšanos. Augstākas procentu likmes nodrošināja zelta rezervju ieplūdi glabātuvē, taču vienlaicīgi arī samazināja naudas daudzumu apgrozībā, tādējādi vēl ciešāk savelkot monetārās politikas grožus.

1931.gada septembrī, nespējot nodrošināt zelta standarta režīmu, to pameta Apvienotā Karaliste, kas izraisīja negaidītu spekulatīvu uzbrukumu ASV dolāram. Kā rezultātā tirgus dalībnieki lielos apjomos uzpirka zeltu un samazināja apgrozībā esošo dolāru daudzumu un samazināja naudas atlikumu apjomu ASV banku un finanšu sistēmā. Tas savukārt, radīja papildus problēmas ar banku likviditāti un pastiprināja spekulācijas par banku nespēju apkalpot savas parādsaistības. Lai ierobežotu zelta aizplūdes, ASV centrālā banka 1931.gada 9.oktobrī, sāka izšķiroši celt procentu likmes, kas rezultējās straujā naudas apgrozībā samazinājumā un noguldījumu pieaugumā, kā apraksta Friedman un Schwartz (1963) un tas, savukārt, rezultējās “brīnišķīgās” grūtībās nonākušu banku pieaugumā un vēlāk arī bankrotos, kas tālāk samazināja rūpniecības sektora ražošanas apjomus, cenas un iedzīvotāju ienākumus.

Bernanke (2002) šos spilgtos piemērus nosauca par *eksperimentiem*, kādi visi monetārās politikas lēmumi pēc būtības arī ir. Salīdzinājums ar eksperimentu nemaz nav nevietā, jo vienlaicīgi finanšu ekosistēmu ietekmē tik daudz faktoru, ka ir svarīgi uzkrāt pieredzi, bet šī “pieredze” jaunajos apstākļos atkal var mainīties un izrādīties pilnīgi neatbilstoša esošajiem apstākļiem un situācijai. Tāpēc ir nepieciešams vēl un vēlreiz pārliicināties, ka šie instrumenti darbojas un ir piemēroti tieši šai attiecīgajai situācijai un tautsaimniecībā esošajiem apstākļiem.

Tāpēc uzmanība tika pievērsta ASV centrālās bankas darbības trešajai epizodei, kad 1932.gadā ļoti sarežģītajā ekonomiskajā situācijā, kad ASV ekonomikā joprojām bija vērojams IKP % kritums, bezdarba pieaugums, cenu kritums un iedzīvotāju ienākumu kritums, ASV FRS vairs nepastāvēja uz diskusiju par nepieciešamību stimulēt ekonomisko izaugsmi ar zemām procentu likmēm. Un radās jauna dilemma. Cik ilgi ir nepieciešams īstenot valsts vērtspapīru uzpiršanas programmu, lai palielinātu naudas daudzumu apgrozībā? Jo kā savā uzrunā, par godu M. Friedmana 90.dzimšanas dienai uzsvēra Bernanke (2002), lai arī pats vērtspapīru iepirkšanas komisijas vadītājs un Ņujorkas FRS vadītājs Džordžs Harissons 1932.gadā atbalstīja turpmāku vērtspapīru iepirkšanu, lai palielinātu naudas daudzumu apgrozībā, tomēr viņš palika mazākumā. Vairākums komitejas locekļi nosliecās par labu viedoklim, ka monetārās politikas īstenošanai pietiek jau ar zemajām procentu likmēm un tās pietiekami skaidri signalizē par mīksto jeb vaļīgo monetārās politikas kursu

un pietiekoši sekmēs valsts ekonomisko attīstību. Tāpēc nav nepieciešams vēl papildus iepirkt valsts obligācijas un papildus stimulēt ekonomiskos attīstības procesus vēl vairāk. 1932.gada otrajā pusē ASV ekonomiskā izaugsme tomēr turpināja bremsēties, radot daudz jaunus jautājumus un izaicinājumus un liekot politikas veidotājiem atgriezties pie sākotnējās diskusijas par nepieciešamību vēl tomēr papildus stimulēt tautsaimniecisko aktivitāti.

Un visbeidzot, Bernanke (2002) akcentē ceturto epizodi, kura saistīta ar tirgus dalībnieku neziņu un iespējamās rīcības nenoteiktību attiecībā uz sagaidāmajiem iespējamajiem tālākajiem monetārās politikas lēmumiem. 1932.gada beigās un 1933.gada sākums, tika raksturots tieši ar lielo nenoteiktību, kā rezultātā attīstījās spekulācijas un neziņa, kura tika aizpildīta ar baumām un mākslīgām ziņām par dažādiem iespējamajiem sagaidāmajiem FRS lēmumiem, un ASV ekonomika piedzīvoja iespaidīgāko kritumu pirms F.D. Rūzvelta stāšanās pie valsts prezidenta amata pienākumu pildīšanas.

Atziņas pēc 2008.-2010. gada Lielās Finanšu krīzes (LFK)

Analizējot COVID-19 ekonomiskās krīzes pārvarēšanas gaitu, autors vienlaicīgi analizēja kā attīstījās LFK pārvarēšana un kādu pieredzi desmit gadu pēc LFK politikas veidotāji varēja izmantot pārvarot COVID-19 ekonomisko krīzi.

Analizējot ievērojamāko krīžu pārvaldīšanas politikas kopsakarības un atšķirības, skaidri iezīmējas ekonomiskās domas attīstība no pavisam pasīvas un novērojošas (*gan jau tirgus un tirgus procesi visu saliks pa plauktiem*) līdz proaktīvai un visaptverošai valstu valdību intervencei, ar milzu fiskālo resursu palīdzību atbalstot tautsaimniecību lejupslīdes novēršanas un atkopšanās procesu. Vienlaicīgi cieši koordinējot savas darbības un plānus ar attiecīgo valstu Centrālajām bankām (Bartsch et al., 2020; Buti, 2020).

Starplaikā starp Lielo depresiju un šodien, pasauli ir pāršalkušas lielākas vai mazākas ekonomiskās krīzes, taču nevienam no viņām nevar attiecināt par vispasaules krīzi un iegūt kādu iespēju salīdzināt kā valstis un attiecīgās centrālās bankas rīkojas salīdzināmās un līdzīgās situācijās. Tomēr 2008.-2010.gada Lielā Finanšu krīze sekmēja dziļa un vispusēja izvērtējuma tapšanu, par to kā valstis rīkojās pārvarot ASV finanšu sektora izraisīto problēmu risināšanā savās valstīs.

LFK aizsākās jau 2007.gadā ar atsevišķiem signāliem un ziņām par *Bear Stern* finanšu grūtībām. Pilnus krīzes apgriezienus ekonomiskā krīze uzņēma pēc *Lehman Brothers* bankrota 2008. gada 15. septembrī. Šis bankrots radīja sniega bumbas efektu un izraisīja jaunas un jaunas finanšu grūtības daudzām ASV bankām un finanšu institūcijām. Ņemot vērā pasaules finanšu tirgu lielo integrāciju un savstarpējo saistību bija skaidrs, ka tas ir tikai laika jautājums, kad ASV finanšu sektora krīze sasniegs citus pasaules kontinentus un ietekmēs attiecīgo valstu finanšu tirgus un ekonomikas.

LFK bija krīze, kuru izraisīja ASV finanšu sektora grūtības, nevis pandēmija vai ekonomiskā cikla recesija. Dziļāk neanalizējot LFK cēloņus un cik laba vai slikta bija krīzes pārvarēšanas programma, krīzes izskaņā zinātnieki un pētnieki bija gandrīz vienprātis, ka sākotnējam monetārajam atbalstam finanšu sektora krīzes gadījumā, ir jābūt jaudīgam, ar agresīvu monetāro politiku (Rohac and Christiansen, 2017).

Analizējot valstu valdību rīcību LFK laikā, redzams, ka sadarbība starp monetārajām un fiskālajām autoritātēm vēl joprojām tikai veidojas un LD mācību stundas un pieredze tiek pakāpeniski diskutēta. Politikas veidotāji Eiropas Monetārajā Savienībā uzskatīja, ka likumos un ES Līgumos ir precīzi noteikta visu iesaistīto institūciju institucionālā atbildība un katrai institūcijai ir jāveic savi pienākumi, lai nodrošinātu nosprausto mērķu un uzdevumu īstenošanu un tāpēc iepriekš nav nepieciešama nekāda koordinācija starp fiskālo un monetāro politiku ECB (2008): "Tāpēc nav nepieciešama precīza monetārās politikas un fiskālās politikas ex ante koordinācija". (*"Therefore, there is no need for an explicit ex ante coordination of monetary policy and fiscal policies"*).

Aplūkojot ECB rīcību LFK laikā autors konstatē, ka jau no 2008. gada septembra tika pieņemti vairāki ECB padomes lēmumi par Galvenās refinansēšanas likmes samazināšanu no 3.75% līdz 1%. Tomēr 2011. gada vasarā, kad Eirozonas izaugsme vēl nebija pietiekami nostiprinājusies un inflācijas lielums neradīja bažas par ECB monetārā mandāta nepildīšanu, ECB padome 2011. gada aprīlī un jūlijā pēkšņi paziņoja par monetāro operāciju refinansēšanas likmes palielināšanu divos piegājienos no 1% uz 1.5% par attiecīgi 0.25% (ECB, 2011).

Papildus augstāk minētajam jāuzsver, ka ASV un Apvienotā Karaliste 2008.-2010.gadu krīzes mazināšanai uzskatīja par iespējamu izmantot tā saucamās Kvantitatīvās Mīkstināšanas jeb *Quantitative Easing (QE)* programmu. ECB šo instrumentu sāka izmantot tikai 2015.gadā (Bruguel, 2016).

COVID-19 krīzes laikā bija skaidri dzirdami mudinājumi nekādā gadījumā nepārsteigties ar fiskālā un monetārā atbalstošo stimulējošo pasākumu priekšlaicīgu pārtraukšanu, iekams nav pilnībā skaidri redzama valstu tautsaimniecību pārliedzoša atkopšanās (Haroutunian et al., 2021).

Apkopojot LFK krīzes rezultātus attiecībā uz pieredzi un secinājumiem, kuri iegūti krīzes laikā un vēlāk, autors konstatē, ka izpratne par ātru un izšķirošu rīcību krīzes laikā tikai attīstījās un tika pārnesta jaunā, augstākā izpratnes līmenī, tomēr vienotas, skaidri definētas un vienprātīgas politikas apstiprināšana, kuru nekavējoties varētu lietot nākamās krīzes gadījumā tomēr nebija. Par to liecina pretrunas, kuras pastāvēja Eiropas Komisijas (EK) un ECB starpā par to, kurai no institūcijām būtu jāuzņemas vadošā un atbildīgā loma par krīzes vadības pārvarēšanu (ECB, 2008; ECB, 2009; ECB, 2010; Buti and Noord, 2004; Colciago, 2006).

Secinājumi pēc LFK tomēr bija skaidri:

1. ECB ar savu procentu likmju labvēlīgu un krīzes situācijai atbilstošu monetāro politiku viena pati nespēj stabilizēt ekonomisko situāciju.
2. Ir nepieciešama arī krīzes pārvarēšanu atbalstoša fiskālā politika.
3. Valdības rīcībai ar fiskālās politikas instrumentu izmantošanu krīzes pārvarēšanā ir jābūt cieši koordinētai ar attiecīgo valstu centrālo banku monetāro politiku.
4. Krīzes pārvarēšanai valstu valdībām bez automātiskajiem stabilizatoriem ir jāizmanto arī diskrecionārie resursi un jāizstrādā pusautomātisko stabilizatoru izmantošanas noteikumi.

Analizējot, gan LD un gan LFK izmantotos monetāros un fiskālos instrumentus, ir jāsecina, ka iepriekšējās krīzes neradīja priekšnoteikumus, lai pilnvērtīgi varētu analizēt ierobežoto fiskālo resursu apjoma izmantošanas lieluma pamatojumu visās valstīs vai kādā atsevišķā valstu grupā. Šie salīdzinājumi būtu grūti pamatojami ar objektīviem, izmērāmiem statistiskajiem rādītājiem, atšķirīgiem monetārās un fiskālās politikas uzstādījumiem un krīzes ne vienlaicīgumu dēļ visās pētījumā iekļautajās valstīs. Krīzes sākuma laiks valstīs bija atšķirīgs. Pielietojamo instrumentu un fiskālās atbalsta politikas iedarbināšanas laiks bija ar ievērojamu nobīdi un valdību uzkrātās parāda saistības pret IKP neradīja bažas par iespējām brīvi aizņemties starptautiskajos finanšu tirgos. Salīdzināšanas grūtības radās arī tāpēc, ka 1929.-1933.gada Lielās Depresijas laikā pastāvēt zelta standartam, daudzas valstu valdības turpināja ievērot stingru fiskālo disciplīnu un veidoja sabalansētus vai gandrīz sabalansētus valstu budžetus, neveidoja lielas un visaptverošas tautsaimniecību atbalsta, noturības un atjaunošanas programmas, vairāku procentu apmērā no IKP, īpašas tautsaimniecības fiskālās stimulēšanas paketes, kā COVID-19 krīzes laikā. Rezultātā valstis nebija arī akumulējušas lielus valdības parāda apjomus. Savukārt, valstu centrālās bankas ievērojot zelta standartu, īstenoja stingru monetārās politiku. Turklāt krīze valstīs skāra pakāpeniski un zelta standarts arī attiecīgajās valstīs tika atcelts pakāpeniski (Bernanke, 2004).

Situācija šī gadsimta sākumā salīdzinājumā ar Lielo depresiju bija mainījies. Daudzu gadu garumā analizējot gan Lielās depresijas mācību stundas, gan arī citu ekonomisko un finanšu krīžu sekas, valstis bija jau uzkrājušas lielu pieredzi. Politikas veidotājiem bija skaidrs, ka finanšu tirgos ir nepieciešams uzturēt stabilitāti, un ka valstis nevar atļauties aizvērt lielas, sistēmiski svarīgas bankas (*Bear Stern un Lehman Brothers*). To aizvēšana varētu izraisīt neparedzamas sekas un tāpēc bija vērts pamatoti tērēt milzīgus fiskālā atbalsta līdzekļus glābjot bankas, lai atjaunotu uzticību finanšu sektoram un nodrošinātu raitu un nepārtrauktu finanšu sistēmas darbību, īstenojot monetārās politikas transmisijas kanālu pilnvērtīgu darbību un tautsaimniecības asinsrites nodrošināšanu.

Tāpēc pēc 2008.-2010.gada LFK krīzes pieredzes apkopošanas, politikas veidotājiem bija lielāka pieredze par monetārās un fiskālās politikas savstarpējās sadarbības nepieciešamību, lai mazinātu finanšu tirgus sastingumu, neziņu un spekulācijas. Tomēr arī LFK ļauj turpināt pilnveidot

krīzes pārvaldību un tautsaimniecības glābšanas filozofiju un formulu. Vienmēr būs jautājums vai tika izdarīts viss iespējamais, lai radītu vai atjaunotu darba vietas. Vai tika paveikts viss nepieciešamais, lai nodrošinātu finanšu sektora sekmīgu un drošu darbību un tautsaimniecības nākotnes izaugsmi.

Lielās depresijas laikā ASV FRS un ne tikai⁸, baidīdamās no naudas izmantošanas spekulatīviem nolūkiem un sargājot zelta standarta stabilitāti, neīstenoja mīkstināšu monetāro politiku, samazinot īstermiņa aizdevumu procentu likmes bankām un bremzēja aktīvu naudas iepludināšanu sistēmā (Bernanke, 2004). Tikpat negribīgi un neizprotami ASV centrālā banka 1929.-1933. gadā neglāba, ekonomikas sabremzēšanās rezultātā, grūtības nonākušas komercbankas un citas finanšu institūcijas, uzskatot, ka sistēma pati atrisinās savas problēmas un stiprākais izdzīvos (Bernanke, 2002).

2008.-2010. gada LFK jau parāda, ka Lielās depresijas mācību stundas, kad centrālā banka ieņēma pasīvu monetārās politikas nostāju, tika ņemtas vērā. Tika panākta vienprātība jeb lielāka izpratne par to, ka krīzes laikā centrālajām bankām ir jāizmanto visi to rīcībā esošie instrumenti, veicot aktīvas intervences finanšu tirgos, strauji samazinot aizdevumu procentu likmes, gan piešķirot īstermiņa likviditātes aizdevumus komercbankām īstermiņa likviditātes problēmu risināšanai. Arī valstu valdībām jāsniedz gan fiskālo atbalstu, gan palielinot tēriņus, gan samazinot nodokļus, gan pagarinot nodokļu nomaksas termiņus, gan izsniedzot dažādas garantijas, gan ar nepieciešamības gadījumā restrukturizējot un stiprinot finanšu sektoru. Tomēr nevar apgalvot, ka šī sadarbība bija pilnībā koordinēta un savstarpēji viena otru papildinošas (ECB, 2008). Eiropas Komisija neskatoties uz krīzi turpināja uzraudzīt valstu fiskālās telpas un budžeta deficītu lielumus un pašā krīzes epicentrā pat pamanījās uzsākt vairākas brīdinājuma lietas par tā saucamajām Pārmērīga Deficīta Procedūras (PDP) pārkāpšanas jautājumiem (ECB, 2010).

Vairāku secīgu vēsturisku finanšu un ekonomisko krīžu pārvarēšanas rezultātā bija vērojama skaidra un mērķtiecīga ekonomiskās un stratēģiskās domāšanas evolūcija attiecībā uz sadarbību starp monetārās un fiskālās politikas veidotājiem.

1.2. Fiskālo resursu izmantošana ekonomiskās krīzes apstākļos

Tieši Lielās Depresijas ekonomiskās krīzes laikā, starp daudzām citām ekonomiskajām teorijām, pasaulē veidojās divas atšķirīgas ekonomiskās attīstības redzējuma un uzskatu skolas.

“Keinsiānistu” skola (vārds saistīts ar John Maynard Keynes, slavenais britu ekonomists, kurš 1936. gadā uzrakstīja grāmatu “*General Theory of Money, interest rates and Unemployment*”), kura

⁸ Arī Anglijas, Francijas, Kanādas centrālās bankas rūpēdamās par zelta standarta stabilitāti un saglabāšanu vilcinājās ar liela mēroga monetāro atbalsta pasākumu nodrošināšanu.

pamatos uzskatīja, ka krīzes laikā svarīgi ir radīt pirktspējīgu pieprasījumu un tāpēc valdības ir atbildīgas par šī pieprasījuma radīšanu un budžeta deficīts nedrīkst kļūt par šķērslī lēmumu pieņemšanai šādās krīzes situācijās (Keynes, 1936).

Otrā bija “*monetarisma*” skola, par kuras galveno ideologu tiek uzskatīts Miltons Frīdmans, kura uzskatu pamatā bija postulējums, ka visas ekonomiskās un finanšu sistēmas problēmas ir saistītas vienīgi un tikai ar monetāro politiku, un naudas daudzumu apgrozībā tautsaimniecībā. Naudas ekonomiskās attīstības nodrošināšanai tautsaimniecībā ir par daudz vai arī ir par maz.

Šo teorētisko atziņu analīze nav zaudējusi savu aktualitāti arī mūsdienu ekonomisko krīžu kontekstā, jo īpaši COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā. Abas šīs skolas centās aizstāvēt savu teorijas viedokli, balstoties uz neveiksmīgajiem Lielās Depresijas pārvarēšanas mēģinājuma piemēriem (Economist, 2020b).

Vienlaicīgi paliek neatbildēts jautājums, - kāda bija valdības rīcība iepriekšējo krīžu laikā? Vai ASV FRS varēja LD laikā palielināt naudas daudzumu apgrozībā? Par kādu apjomu? Kādā veidā un kāpēc nedarīja to? LD ļauj saredzēt, ka FRS darbība bija haotiska un sadarbība ar valdību šajos dramatiskajos valsts ekonomiskās krīzes laikos bija nekoordinēta, un tikai vēl vairāk padziļināja problēmas. Analizējot krīzes pārvarēšanas labāko recepti Bernanke (2002) secina, ka ir svarīgi apkopot secinājumus un sagatavot mācību stundas nākamajām krīzēm: 1. Naudas daudzumam apgrozībā krīzes laikā jāturpina nodrošināt pirktspējīgo pieprasījumu. 2. Centrālajām bankām jāīsteno naudas daudzumu apgrozībā palielinošu politiku, samazinot centrālās bankas noteiktās refinansēšanas procentu likmes. 3. Valdībai un valstu centrālajām bankām nepieciešams koordinēt savu darbību ekonomiskās situācijas stabilizēšanā.

Tad, kad politikas veidotāji ir vienisprātis par nepieciešamību koordinēt monetārās un fiskālās politikas pasākumus, akadēmiskajā un praktiķu pētījumu apskatos vēl padziļinātāk tiek pētīta monetārās un fiskālās politikas efektivitāte dažādās ekonomiskajās krīzēs un attiecīgo valstu vai valstu grupu vai monetāro savienību monetārās politikas efektivitāte un attīstība. Tāpēc svarīgi bija konstatēt vai monetārās politikas iespējas bija jau izsmeltas un procentu likmes samazinātas līdz zemākajai iespējamajai robežai. Ja monetārās politikas likmes atrodas pie tā saucamās “zemākās nulles robežas” (ZNR) un tirgus dalībniekiem arī pie šīm zemajām procentu likmēm nav motivācijas aizņemties un sekmēt ekonomiskās aktivitātes norisi, tad vadošo lomu vajadzētu pārņemt un uzņemties fiskālās politikas īstenošanai. Vienlaicīgi ir svarīgi konstatēt vai monetārās politikas transmisijas kanāli nodrošina savu darbību un nav bloķēti un varēs efektīvi un pilnvērtīgi darboties. Gadījumā kad monetārā politika ir izsmēlusī savas iespējas, fiskālajai politikai jāuzņemas vadošo lomu un gluži tāpat kā 2008.-2010.gada LFK laikā, jāsniedz arī ievērojams atbalsts finanšu sektora

stabilizācijai, lai monetārās politikas transmisijas mehānismi varētu netraucēti darboties un nodrošināt šo līdzekļu pieejamību tirgus dalībniekiem.

Baungard un Symansky (2009) savā SVF *Staff Position Note* norāda, ka lielu pieprasījuma šoku laikā monetārā politika nenodrošina iespēju pilnvērtīgi un visaptveroši reaģēt un tāpēc, neskatoties uz fiskālās politikas lēmumu pieņemšanai nepieciešamo papildus laiku un iespējamo krīzes laikā pieņemto fiskālās politikas lēmumu iedarbības ilgumu arī pēc krīzes periodā, fiskālajai politikai, kura balstīta uz diskrecionāro-“pēc saviem ieskatiem” piešķiramo fiskālo instrumentu piešķiršanas principa, vajadzētu būt dominējošajai un tikt lietotai, jo automātiskie stabilizatori tomēr esot tikai iepriekšējo lēmumu blakusprodukti un nesniedz konkrētās makroekonomiskās situācijas stabilizēšanai nepieciešamo mērķēto atbalstu.

ECB pētnieku grupa Haroutunian et al. (2021) apgalvoja, ka fiskālā politika ir pats piemērotākais instruments pandēmijas izraisīto kaitīgo ekonomisko seku novēršanai, jo tieši fiskālā politika var pielāgoties konkrētajām situācijām un novirzīt nepieciešamo atbalstu visprecīzāk attiecīgajām vajadzībām, ieskaitot veselības aprūpes sistēmas vajadzībām, mājsaimniecībām un uzņēmumiem pa tiešo, apejot garo monetārās politikas naudas piešķiršanas ķēdi, kuras mērķējums ir plašs, nekonkrēts un neprecīzs.

Boushey et al. (2019) rakstu apkopojumā 2019.gada pavasarī, vēl faktiski gadu pirms COVID-19 krīzes, analizējot centrālo banku lomu krīžu risināšanā, akcentē divus pilnīgi diametrāli pretējus viedokļus. Pirmais, ka centrālās bankas ekonomikas lejupslīžu laikā spēj ātri rīkoties mainoties ekonomiskajiem apstākļiem. Otrais, gandrīz jau nākamajā rindkopā saskaņā ar Friedman (1972); Havranek un Rusnak (2013), ka monetārā politika iedarbojas ar lielu laika nobīdi, jo pāriet diezgan ilgs laiks kamēr tirgus dalībnieki, biznesa uzņēmumi un iedzīvotāji pierod pie jaunajiem monetārajiem apstākļiem un izvēlas aizņemties jau par zemākām un izdevīgākām procentu likmēm. Iepretim tam, strauja un mērķēta fiskālās politikas stimulēšanas resursu izmantošana var nekavējoties atspoguļoties patērētāju uzvedībā un veicināt pirktspējīgo pieprasījumu.

Neskatoties uz to, ka domas par monetārās politikas spēju risināt krīzes situācijas dalās un pēdējo krīžu risināšanas priekšplānā izvirzās atsevišķs, pēc saviem ieskatiem diskrecionāri veidotais fiskālās politikas elementu pielietojums, ir svarīgi apzināties, ka veiksmīga fiskālā politika ir tieši kopsakarībā ar monetāro politiku un, jo īpaši tad, kad īstenotā monetārā politika ir izsmēlusī gandrīz visas iespējas un monetārās politikas procentu likmes atrodas pie zemākās vai tuvu zemāk iespējamajai robežai jeb tā saucamajai “*zero lower bound*” (ZLB) jeb (NZR) robežai (Corsetti and Muller, 2008; ECB, 2020b).

Blanchard un Summers (2020) atzīst, ka faktiski līdz 2008.-2010.gada LFK, makroekonomisko problēmu risināšana lielā mērā bija balstījusies uz monetārās politikas pleciem un

fiskālās politikas atbalsts bija formāls, kurš krīzes laikā varbūt mainīja izdevumu un nodokļu struktūru, bet nebija īpaši mērķēts un tieši saistīts makroekonomiskās stabilizācijas rādītājiem. Fiskālie automātiskie stabilizatori darbojās neatkarīgi paši par sevi, bez dziļākas analīzes un līdzekļu novirzīšanas konkrētām atbalsta programmām. Gāja laiks un pēc LFK lielākā daļa rietumu tautsaimniecību nonāca lēnas attīstības, zemas inflācijas un zemu procentu likmju vidē, kura pavadīja attiecīgās tautsaimniecības vairāk nekā desmit gadus. Šādos apstākļos, kad monetārās politikas īstenotāji ir gandrīz izsmēluši savā rīcībā esošo monetāro instrumentu klāstu un procentu likmes ir ne tikai tuvu nullei, bet pat zem nulles, fiskālo instrumentu un resursu loma pieaug un apstiprina arī savu vadošo lomu.

Tad, kad ir izsmeltas vai gandrīz izsmeltas monetārās politikas iespējas ir svarīgi nodrošināt paralēlu, vispusīgu, saskaņotu un galvenais,- nekavējošos fiskālo instrumentu un resursu izmantošanas plānu, lai abas politikas tieši un netieši viena otru papildinātu un arī atbalstītu. Šī paradigma ir veidojusies daudzu desmitu gadu laikā un nekad iepriekš līdz COVID-19 ekonomiskās krīzes sākumam nav tikusi nostiprināta ar formālu izpratni par nepieciešamo saskaņoto rīcību ekonomiskās krīzes laikā.

Kāpēc ir patiešām svarīgi konstatēt, ka ir izsmeltas visas vai gandrīz visas monetārās politikas stimulēšanas atbalsta iespējas? Tas nekādā gadījumā nenozīmē, ka monetārās politikas loma ir mazinājusies vai pilnībā izsmelta un vairs nav aktuāla. Tieši monetārās un fiskālās politikas veidotāju sadarbība vai abu politiku sinerģija dod vislielāko atdevi ekonomikas atlabšanas nodrošināšanā, jo tieši monetārā politika ir resursu nodrošinātāja bankām un bankas ir valsts vērtspapīru pircējas. Tādējādi nodrošinot valdībām nepieciešamos fiskālos resursus gan tiešo tekošo izdevumu finansēšanai, gan izstāvošo aizdevumu (gan vietējo, gan ārvalstu) pārfinansēšanai. Savukārt, attiecībā uz tālāku mērķētāku un precīzāku fiskālo resursu nodrošināšanu tieši tiem, kuriem tas ir vajadzīgs visvairāk, sadalīšanu un piešķiršanu, var pretendēt tikai valdībai padotībā esošās institūcijas, ar viņu rīcībā pieejamo detalizēto informāciju par krīzes skartajām nozarēm, apakš nozarēm un attiecīgajiem sektoriem un to uzņēmumiem.

Zemu procentu likmju vidē, kad ir izsmeltas gandrīz visas monetārās politikas iespējas un fiskālās politikas nozīme pieaug, fiskālie resursi un citi atbalsta instrumenti iegūst vēl būtiskāku lomu krīzes vienādojuma risināšanā.

Pirms analizējam padziļināti valdību *diskrecionāro* jeb tā saucamo “pēc saviem ieskatiem” veiktā piešķiramo fiskālo resursu,- jaunās, svaigās naudas piešķiršanu un tās plusus un mīnus, vispirms ir nepieciešams arī padziļināti analizēt monetārās politikas instrumentu klāstu, apjomu un pieejamības iespējas un lomu krīžu pārvarēšanā. Pēdējo krīžu analīze neapstrīdami parāda, ka vairākums politikas veidotāji bija ieskatos par centrālo banku galveno lomu krīžu problēmu

risināšanā. Taču neskatoties uz it kā salīdzinoši skaidru un neapstrīdamu centrālo banku lomu jebkuras krīzes laikā, konkrētie krīzes apstākļi, zemais inflācijas līmenis, ZNR tuvās procentu likmes un zemā tautsaimniecības aktivitāte paver jaunu diskusiju un atsedz analītiķu un speciālistu diametrāli pretējos viedokļus par monetārās un fiskālās politikas nozīmīgumu ekonomiskās krīzes pārvarēšanas apstākļos.

Centrālās bankas darbojas apsteidzot lejupvērsto makroekonomisko risku scenārija piepildīšanās notikumus un negaidot, kad iestāsies prognozētie negatīvie scenāriji un koordinē cieši savu darbību ar valstu valdībām un finanšu ministrijām (Condon, 2020). Īpaši svarīga šī sadarbība ir starp abu krīžu,- epidemioloģiskās un ekonomiskās krīzes vadītājiem, jo bieži vien epidemioloģisko krīzi nav iespējams risināt, ja tam nav piešķirti pietiekami resursi. Fiskālo resursu nekavējoša nodrošināšana ir svarīgs epidemioloģiskās un ekonomiskās krīzes pārvaldīšanas elements. Par kādu cenu,- tas jau ir citas diskusijas un analīzes priekšmets.

Analizējot LFK vēsturi un makroekonomiskās analīzes prognozes, tirgus finanšu analītiķi brīdināja par riskiem saistībā ar ekonomisko krīzi 2008. gada sākumā. Lai gan ASV atbildīgā institūcijas par recesiju noteikšanu par to paziņoja tikai 2008. vasarā, lai gan Recesija bija sākusies 2007.gada decembrī De Santis un Van der Veken (2020a), nekāda apsteidzoša un krīzi mazinoša lejupvērstos riskus novērsoša rīcība no centrālās bankas toreiz 2008. gada sākumā nesejoja.

ASV centrālās bankas rīcību 2020.gada sākumā, kad Pasaules Veselības Organizācija (PVO) vēl nebija izsludinājusi pandēmiju, raksturo jau pavisam cita un aktīva rīcība.

Salīdzinājumā ar Lielo recesiju jeb Lielo Depresiju (LD), COVID-19 globālās pandēmijas izraisītā ekonomikas lejupslīde, bija gada sākumā prognozēta un paredzēta jau 2020.gada marta pirmajā nedēļā De Santis un Van der Veken (2020a), lai gan uzskatāmi pirmie lejupslīdes makroekonomiskie faktori sāka atspoguļoties konkrētajos rādītājos tikai sākot ar 2020.gada 24.martu, kad strauji kritās ASV *Purchasing Managers Index* (PMI) indekss, kurš atspoguļo tirgus dalībnieku aktivitāti attiecībā uz dažādu pirkumu un iepirkumu pārvaldītāju aktivitātēm saistībā ar nākotnes biznesa pasūtījumu un ražošanas aktivitātēm. Oficiālie dati par nodarbinātības samazināšanos ASV iznāca tikai vēl vēlāk - 2020.gada 3.aprīlī. Bet jau mēnesi iepriekš, 2020.gada 3.martā ASV centrālā banka, paļaujoties uz tirgus dalībnieku apkopotajiem prognožu datiem un prognozēm, apsteidzoši, t.i. negaidot lejupvērsto risku faktisku iestāšanos un situācijas pasliktināšanos, par 50 bāzes punktiem samazināja savu refinansēšanas procentu likmi un negaidot vēl tālāku situācijas pasliktināšanos jau 2020.gada 15.martā vēl par 100 bāzes punktiem samazināja savu galveno monetārās politikas indikatīvo likmi (De Santis and Van der Veken, 2020a). Taisnības labad gan jāpiebilst, ka 2020.gada 11.martā PVO jau bija paziņojusi pasaulei, ka pasaulē ir sākusies pandēmija.

Analizējot situāciju Eiropas Monetārajā savienībā varam konstatēt, ka ECB rīkojās tikpat izšķiroši un izlēmīgi. Jau 2020.gada 18.martā ECB Padome pieņēma lēmumu par pilnīgi jaunas finanšu aktīvu iepirkšanas programmas “Pandemic Emergency Purchase Programm” (PEPP) 750 miljardu eiro apmērā iedarbināšanu, paredzot ik mēnesi iepirkt noteiktu apjomu valsts un privātā sektora vērtspapīrus. Vienlaicīgi tika pieņemta arī virkne citu ļoti svarīgu lēmumu⁹, kuri nodrošināja finanšu sistēmas dalībnieku vēl labākus finansēšanas noteikumus un piekļuvi ECB resursiem.

Tālāk jau notikumi attīstījās prognozētā, lejuvērsto risku papildīšanās un palielināšanās scenārijā un pandēmijas ierobežojošie faktori radīja jaunas arvien negatīvākas prognozes par ekonomisko attīstību līdz gada beigām. Atkal un atkal tika pārskatīti izaugsmes prognožu scenāriji un pieņemti atkal jauni, ekonomisko izaugsmi stabilizējoši lēmumi (Lagarde, 2020). ECB jau 2020.gada jūnijā pieņēma jaunu lēmumu par papildus 600 miljardu eiro vērtspapīru iepirkšanu un gada beigās, 2020.gada 10.decembrī, ECB Padome nolēma pirkt vēl papildus vērtspapīrus 500 miljardu eiro apmērā PEPP programmas ietvaros. Kopējā iepērkamo instrumentu summa bija sasniegusi 1.850 triljoni eiro un procentu likmes bija samazinātas līdz vēsturiski zemākajām, kādas ECB Padome jebkad bija noteikusi. Proti, viss liecināja, ka ECB ir sasniegusi to punktu, ko akadēmiskajā literatūrā sauc par “*zero lower bound*” (ZLB) līmeni, pie kura jau tālākā centrālo banku monetārās politikas mīkstināšanas pasākumu īstenošana kļūst apgrūtināta vai pat neiespējama un tāpēc valdības tika mudinātas pēc iespējas ātrāk “apgūt” valdību piešķirtos un konkrēti asinētos fiskālos resursus (Weber, 2021).

Tāpēc atšķirībā no iepriekšējām krīzēm, nebija novērojami krasi atšķirīgi viedokļi par to, kurai no politikām (monetārajai vai fiskālajai) būtu jāuzņemas krīzes pārvarēšanas vadošā loma. Šoreiz valdīja liela vienprātība un ņemot vērā monetārā politikas gandrīz izsmeltās iespējas, arvien aktuālāka kļuva valstu fiskālā politika (Buti, 2020). Bouabdallah et al. (2020) vēl pat īpaši uzsver, ka valstīs ar vienotu monetāro politiku un valstu vadībām ar savu īpašo, speciāli tēmēto, savlaicīgo, uz noteiktu laiku apstiprināto, fiskālo politiku ir aktīvi jāiesaistās, lai risinātu tikai katrai konkrētajai dalībvalstij raksturīgos un piemītošos makroekonomiskos riskus un īpatnības.

COVID-19 krīzes sākumā valstu valdības rīkojās ātri un izšķirīgi. Daudzās valstīs tautsaimniecības atbalsta programmas bira kā no pārpilnības raga. Nevienam nebija jautājums vai šīs programmas ir nepieciešamas, vai tās dos rezultātus. Svarīgi bija piešķirt fiskālos resursus ātri un mērķēti. Pandēmijas krīzē Monetārā politika to nevarētu nodrošināt (Blanchard et al., 2020).

⁹ ECB preses relīze https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200318_1~3949d6f266.en.html

Daudzās valstīs tika īstenota, tā saucamā, “Kopē un ielīmē” NIP ierobežojumu politika. Cilvēki saslīma un cilvēki mira. Bija nepieciešams rīkoties un rīkoties ātri, lai stabilizētu situāciju. COVID-19 pirmajos divos mēnešos saskaņā ar McKinsey datiem tika piešķirts vairāk nekā \$10 triljonu dolāru (Cassim et al., 2020), kas bija trīs reizes vairāk, nekā visā LFK laikā kopā.

Viens no svarīgākajiem ES fiskālās politikas lēmumiem tika apstiprināts 2020.gada martā, EK atļaujot valstīm neievērot Izaugsmes un Stabilitātes Pakta (ISP) noteikumus. Vienlaicīgi arī tika iesaldēts aizliegums Valstu valdībām izsniegt vai piešķirt dažāda veida finansiālus atbalstus uzņēmumiem (Eiropadome, 2021).

Būtiski ir uzsvērt, ka COVID-19 krīze ES valstu dialogā atdzīvināja sen iesāktu, bet nepabeigtu savstarpējo sarunu tēmu par ES kopējā parāda juridiskās bāzes izveidošanu un parādsaistību uzņemšanos un finansēšanu. COVID-19 krīze kalpoja par katalizatoru vairāk kā desmit gadus ilgušo ES starpvalstu sarunu pabeigšanu, kad tika nolemts, ka ES pati var aizņemties finanšu tirgos un visas valstis kopīgi būs atbildīgas par šī parāda atmaksu nākotnē (Economist, 2020a). Tā tas arī notika. ES Padome šo vēsturisku lēmumu, par New Generation European Union (NGEU) programmas apstiprināšanu 750 miljardu eiro apmērā, pieņēma 2020.gada 20.jūlijā (Eiropadome, 2020).

Akadēmiskajā vidē sekoja daudz aprakstu un salīdzinājumu saistībā ar šo vēsturisko ES iniciatīvu, salīdzinot to ar tā saucamo “*Hamiltonian moment*”, kad ASV federālā valdība pēc garām un nogurdinošām sarunām 1790.gadā piekrita uzņemt ASV štatu parādsaistības, par kara laikā radītajiem parādiem un, ka federālā valdība de facto pašai bija jāsāk veidot savu fiskālo kapacitāti un fiskālo pozīciju.

Šī līdzība tika pamanīta risinot COVID-19 krīzes problēmas, kad Greer (2020) rakstīja: “*ka līdz 2020.gada vasaras beigām zinātnieki apsprieda, vai tik ES nav piedzīvojusi savu “Hamiltona”¹⁰ momentu, atsaucoties uz ASV valdības lēmumu par valstu kara parādiem 1790.gadā un brīdi, kad federālā valdība izstrādāja savu neatkarīgo fiskālo jaudu. Pirmo reizi ES izlaidīs savas (ES) parādsaistības, lai piešķirtu dotācijas dalībvalstīm to problēmu risināšanai.*” Vai šis salīdzinājums bija pamatots, rādīs laiks, jo vēl notiek un turpinās plašas diskusijas par šo parādu nākotnes likteni un atmaksāšanas vai neatmaksāšanas kārtību.

Šo, ES valstu vadītāju, vēsturiskā lēmuma nozīmīgumu ir grūti nenovērtēt, jo pēc tam kad Eiropas Savienību pameta Lielbritānija, Eiropas Savienībai bija svarīgi apliecināt savu vienotību un spēju saskaņoti un izšķiroši rīkoties krīzes situācijā.

¹⁰ Hamiltons bija tā laika ASV finanšu ministrs

Tas tomēr nenozīmēja, ka nauda nekavējoties ieplūda ES valstu tautsaimniecībās. 2023.gada 20.jūlijā valstu valdības bija apstiprinājušas un saskaņojušas savus plānus ar ES Komisiju un saņēmušas tikai pirmās iemaksas, jeb avansu 13% apmērā, (Reuters, 2021), lai turpinātu uzsāktu darbu pie konkrētu projektu izstrādes, tālākas pilnveides un apstiprināšanas galīgajā redakcijā.

Desmit gadu atelpa pēc iepriekšējās LFK bija ļāvusi apkopot ekonomisko krīžu pārvarēšanas pieredzes un monetārās un fiskālās politikas iespējamās sadarbības formas un risinājumus. Reālā rīcība COVID-19 krīzes pārvarēšanas sakarā pārspēja visas gaidas un skepsi. Tomēr jautājums par šo resursu izmantošanas apjomiem, lai mazinātu IKP kritumu palika neatbildēts.

Cassim et al. (2020) dati arī 2020.gada pavasarī skaidri apstiprina un apliecina to, ka pašā krīzes sākumā, kad centrālās bankas jau bija spērušas pirmos soļus, pasaules valstu valdības, apzinoties, ka tikai ar monetārās politikas instrumentiem šoreiz nebūs pietiekami, arī COVID-19 krīzes ierobežošanai un krīzes seku novēršanai bija paredzējušas bezprecedenta lielas summas 10.8 triljonus dolāru apmērā. "Valdību reakcija uz krīzi arī bijusi bezprecedenta: pirmajos divos mēnešos tika paziņots par atbalstu 10 triljonu ASV dolāru apmērā, kas bija trīs reizes vairāk nekā atbilde uz Lielo Finanšu krīzi 2008.gadā. Rietumeiropas valstis piešķīra gandrīz 4 triljonus ASV dolāru, kas ir gandrīz 30 reizes lielāka summa nekā šodienas Māršala plāna vērtība (Cassim et al., 2020).

1.2.1. Automātiskie stabilizatori

Analizējot fiskālo resursu izmantošanas lielumu, nepieciešams uzsvērt, ka šī promocijas darba ietvaros autors lieto terminu *fiskālie resursi*, kā valdības rīcībā esošie finanšu līdzekļi, kuri veidojas no nodokļu ieņēmumiem, nodevām, valsts aizņēmumiem, valsts uzņēmumu dividendēm, sodiem un komisijas naudām. Tie veido valsts budžeta ieņēmumu bāzi un tiek izmantoti publisko pakalpojumu finansēšanai, ekonomiskās izaugsmes un stabilitātes nodrošināšanai, valsts parāda apkalpošanai un iedzīvotāju labklājības sekmēšanai un uzlabošanai. Šī valsts budžeta ieņēmumu bāzē vienlaicīgi veido pamatu valsts budžeta izdevumu bāzei un fiskālajiem resursiem, kuri ikdienā nodrošina nepieciešamo valsts funkciju un pakalpojumu sniegšanu un valdības noteiktās politikas īstenošanu.

Tāpēc kā galvenos ikdienas valsts funkciju nodrošinātājus jāmin *automātiskos stabilizatorus*, t.i., budžeta izdevumus, kuri jau ir piešķirti gadskārtējā budžeta apstiprināšanas gaitā un krīzei tuvojoties vai krīzei iestājoties jau var tikt izmantoti un turpināt darboties valsts budžeta piešķirtās apropriācijas noteiktajā kārtībā, tādējādi nekavējoties nodrošinot savlaicīgu, precīzu un mērķētu šo fiskālo resursu izlietošanu paredzētajiem mērķiem.

Pirmais iespaids par automātiskajiem stabilizatoriem var būt maldīgs, jo vārdu savienojums etimoloģiski rada iespaidu, ka tie darbojas, kā elektrisko tīklu drošinātāji, kuri neļauj pārslogot elektrisko tīklu ar nevienmērīgām (palielinātām) strāvas noslodzēm. Budžeta gadījumā, neļauj samazināties iepriekš apsolītajai naudas plūsmai, kura attiecīgi nodrošina pieprasījumu un attiecīgo

patēriņu. Taču automātiskie stabilizatori krīzes laikā spēj stabilizēt nosacīti, un ieņēmumu samazināšanās rezultātā veido tikai daļu no kopējiem iepriekš plānotajiem nepieciešamajiem resursiem, kuri varētu nodrošināt iepriekšējā pirktspējīgā pieprasījuma noturēšanu un stabilizēšanu.

Par fiskālās politikas automātiskajiem stabilizatoriem tiek uzskatīti fiskālie resursi, kuri jau ir apstiprināti gadskārtējā valsts budžeta likumā, gan budžeta izdevumu, gan arī ienākumu puses līdzekļu izmantošana. Automātiskos stabilizatorus varam dēvēt par jau piešķirtiem jeb asinētiem budžeta līdzekļiem, kuriem nav nepieciešams papildus politisks apstiprinājums balsojuma veidā un nākotnē tie jau ir droši pieejami, taču samazināto budžeta nodokļu ieņēmumu dēļ, ir jānodrošina šo resursu kompensācija aizņemoties finanšu tirgos. Vārds “automātiski” uzsver tūlītēju piekļuvi budžeta naudai, jo tā jau ir apstiprināta. Automātiskie stabilizatori daudz labāk veic valsts patēriņa stabilizēšanu nekā privātā patēriņa, investīciju un eksporta sagaidāmā palielināšanās.

Krīzes laikā, ļaujot fiskālajiem “automātiskajiem stabilizatoriem” strādāt, jau lielā mērā tiek atrisināts jautājums par mērķtiecīgumu un savlaicīgumu. Pie reizes ir jāatbild jautājums par izdevumu un ienākumu puses fiskālo “automātisko stabilizatoru” apjoma izmantošanas lielumu. Proti, vai dažāda veida izdevumu saglabāšana un nodokļu samazināšana vai iekasēšanas atlikšana sekmēs vēl ātrāku pirktspējīgā pieprasījuma atjaunošanos un tautsaimniecības izaugsmi, nekā pavisam jaunu “svaigu” līdzekļu aizņemšanās finanšu tirgos un izdevumu pozīciju nesamazināšana jeb nekonsolidēšana un vēl tieši šo elementu papildus apvienošana, izmantojot abas automātisko stabilizatoru komponentes, lai sekmētu straujāku pieprasījuma atjaunošanos.

Automātiskie stabilizatori nodrošina politikas veidotājiem papildus laiku, meklējot atbilstošu papildu finansējumu (iekšējo vai ārējo aizņēmumu) un ļaujot nesamazināt vai konsolidēt budžeta izdevumu daļu. Tādējādi novēršot turpmāku negatīvu spiedienu uz pieprasījumu, tālāk samazinot patēriņu, investīciju un ekonomikas izaugsmi kopumā.

Automātiskie stabilizatori darbojas, kamēr vēl tiek apspriesti citi īpaši ekonomiskā un fiskālā atbalsta pasākumi un resursu avoti. Stabilizatori ir jebkuras krīzes neatņemama sastāvdaļa, izņemot situāciju, kad valdība (sev vien zināmu iemeslu dēļ) nevēlas palielināt budžeta deficītu un izvēlas veikt konsolidējošos jeb izdevumu samazināšanas pasākumus, un iespējams, valdībai ir grūtības ar budžeta deficīta finansēšanu un līdzekļu aizņemšanos finanšu tirgos un ir nepieciešama kāda īpaša starptautiska palīdzības programma. Tādus piemērus parādīja LFK.

Ja nenotiek budžeta izdevumu konsolidācija, kuras rezultātā tiek pārskatīti un samazināti sākotnēji piešķirtie budžeta līdzekļi, tad var uzskatīt, ka šie automātiskie budžeta stabilizatori sāk darboties nekavējoties, atbalstot budžeta likumā noteiktos pasākumus un stabilizējot pirktspējīgo pieprasījumu (Dolls et al., 2015). Boushey et al. (2019) saka: “Ņemot vērā monetārās un

diskrecionārās fiskālās politikas ierobežojumus, ir ļoti svarīgi stiprināt un paplašināt automātisko stabilizatoru lomu, lai maksimāli izmantotu recesijas samazināšanas iespējas”.

Automātisko stabilizatoru daudzveidība un dažāda lielums gan ESAO, gan Eiropas Savienības finanšu telpā liek uzdot jautājumus par atšķirīgo stabilizatoru atšķirīgo iespējamo ietekmi uz tautsaimniecības atveseļošanas ātrumu¹¹. Šī darba turpmākā analīze arī sniegs atbildi cik nozīmīga ir šo automātisko stabilizatoru loma pret cikliskās fiskālās politikas īstenošanā un vai lielāka automātisko fiskālo stabilizatoru atrašanās jau attiecīgo valstu budžetos nodrošina mazāku IKP% kritumu un arī attiecīgi ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim. Un ja lielāka automātisko fiskālo stabilizatoru darbība nodrošina mazāku IKP% kritumu un ātrāku atkopšanos, vai ir mērķtiecīgi vēl vairāk palielināt automātisko fiskālo stabilizatoru klātbūtni valstu budžetos un vai vēl lielāks to lielums valstu budžetos nākotnes krīžu gadījumos nodrošinās mazāku IKP % kritumu un ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim?

Lielā atšķirība starp valstu automātisko fiskālo stabilizatoru lielumu ir skaidrojama ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, valsts pārvaldes uzdevumu nodrošināšanai nepieciešamais nodokļu apjoma lielums jeb valdības izdevumu lielums pret IKP. Literatūrā arī dēvēts par valsts vai valdības sektora lielumu pret IKP. Otrkārt, daudz lielāku sociālās drošības paketes, kuras ietver vairākus atbalsta un pabalstu veidus sociālās apdrošināšanas sistēmās. Treškārt, ievērojami lielāka ienākumu nodokļu progresivitāte, kas krīzes laikā mazina un amortizē ienākumu samazināšanos un kalpo kā papildus stabilizējošais elements.

Haroutunian et al. (2020) savā analīzē izmanto datus, kas norāda, ka automātiskie fiskālie stabilizatori 2020.gadā veidos aptuveni vienu trešdaļu no visa fiskālā deficīta pieauguma lieluma.

Tas, vai automātisko fiskālo stabilizatoru lielāka klātbūtne valstu budžetos nodrošināja mazāku IKP % kritumu un ātrāku ekonomikas atveseļošanos no ekonomiskās krīzes, ir šī darba viena no hipotēzēm un analīzes uzdevumiem.

Attīstot tālāku analīzi par pavisam jauniem, pēc valdības ieskatiem izmantojamu diskrecionāru fiskālo resursu iesaisti, kuri tiek piešķirti pilnīgi no jauna, papildus vēl šiem fiskālajiem automātiskajiem stabilizatoriem, budžetā vēl neesošam vai nebijušām izdevumu pozīcijām vai investīciju programmām ir nepieciešams izvērtēt šo līdzekļu izmantošanas apjomu un atdevi. Tieši šo ierobežoto fiskālo resursu piešķiršanas apjoms bija izpētes priekšmets, analizējot fiskālo resursu izmantošanas apjomu krīzes laikā.

Kamēr tiek spriests par konkrētiem atbalsta pasākumiem un papildus jaunu fiskālo resursu izmantošanu darbojas automātiskie stabilizatori. Tā ir neatņemama jebkuras krīzes risināšanas

¹¹ Automātiskie stabilizatori svārstās no 0.66 Beļģijai līdz 0.36 Latvijai un 0.35 Slovākijai (ECB Economic Bulletin, Issue 6/2020).

sastāvdaļa. Kā jau tika akcentēts augstāk, automātisko stabilizatoru lielums aizvadītajos desmit gados faktiski nav mainījies.

Studējot zinātniskajā literatūrā fiskālo resursu izmantošanas apjomus un to nozīmi ir svarīgi apzināties, ka tie ir atšķirīgi pēc savas būtības, to pieejamības, piešķiršanas kārtības un iedarbības ātruma, tāpēc ir svarīga šo stimulēšanas pasākumu paketes kompozīcija (ECB, 2009; Corsetti and Muller, 2008; Bianchi et al., 2020).

COVID-19 krīzes vispusīga analīze neļauj viennozīmīgi postulēt, ka tā ir tikai pirktspējīga ekonomiskā pieprasījuma samazināšanās krīze ar visām no tā izrietošajām sekām. Skaidri redzams, ka krīzes situāciju un IKP samazinājumu caurvij daudz un dažādi aspekti. Aspekti, kuri ir saistīti ar bezdarba pieaugumu, ienākumu samazināšanās, saslimšanu, pieprasījuma samazināšanos, gan faktori, kuri saistīti ar nespēju saražot vai piegādāt preces un pakalpojumus COVID-19 noteikto pārvietošanās ierobežojumu rezultātā. Sapir (2020) savā pētījumā kā galvenos iemeslus IKP samazinājumam min 3 faktorus. COVID-19 ierobežojošo pasākumu stingrību, tautsaimniecības struktūru un pārvaldības efektivitāti. Savā analizē Sapir (2020) konstatē, ka parāds šoreiz nebija šķērslis (vismaz Eiropas Monetārās Savienības dalībvalstīm), jo ECB lieliski tika galā ar savu uzdevumu, pērkot valdības parādzīmes un Eiropadome atcēla Izaugsmes un Stabilitātes pakta noteikumus līdz 2022. gada beigām un vēlāk vēl pagarināja atceļošo lēmumu līdz 2023. gada beigām. Šāda veida pasākumi tika īstenoti citās ESAO valstīs, kur centrālās bankas nepieredzētos apjomos iepirka valstu parādzīmes un valstu valdības droši pārkāpa visus fiskālos šķēršļus un ierobežojumus.

Apzinoties, ka epidemioloģiskā krīze ir “sarūpējusi” arī ekonomisko krīzi, tad jākonstatē, kā šī ir tā saucamā dvīņu krīze, kad vienlaicīgi ir jārisina milzu problēmas divās frontēs vienlaicīgi.

Pirms analizēt fiskālo resursu izmantošanas apjomus ir nepieciešams izanalizēt un konstatēt kāda veida krīze ir iestājusies, jo tikai precīzi uzstādot diagnozi var noteikt kādas sekas šī epidemioloģiskā krīze, kura pāraugusi ekonomiskā krīzē, - rada tieši tautsaimniecībā. Ir svarīgi redzēt vai ekonomiskā krīze izraisa pieprasījuma vai piedāvājuma šokus vai abus divus reizē. Guerrieri et al. (2020b) formulējo šo problēmu sekojoši: “vai mēs galvenokārt piedzīvojam pieprasījuma šoku, vai arī piedāvājuma šoku?”. Tikai uzstādot šo visaptverošās krīzes radīto seku diagnozi, varam piemērot vai izrakstīt pareizās zāles. Pretējā gadījumā ārstējot nepareizos cēloņus un sekas, šajā gadījumā ignorējot piedāvājuma faktoru izraisītos krīzes elementus, ar naudas drukāšanu un milzu papildus fiskālo resursu piešķiršanu un iepludināšanu sistēmā, lai risinātu samazinātā pieprasījuma atjaunošanas un stabilizācijas problēmas, palielinot pirktspējīgo pieprasījumu un palielinot patēriņu, varam sekmēt inflācijas pieaugumu ar visām no tā izrietošajām sekām (Baunsgaard and Symansky, 2009).

Kopsavilkums par krīzes veidu. Tā bija pieprasījuma krīze ar piedāvājuma krīzes elementiem tāpēc, ka nekam it kā tirgū netrūkstot, ar NIP stingrību un mobilitātes samazināšanos tika ierobežots pirktpējīgais pieprasījums, kurš, savukārt tika papildināts ar piegāžu ķēžu jeb loģistikas traucējumiem, kas savukārt bija piedāvājuma krīzes elements.

Attīstītāko valstu ekonomikas jeb valstis ar augstiem ienākumiem un ar labākiem kredītreitingiem un piekļuvi finanšu tirgiem savu valstu tautsaimniecību atbalstam izmantoja ievērojami lielākus fiskālos resursus nekā attīstības valstis (Benmelech and Tzur-Ilan, 2020).

Bet kāpēc dažās valstīs pie faktiski vienādiem pandēmiju ierobežojošiem NIP pasākumiem IKP kritums bija lielāks, bet citās mazāks, paliek atklāts jautājums.

Ir daudz faktoru. Stingrāki pasākumi, kas samazina mobilitāti, noteikti korelē ar IKP samazināšanos (Juranek et al., 2020). Arī COVID-19 ietekme uz dažādām nozarēm ir atšķirīga. Proti, vissmagāk ir cietušas pakalpojumu un tūrisma nozares, un valstis, kurās to attiecīgais īpatsvars IKP struktūrā ir augstāks, lielāks nekā citās. Taču bija arī citi faktori, kuru ietekme nav saskatāmi ar neapbruņotu aci un, kuri arī būtiski ietekmēja un noteica lielāku IKP lejupslīdi un lēnāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Līdz šim nebija pierādījumu tam, ka lielāka un apjomīgāka fiskālo resursu, likviditātes atbalsta, garantiju un ieguldījumu pieejamība garantētu tūlītējus un ātrākus panākumus, t.i., mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu. Arī COVID-19 otrais un trešais vilnis bija izraisījis jaunas diskusijas par to, vai šādai krīzei turpinoties vai epidēmijai atjaunojoties, iespējams uzturēt un saglabāt ekspansīvas fiskālās politikas atbalstu ilgtermiņā. COVID-19 krīzei turpinoties bija skaidrs, ka jāpalielina fiskālās reaģēšanas pasākumu kopums. Šim pieaugumam bija nepieciešami papildu fiskālie resursi. Tāpēc ir svarīgi analizēt faktoros, kuriem ir svarīga loma katras valsts turpmākās atveseļošanās noteikšanā. Tādējādi samazinot nepieciešamību piešķirt lielākus fiskālos resursus nākotnē un palielināt valdības parādu. Vienlaicīgi arī apzinoties, ka vairākām valstīm varētu pietrūkt atlikušās fiskālās telpas vai šīs telpas samazinājums varētu būt ievērojams un sadārdzinātu aizņemšanās izmaksas nākotnē.

1.2.2. Pusautomātiskie stabilizatori

Jau ilgi pirms LFK, apzinoties automātisko stabilizatoru nozīmīgo lomu krīzes situācijas mīkstināšanā un stabilizēšanā, pētnieku vidū valdīja paaugstināta interese par to, vai būtu nepieciešams palielināt automātisko stabilizatoru potenciālo izmēru vai izgudrot atsevišķu budžeta izdevumu pozīciju, - *pusautomātiskie stabilizatori*, lai negaidītas krīzes gadījumā (kāda tā parasti arī ir) efektīvi un ātri mazinātu IKP kritumu un sekmētu pēc iespējas ātrāku tautsaimniecības atkopšanos no krīzes. Bez attiecīgajiem automātiskajiem fiskālajiem stabilizatoriem daudzu valstu valdību

papildus finansējuma piešķiršana ir saistīta ar padziļinātu, strukturētu un ilgu politisko procesu, kas reizēm politikas saskaņošanas gaitā neļauj ātri novirzīt nepieciešamos resursus attiecīgajām sociālajām iedzīvotāju vai uzņēmēju grupām. Tāpēc paredzot šo iespējamo politisko “aizķeršanos”, jau šī gadsimta sākumā Blanchard (2000) piedāvāja pirmās idejas par mērķētu un savlaicīgu līdzekļu piešķiršanu papildus jau budžetā esošajiem automātiskajiem stabilizatoriem, kas ļaut vēl ātrāk iedarbināt līdzekļu piešķiršanas mehānismu un nodrošināt tik nepieciešamo fiskālo resursu saņemšanu.

Šie pusautomātiskie jeb *kvaziautomātiskie* stabilizatori ļautu Finanšu ministrijai automātiski piešķirt papildu fiskālos resursus, kas nepieciešami īpaši saskaņoto programmu finansēšanai gadījumā, ja tiktu sasniegti negatīvi ekonomiskie dati, un tie liecinātu par noteiktu rādītāju kritumu zem iepriekš saskaņotā līmeņa, piemēram, IKP iepriekšējā ceturksnī samazinātos par vairāk nekā 10% vai bezdarba līmenis pārsniegtu 10%. Šādos apstākļos finanšu ministrs varētu tikt pilnvarots bez papildu saskaņošanas uzsākt atbilstošas ekonomikas fiskālās stabilizācijas programmas. Tādējādi diskrecionārās politikas daļu transponējot vai pārceļot uz pusautomātiskās stabilizācijas izdevumiem. Bezdarbnieka pabalstu paplašināšana saskaņā ar Faria-e Castro (2021), tūlītēja finansējuma nodrošināšana cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, esošās pabalstu shēmas paplašināšana (ja bezdarbs saglabājas vēl ilgāku laiku virs noteiktā līmeņa), dažādas veselības un pārtikas nodrošināšanas programmas mājražotniecībā, kuras kvalificējas pēc attiecīgajiem kritērijiem, labi izstrādātas sabiedrisko darbu programmas un izveidot īpašas ilgtermiņa infrastruktūras attīstības un būvniecības programmas gadījumā, ja valstī iestājas krīze un tiek sasniegts iepriekš noteikts bezdarba līmeņa sliekšnis (Boushey et al., 2019).

Papildus parastajiem automātiskajiem fiskālajiem stabilizatoriem varētu tikt noteikta papildu pusautomātiskā valsts finansējuma nodrošināšana, kuras saskaņošana un likumdošanas procesa iziešana prasa ilgāku laiku. Tādējādi saskaņā ar iepriekš saskaņotiem ekonomiskajiem rādītājiem, ļaujot nepieciešamos resursus novirzīt attiecīgajām sociālajām vai biznesa grupām. Tāpēc, negaidot šo iespējamo uzstādījumu, pirmās idejas par mērķtiecīgu un savlaicīgu līdzekļu piešķiršanu papildus automātiskajiem stabilizatoriem šī gadsimta sākumā radās ar jaunu enerģiju Blanchard (2000), veicinot diskusiju par to, kā nodrošināt nepieciešamo fiskālo resursu stabilizācijas finansējumu vēl ātrāk.

Bet ja nav panākta tīri teorētiska makroekonomiskā izpratne un vienošanās, ka attiecīgie triggeru vai palīdzības iedarbināšanas līmeņi ir pietiekoši pamatoti un nākotnē, apstākļiem mainoties, nevarētu mainīties uzstādījums apsteidzoši atbalstīt savu valstu tautsaimniecības, neviena valdība nevēlēšies iepriekš, apsteidzot notikumus, apsolīt nākotnē par līdz galam neizdiskutētiem noteikumiem, piešķirt fiskālā atbalsta resursus un nākotnē iekļūt nevajadzīgos tiesvedības procesos.

Tāpēc, tomēr lai paātrinātu attiecīgo lēmumu pieņemšanu, akadēmiskajā un finanšu analītikas speciālistu vidē t.sk. (Baunsgaard and Symansky, 2009; Boushey et al., 2019; Blanchard and Summers, 2020) piedāvā daļu no jaunajiem, svaigi piešķiramiem t.s. *diskrecionārajiem* fiskālajiem resursiem, pēc konkrētu kritēriju apstiprināšanas izstrādāt šo līdzekļu piešķiršanas noteikumus, un uzskatīt tos par pusautomātiskajiem stabilizatoriem un ļaut iedarbināt attiecīgās programmas bez papildus valdības lēmuma pieņemšanas. Daļai valstu (piemēram, Vācijai) dīkstāves pabalsti un algu subsīdijas posteņi jau ilgāku laiku atrodas budžeta izdevumu posteņos un tikai tiek noteikts šo posteņu iedarbināšanas kritēriji un laiks (Boushey et al., 2019). Tas nozīmē, ka tie netiek piešķirti pilnīgi no jauna pēc valdības ieskatiem kā pilnīgi jauna izdevumu pozīcija ECB (2020b), bet gan kā pozīcija, kurai nav nepieciešamas papildus diskusijas pēc būtības un atsevišķs politisks lēmums, bet ir tikai jānodrošina šo pasākumu finansēšanai nepieciešamie resursi.

Līdz ar to, lai paātrinātu attiecīgo lēmumu pieņemšanu krīzes gadījumā, jau iepriekš atsevišķas *diskrecionāro* tēriņu grupas būtu klasificējamas par pusautomātiskajiem stabilizatoriem un nebūtu nepieciešamas papildu diskusijas un laiks atsevišķu lēmumu pieņemšanai (Chico et al., 2020). Blanchard un Summers, (2019) izvērs dažādus nodokļu un ieņēmumu pasākumu lietojumus, uzdodot arī ļoti svarīgu jautājumu: vai automātiskie stabilizatori ir tikai tilts vai pastāvīga diskrecionāro izdevumu sakārtošana krīzes laikā? Vienmēr aktuāls būs jautājums, cik ilgi šiem pusautomātiskajiem stabilizatoriem jābūt spēkā un vai tie nerada vēl papildus inflācijas spiedienu nākotnē (Baunsgaard and Symansky, 2009). Dažām valstīm, piemēram, Vācija, īstermiņa darba shēmas un algu subsīdiju pozīcijas jau ilgu laiku bija bijušas budžeta izdevumu pozīcijas, un bija jānosaka tikai konkrēti kritēriji un laiks šo programmu uzsākšanai. Tas nozīmē, ka tie netiek dalīti kā jaunas pozīcijas finansējošie fiskālie resursi pēc valdības ieskatiem, bet tikai tiek meklēts to finansēšanas avots.

1.2.3. Diskrecionārie fiskālie resursi un fiskālā telpa

Kā trešos jāmin tā saucamos diskrecionāros jeb “pēc brīvas gribas un ieskatiem piešķirami” papildus ārkārtas fiskālie resursi, kurus valdības krīzes laikā ar vai bez ārkārtas procedūru apstiprināšanas valdības piešķir krīzes mazināšanas pasākumu finansēšanai.

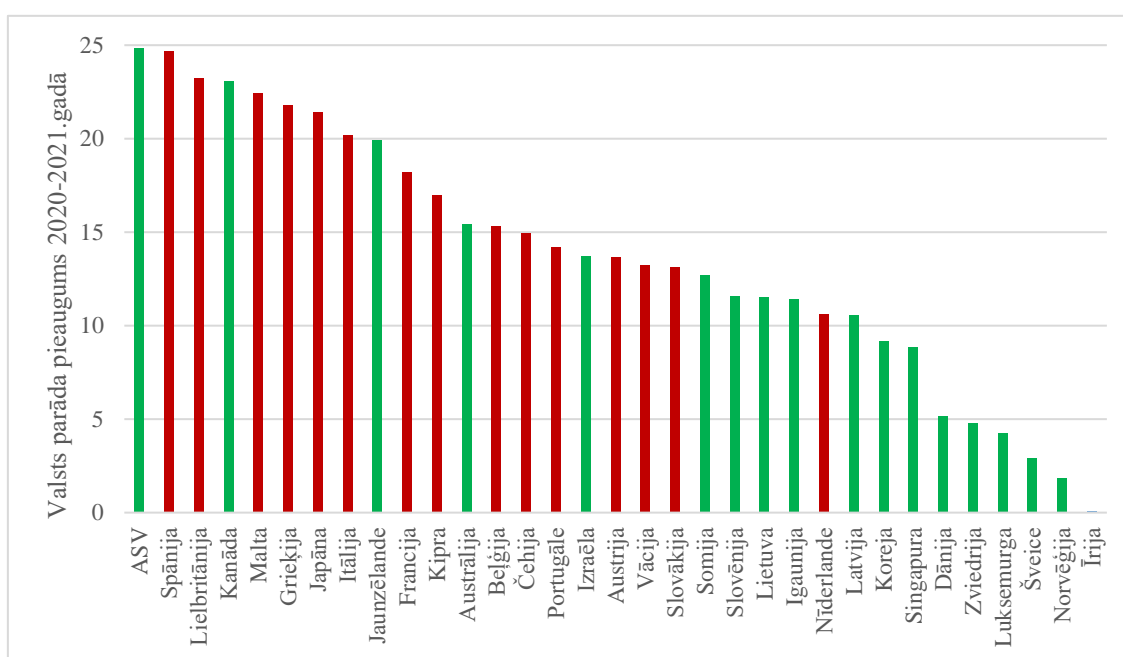
COVID-19 krīze sākās pēkšņi. Cilvēki saslīma un mira. Valdībām bija jārīkojas nekavējoties. Tāpēc būtiska nozīme bija lēmumu pieņemšanas ātrumam nepieciešamo līdzekļu asignācijai. Finanšu tirgos aizņemto resursi piešķiršana notika epidemioloģisko un ekonomisko problēmu risināšanai, cenšoties saglabāt patēriņa līmeni, investējot infrastruktūras projektos, maksājot dažādas atvaļinājuma, algu subsīdiju, ikmēneša pabalstu maksājumus.

Saskaņā ar SVF *World Economic Outlook* (IMF, 2021d; IMF, 2021e) kopš pandēmijas sākuma izmantoto diskrecionāro fiskālo resursu apjoms turpināja pieaugt. Kopējā summa, kas tika

nodrošināta un tērēta COVID-19 krīzes pārvarēšanai pasaulē 2020.gada 1.oktobrī bija 11,7 triljoni ASV dolāru. 2021.gada aprīlī summa bija pieaugusi jau līdz 16,03 triljoniem dolāru, un 2021.gada 1.oktobrī tā bija gandrīz 17.0 triljoni dolāru. Vai papildus fiskālo resursu tērēšana un attiecīgi lielāks valdības parāds nodrošinājis mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu?

Analizējot šo fiskālo resursu izmantošanu ir svarīgi noteikt, ka promocijas darba kontekstā autors fiskālo resursu izmantošanas apjomu definē kā kopējo fiskālo resursu daudzumu, ko valstu valdības izlietoja attiecīgajā laika periodā, lai veiktu likumā un noteikumos noteiktos izdevumus un īstenotu valdības noteikto politiku COVID -19 krīzes mazināšanai. Vienlaicīgi autors vēlas arī analizēt vai lielāks fiskālo resursu apjoms un valdības parāda palielināšana sekmēja mazāku IKP % kritumu un vai ir pamatoti turpināt palielināt parādu un tērēt ierobežotos un arī dārgos aizņemtos fiskālos resursus. 1.1.attēlā redzams, ka atbilde ir – nē. No pirmā acu uzmetiena tas ir nedaudz pārsteidzoši. Tādējādi, ļaujot secināt, ka ne vienmēr vairāk ir ātrāk un radot pamatu tālākai izpētei.

Promocijas darbā analizēti pasaules valstu valdību parāda pieaugumi 2020. un 2021. gadā un konstatēts, ka lielāka fiskālo resursu apjoma izmantošana nenodrošina mazāku IKP kritumu 2020. gadā un arī vēlāk nenodrošina ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim.

Piezīme: Zaļā krāsa norāda, ka valsts pirmskrīzes IKPlīmeni sasniegtu 2021. gadā.

Sarkanā krāsa norāda, ka pirmskrīzes IKP līmenis vēl netiks sasniegts.

Avots: IMF (2020c), *World Economic Outlook*, Oktobris 2020; autora aprēķini.

1.1.attēls. Valdības parāda pieaugums un IKP izaugsme 2020. un 2021.gadā

Valstis ekonomiskās situācijas stabilizēšanai izmantoja ievērojamus fiskālos resursus, kas rezultējās lielākā valdības parādā, tomēr nespēja mazināt IKP kritumu 2020.gadā. Tikai dažas valstis saskaņā ar SVF 2020. gada rudens prognozēm spētu nodrošināt pirmskrīzes IKP līmeņa ātrāku atjaunošanu 2021.gadā. ASV, Kanāda, Austrālija, Jaunzēlande, Lielbritānija un Japāna ir analizējamas atsevišķi, jo šajās valstīs tikai ar milzīgu diskrecionāro fiskālo resursu apjoma palīdzību tika nodrošināta ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšana. Tomēr arī šie aizņemšanās apjomi un milzīgie fiskālie resursi, saskaņā ar sākotnējām prognozēm, nenodrošināja ātrāku atgriešanos pie pirmskrīzes IKP līmeņa (3.6.tabula). Savukārt, tieši valstis ar mazāku aizņemšanos, saskaņā ar sākotnējām prognozēm, (zaļās kolonas) spēs nodrošināt pirmskrīzes IKP līmeņa ātrāku atjaunošanu.

1.1.tabulā ietvertie dati apliecina, ka valdības budžeta izdevumi jeb automātiskie stabilizatori šajās valstīs, izņemot Kanādu, 2019. gadā bija zem vidējā ESAO valstu valdību budžeta izdevumu (automātisko stabilizatoru) lieluma, kas skaidro ievērojami lielāku diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas nepieciešamību krīzes laikā un attiecīgi arī valdības parāda apjomīgāku palielināšanu, nekā valstīm, kuras iekrāsotas zaļajā krāsā.

1.1.tabula. **Budžeta izdevumu % no IKP ESAO un angļu-sakšu valstīs (2019)**

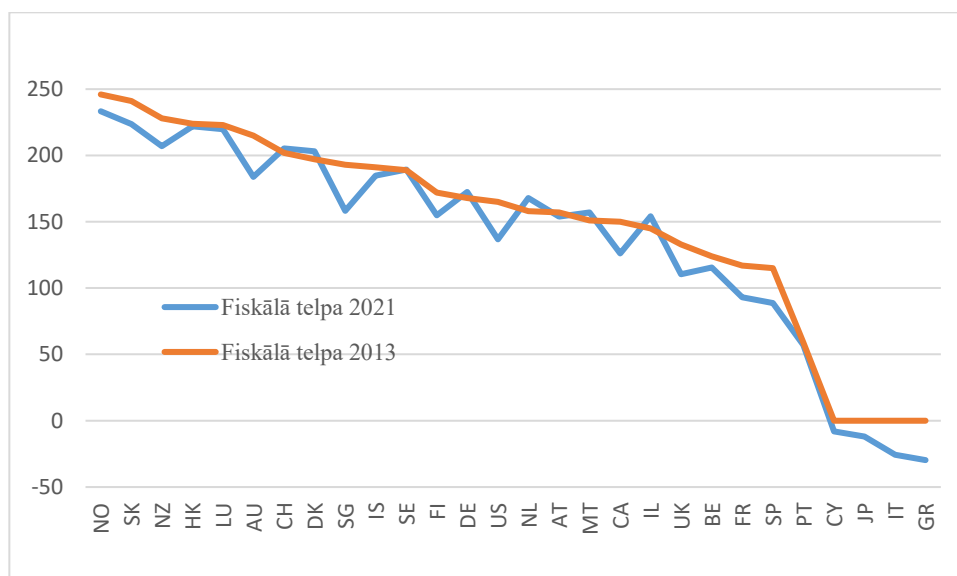
Valsts	Budžeta izdevumi, % no IKP 2019.gadā
ASV	35.9
Japāna	37.3
Lielbritānija	38.5
Jaunzēlande	38.8
Austrālija	38.8
Kanāda	40.6
ESAO vidēji	38.8

Avots: IMF (2023b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2023.

Ar mazāku fiskālo diskrecionāro resursu izmantošanu daudzas valstis sasniedza pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeni ātrāk. 1.1.attēlā sarkanajā krāsā iezīmētās valstis un arī Kanāda vēl 2021.gada nogalē joprojām nebija sasniegušas pirmskrīzes 2019. gada 4. ceturkšņa IKP līmeni, neskatoties uz to, ka tautsaimniecību atbalstam un ekonomiskās aktivitātes palielināšanai tika iztērēti milzīgi diskrecionārā fiskālā atbalsta resursi. Tas apstiprina nepieciešamību noskaidrot iemeslus, kāpēc apstākļos, kad COVID-19 krīze bija sākusies vienlaicīgi visā pasaulē, ESAO valstīs, kurās bija pieejami gandrīz neierobežoti gan monetārie, gan fiskālie resursi, bija tik atšķirīgi IKP kritumi 2020. gadā, pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums (gados) un iztērēto izmantoto fiskālo resursu apjoms bija atšķirīgs.

ES Komisijas 2020.gada pavasara lēmums, vismaz līdz 2022.gada beigām iesaldēt Izaugsmes un Stabilitātes Pakta (ISP) ierobežojošos fiskālā deficīta noteikumus, ļāva daudzām valstīm būtiski palielināt budžeta deficītu, ignorējot valdības parāda līmeņus un tādējādi atbrīvojot fiskālo telpu un palielinot aizņemšanās iespējas finanšu tirgos. Taču tas nedeva nekādus papildu ieguvumus valstīm, kurām jau pirms COVID-19 krīzes bija lielas parādsaistības. Tas tikai atlika problēmas risinājumu nākotnē. Arvien vairāk kļuva skaidrs, ka viens no svarīgākajiem krīzes pārvarēšanas priekšnosacījumiem ir anti cikliska fiskālās politika veidošana. Labvēlīgajos izaugsmes laikos veidojot fiskālos buferus nākamajai krīzei un atbrīvojot fiskālo telpu nākotnes attīstībai.

Pirms COVID-19 krīzes bija grūti vai gandrīz neiespējami salīdzināt attiecīgo valstu ekonomisko politiku un noskaidrot faktoros, kāpēc dažām bija labāki ekonomiskās izaugsmes rādītāji nekā citām. Ņemot vērā, ka COVID-19 krīze visā pasaulē sākās vienlaikus 2020.gada martā, kad par to oficiāli paziņoja Pasaules Veselības organizācija (WHO, 2020), šis apstāklis sniedza unikālu iespēju salīdzināt izmantoto fiskālo resursu izmantošanas apjomus.

1.2.attēls. **Fiskālās telpas izmaiņas 2013.-2021.gadā**

Avots: Moody's Analytics (2014); autora aprēķini.

Moody's Analytics (2014) nodrošināja iespēju salīdzināt to, kā 2021.gada beigās varētu izskatīties ESAO fiskālās telpas lielums, t.i., attālums līdz parāda griestiem, ņemot vērā valstu parāda līmeņu lielumu 2021.gada beigās. 1.2.attēls norāda uz teorētiski ilgtspējīgu parādu līmeni, kuru 2014.gadā bija aprēķinājis *Moody's Analytics* Ostry et al. (2015) un kā tas mainījies astoņu gadu laikā, kad valstis bija īstenojušas savu fiskālo politiku. Lielākā daļa valstu bija samazinājušas savu fiskālo telpu salīdzinājumā ar 2013.gada līmeni (Chamon and Ostry, 2022). Ostry et al. (2010) uzskata, ka valstu parāda reālais limits aprēķināms no teorētiskā iespējamā aizņemšanās limita atņemot 80-90%. Tas būtu uzskatāms par realistisku parāda limitu. Atņemot no šī parāda limita esošo parāda lielumu pret IKP, iegūstam valstu iespējamo atlikušo fiskālo telpu savu fiskālo vajadzību

finansēšanai. Bet ja pozitīvas fiskālās telpas atlikums pēc šī 80-90% drošības bufera atņemšanas tuvojas jau esošajam parāda līmenim, ir nepieciešami pasākumi, lai nodrošinātu to, ka valdības parāds tiks saglabāts uz ilgtspējīga ceļa, un pārliecināt finanšu tirgus, ka fiskālā politika nenotiek pēc *tout court* (“viss lai vienkārši rit savu gaitu”) principa. Bet vienkāršākais veids kā aprēķināt fiskālo telpu ir, - no aprēķinātā valdības parāda limita atņemt esošo valdības parāda lielumu.

IMF (2018) savā pētījumā par fiskālo telpu konstatēja, ka: “Fiskālās telpas esamība ne vienmēr nozīmē, ka to ir nepieciešams izmantot, un jāņem vērā arī daudzus citus apsvērumus, tostarp ekonomikas stāvokli un paredzamo fiskālo pasākumu kvalitāti”.

Dažas valstis, piemēram, Kipra, Japāna, Itālija un Grieķija teorētiski vispār jau ir izsmēlušas savu fiskālo telpu. Šo valstu aizņemšanās lielā mērā ir saistīta ar centrālo banku labvēlību. COVID-19 krīzes laikā, - 2021.gada beigās, izmantojot ļoti ievērojamus fiskālos resursus daudzas valstis sasniedza vēsturiski augstāko parāda līmeni attiecībā pret IKP. Analizējot *World Economic Outlook*, 2021.gada oktobra datus IMF (2021c), redzams, ka hipotēze, ka lielāks fiskālo resursu izmantošanas apjoms nodrošina mazāku IKP kritumu un ātrāku atveseļošanos, nepiepildās. Tas rada jautājumu par to, cik pamatota ir šo resursu izmantošana un vai ir vērts un nepieciešams vēl papildus turpināt “stimulēt” attiecīgo tautsaimniecību apzinoties, ka nav lietderīguma un tas ir tikai īslaicīgs ielāps, kurš nerisina problēmu, bet tieši pretēji virza valstu valdības pretim jaunām parāda virsotnēm, pie kurām nākotnē vispār zūd motivācija samazināt izstāvošo parādu līmeni (Abiad and Ostry, 2005; Mendoza and Ostry, 2008).

Apeti et al. (2021) norāda, ka pagaidām tomēr fiskālā telpa nenoteica COVID-19 fiskālās stimulēšanas paketes lielumu un atbildes reakciju uz pandēmijas izraisīto ekonomisko krīzi. Izmantojot 125 pasaules valstu kopu autori konstatēja, ka aizņemšanās lielumu tomēr noteica valstu kredītreitingu kvalitāte un valsts ieņēmumu attiecības līmenis pret valdības parāda lielumu un attiecīgais valdības parāda lielums pret IKP nebija galvenais ierobežojošais faktors. Krīzes laikā valstis darīja visu iespējamo, lai tikai apturētu pandēmijas izplatību un nodrošinātu pēc iespējas mazāku IKP % kritumu un valstu ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Kāpēc viena valsts, kas iepludināja milzīgus fiskālos resursus, atgūstas lēnāk nekā otra, kur pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanai paredzētie un atvēlētie resursi bija mazāki un ekonomikas atveseļošanās un izaugsme bija straujāka, neskatoties uz to, ka monetārās politikas nosacījumi bija praktiski vienādi. Kādi bija faktori, kas noteica fiskālo resursu izmantošanas apjoma lielumu un veicināja mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un bezdarba atgriešanos pirmskrīzes līmenī?

1.3. Valdības parāds un IKP kritums

Valstu pārvaldes mehānisms funkcionē ar apziņu, ka vajadzīgajā brīdī valsts kasei būs iespēja aizņemties. Problēmas pārsteidz visnepiemērotākajā brīdī tieši tad, kad gaidām to vismazāk. Tādus brīžus saucam par krīzēm. Un krīzes ir dažādas. Finanšu krīze. Ekonomiskā krīze. Epidemioloģiskā krīze. Reizēm pat vairākas krīzes vienlaicīgi. Krīzes pieprasa risinājumu. Bieži vien šim risinājumam ir jābūt zibenīgam un kā galvenais instruments tiek izmantots aizņemšanās un parāda palielināšana, lai novērstu tālāku ekonomiskās, finanšu vai epidemioloģiskās situācijas pasliktināšanos.

Valdības parāds ir ikvienas valdības deklarēto mērķu finansēšanas instruments. Valstu valdības īstenojot savus uzdevumus plāno nodokļu ienākumus un izdevumus, paredzot savu lomu un vietu īstenojamo programmu finansēšanā arī parāda palielināšanas iespējai. Valdības parāds vienmēr ir bijis ekonomikas zinātnes uzmanības centrā. Lai gan parāds pēc savas būtības nav ne labs, ne slikts, tomēr pastāv apstākļi, kuros valdības parāda lielums un naudas atmaksāšanas iespējamās grūtības var nākotnē radīt problēmas. Tāpēc komercbankas aizdodot naudu izvērtē fiziskās vai juridiskās personas maksāspēju un reģistrē ķīlas. Valstis, savukārt nodrošina savas saistības ar nākotnes fiskālajiem ienākumiem un nodokļu iekasēšanas privilēģiju, kuras stiprums un valsts ekonomiskās stabilitātes vērtējums tiek atspoguļots valsts kredītreitingā.

Parāds un aizņemšanās vai aizņemšanās iespējas ir bijusi neatņemama ikvienas budžeta sastādīšanas diskusijas neatņemama sastāvdaļa, vērtējot valsts budžeta iespējas saistībā ar valsts ekonomisko attīstības nākotni, sociālajām prioritātēm, investīciju piesaisti, nodarbinātības nodrošināšanu. Ikvienas valsts ikdienā, kādā no ekonomiskās attīstības vai lejupslīdes posmiem, pienāk brīdis, kad ir nepieciešams aizņemties, lai nodrošinātu likumos noteiktos valsts pienākumus un saistības vai risinātu neparedzētu problēmu, vai sekmētu ātrāku kāda investīciju projekta attīstību, vai tikai pārfinansētu izstāvošo parādu.

Valdības parāda palielināšana pati par sevi nav ne laba, ne slikta. Statistisks lielums, kurš atspoguļo aizņemtās naudas pieauguma vai samazinājuma dinamiku. Valstu valdību parāda līmeņi laika gaitā ir auguši un samazinājušies. Atkarībā no inflācijas lieluma valstis ir maksājušas lielākus vai mazākus parāda apkalpošanas izdevumus. Tomēr daudzām valstīm pat neskatoties uz IKP izaugsmi, parāds gadu no gada bija pieaudzis un pat pie sekmīgas parāda apkalpošanas, parāda nominālais lielums pret IKP arī turpināja pieaugt. Dažas valstis pat bija sasniegušas parāda līmeņus pret IKP, kad parāda apkalpošana vairs nebija iespējama un bija spiestas pārstrukturizēt savus parādus un valstīm retu reizi arī ir izdevies panākt parādu norakstīšanu.

Valdības parāda lieluma pret IKP pētīšana ieguva savu aktualitāti LFK laikā, kad 2010. gada sākumā tika publicēts Reinhart un Rogoff (2010a) pētījums, kurš apgalvoja, ka valstu valdību parādam sasniedzot 90% no IKP robežu, valstu ekonomiskā izaugsme bremzējas un rada ievērojamus

nākotnes izaugsmes riskus. Tomēr LFK noslēdzoties, netika gūti neapgāžami apstiprinājumi hipotēzei par konkrētā augstā valdības parāda līmeņa konkrētā sliekšņa bremsējošo ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi. Tas neļāva pilnībā apstiprināt visaptverošus ar šo pētījumu saistītos secinājumus.

COVID-19 krīze 2020.gada martā visā pasaulē sākās vienlaicīgi, radot šo iespēju salīdzināt izmantotās fiskālo resursu ievērojamo apjomu izmantošanas politikas sekas, kad strauji pieauga valstu valdību parādi un daudz padziļinātāk analīzei izmantot datus par plašu valstu loku.

2020.gada sākumā tikai dažām valstu valdībām bija izdevies samazināt valdības parāda lielumu pret IKP līdz Lielās Finanšu krīzes (LFK) pirmskrīzes līmenim (IMF, 2020a). Pārējām parāda līmeņi bija nostabilizējušies augstākos līmeņos nekā pirms LFK un raisīja daudz jautājumu, kas notiktu, ja sāktos nākamā ekonomiskā krīze. COVID-19 krīze pārsteidza pasauli nesagatavotu. Lai risinātu COVID-19 krīzes problēmas, valstu valdībām bija atkal nepieciešams aizņemt ievērojamus fiskālo resursu apjomus. Tas atdzīvināja diskusiju, kura radās LFK izskaņā pēc Reinhart un Rogoff (2010a) raksta "Growth in a time of Debt".

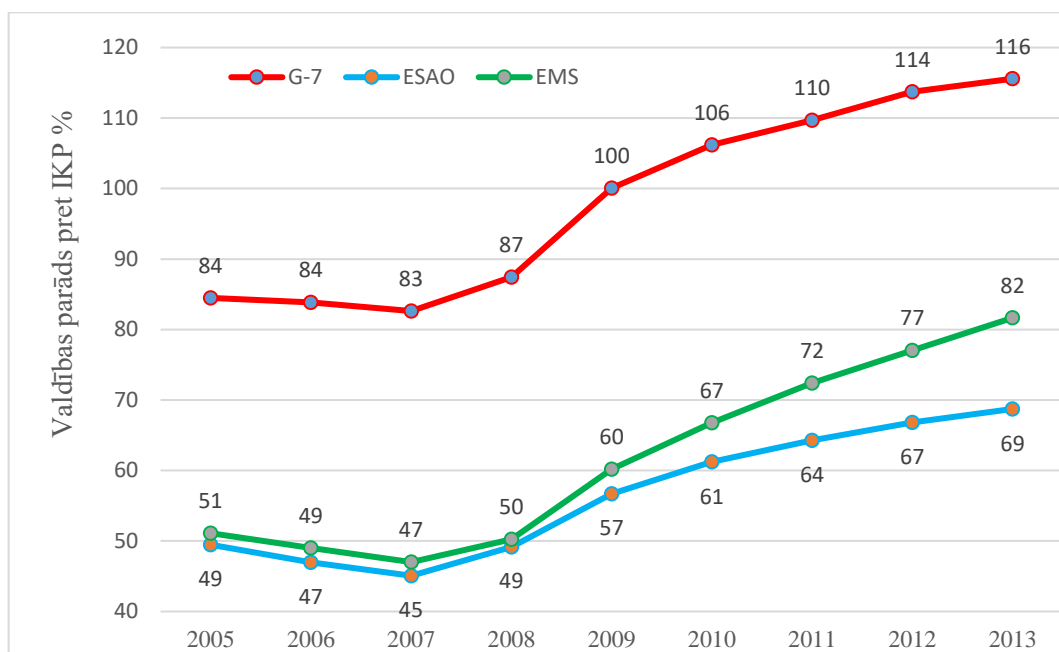
Fiskālo resursu pietiekamības un iztrūkuma tēma vienmēr ir bijusi ekonomistu un politikas veidotāju uzmanības centrā. Valstis katru gadu apstiprinot valsts budžetus ir bijušas spiestas konstatēt, ka visu valsts funkciju un pienākumu nodrošināšanai un īstenošanai šo fiskālo resursu nepietiek. Pasaulē šodien ir tikai dažas valstis, kuras pārvalda savas tautsaimniecības un īsteno valsts pārvaldi, nodrošinot valsts funkciju nodrošināšanu ar sabalansētu budžetu. Pārējās valstu valdības, lai nodrošinātu savus politiskos un ekonomiskos mērķus, īsteno savas funkcijas ar budžeta deficīta finansējuma palīdzību. Attiecīgais budžeta deficīta finansējums tiek nodrošināts aizņemoties vietējos vai ārvalstu finanšu tirgos, tādējādi palielinot esošo valdības parāda lielumu un nākotnē arī palielinot valdības parāda apkalpošanas izmaksas, samazinot jau tā nepietiekamo finansējumu citām tautsaimniecības nozarēm.

Valdības parāds un tā lielums attiecībā pret iekšzemes kopproduktu (IKP) tādējādi arī pastāvīgi atrodas ekonomiskās zinātnes un izpētes uzmanības centrā, fokusējoties uz to vai valdības parāds spēj palīdzēt sekmēt ekonomisko izaugsmi vai tomēr valdības parāda lielums pret IKP negatīvi ietekmē valstu ekonomisko izaugsmi un bremsē nākotnes izaugsmes perspektīvu. Arī pēc Lielās finanšu krīzes (LFK), kad valstu valdības bija spiestas aizņemt un būtiski palielināt savus valdības parāda līmeņus, neskatoties uz lielo pētījumu skaitu, kur tika iezvanīti pirmie trauksmes zvani par pārmērīgā valdības parāda negatīvo ietekmi (Reinhart and Rogoff, 2010a), šie jautājumi palika līdz galam neatbildēti. Tomēr valdības parāda pieaugums LFK laikā un tā pēckrīzes lielums lika politikas veidotājiem un pētniekiem skaidri apzināties, ka, iespējams, pastāv kāda attiecība vai robežlīmenis starp valdības parāda lielumu pret IKP, pie kura ekonomiskā izaugsme sāk bremsēties un to, ka

pieejamie fiskālie resursi nav bezgalīgi un ar katru jaunu aizņemšanos pēc šī līmeņa sasniegšanas tie bremsē ekonomiskās izaugsmes pieauguma tempu un sadārdzinās aizņemšanos. Tāpēc ir nepieciešams rūpēties par šo ierobežoto fiskālo resursu pieejamību un efektīvu izmantošanu, un parāda nepalielināšanu, lai arī nākamajās krīzēs, nepieciešamības gadījumā, tos varētu atkal izmantot krīzes pārvarēšanai, vienlaicīgi nodrošinot pārējo valsts funkciju raitu darbību.

Baudot mierīgu ekonomiskās izaugsmes periodu šī gadsimta sākumā, daudzas attīstītās pasaules valstis pieredzēja stabilu attīstības dinamiku. LFK izraisīja apstākļus un, kuri prasīja strauju rīcību un risinājumus, lai nodrošinātu finanšu sistēmas darbības nepārtrauktību un tautsaimniecības asinsrites darbību. Valstis bija spiestas izmantot aizņemšanās iespēju un tālāk būtiski palielināt savas izstāvošās parāda saistības.

Situācija, kāda bija izveidojusies šī gadsimta sākumā, kopumā neliecināja par nopietnām valstu nākotnes ekonomiskajām problēmām. Vidējais parāda līmenis no 2005. līdz 2007. gadam G-7, EMS un ESAO valstīs, kā attēlots 1.3.attēlā, pat turpināja samazināties.

1.3. attēls. ESAO, EMS un G-7 valstu valdību parāds % no IKP; 2005.-2013.

Avots: IMF (2021b), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2021; autora aprēķini.

1.3.attēls uzskatāmi norāda uz G-7, EMS un ESAO valstu valdības parāda pieauguma dinamiku LFK laikā un iezīmē jaunu posmu un tendenci ne tikai šo tautsaimniecību risku analīzes vēsturē un attīstībā, bet arī pārējo valstu tautsaimniecībās, kuru parāda līmeņi būtiski pieauga šīs krīzes laikā un netika samazināti arī LFK noslēdzoties.

Paaugstinātie valdības parāda līmeņi pret IKP, vienmēr ir mudinājuši ekonomistus analizēt riskus un izaicinājumus saistībā ar nākotnes izaugsmi un attiecīgo valstu attīstību ilgākā laika posmā (Birškyte, 2019).

Taču jautājums, kuru ekonomisti un zinātnieki jau vairāku gadu desmitu laikā bija izvirzījuši: kāds ir optimālais valdības parāda līmenis pret IKP un vai tāds līmenis vispār pastāv, pie kura IKP izaugsme šodien un arī nākotnē varētu bremzēties un nākotnē apdraudēt fiskālo stabilitāti un valsts maksātspēju, netika noskaidrots.

Lielā finanšu krīze (LFK) 2008.-2010.gadā iezvanīja modinātāj zvanu par daudzfaktoru makro sistēmisko līdzsvaru un valstu ekonomiskās attīstības ilgtspēju nākotnē. Finanšu sektora bankroti, bezdarba pieaugums, lēnā atveseļošanās no krīzes, pieaugošais budžeta deficīts un tam sekojošais valdības parāda pieaugums pret IKP daudzās valstu tautsaimniecībās bija satraucoši augsti un sekmēja vēlmi analizēt faktoros, kuri padziļina un padara krīzi seklāku un ātrāk pārvaramu.

Valstis mēģināja atjaunot pirmskrīzes IKP un valdības parāda līmeni, kā arī veidot finanšu un fiskālās rezerves turpmākajām krīzēm. Laikā pēc LFK dažām valstīm izdevās izveidot fiskālos rezerves un atjaunot fiskālo telpu nākotnes izaicinājumiem un grūtībām. Lielākajai daļai valstu neizdevās samazināt krīzes laikā uzkrāto parādu līmeni, bet pat vēl vairāk palielināt valdības parāda līmeni.

2008.-2010.gada LFK ierosināja jaunu diskusiju un pētījumu vilni par to, vai noteiktais valdības parāda lielums negatīvi ietekmē vai neietekmē turpmāko izaugsmi. Neatkarīgi no tā, vai pastāv konkrēti IKP parāda sliekšņa līmeņi, kurus sasniedzot IKP izaugsme palēninās, bija svarīgi atgriezties pie ilgtspējīga parāda līmeņa. Tā savu pozīciju par makroekonomisko stabilitāti bieži vien atkārtoja Eiropas Komisija. Māstrihtas kritēriji eiro zonas valstīm 1999.gadā noteica, ka attiecīgo Eiropas Monetārās savienības (EMS) valstu valdību parāda līmenis nedrīkst pārsniegt 60% no IKP. LFK beigās daudzas eiro zonas valstis jau pārkāpa šo līmeni, un vairākas pat saņēma nopietnus brīdinājumus par šo kritēriju neievērošanu (ECB, 2010). Tomēr vēlāk šie paziņojumi un brīdinājuma raksti vai dzeltenās kartītes (futbola terminoloģijā rakstot), tika atcelti un atgādinājumi netika atjaunoti.

LFK izskaņā, kad valstis bija būtiski palielinājušas savus parāda līmeņus, parādījās pētījumi par valdības parāda līmeni, līdz kuram parāds un tā pieaugums tiek uzskatīts kā IKP izaugsmi stimulējošs, bet, parādam sasniedzot 67%, 85%, 90% vai 95% pret IKP līmeni vai pat augstāk, IKP pieauguma temps bremzējas. Ievērojams skaits akadēmisko pētījumu par valdības parāda ietekmi uz IKP izaugsmi no dažādiem aspektiem (Cecchetti, 2011; Baum et al., 2012; Afonso and Julles, 2014; Woo and Kumar, 2015; Chudik et al., 2017) atspoguļoja valdības parāda pieaugumu nozīmi pret IKP un IKP nākotnes attīstību dažādos skaidrojumus un pamatojumus.

Palielinātais valdības parāda līmenis ietver sevī sekojošus teorētiskos aspektus un attiecīgus izaicinājumus:

Pirmkārt, samazinātu fiskālo telpu un fiskālo ilgtspēju. Augstais valdības parāda līmenis pret IKP samazina valsts fiskālo stabilitāti un rada spiedienu uz valdības budžetu, apgrūtinot jau esošā parāda tālāku apkalpošanu un nepieciešamo valsts funkciju nodrošināšanai izdevumu finansēšanu vai reaģēšanu uz neparedzētām valsts ekonomikas problēmām vai nākamo krīzi (Ostry et al., 2010).

Otrkārt, inflācijas un procentu likmju riskus. Pieaugot inflācijai, pieaug arī jaunā parāda apkalpošanas izdevumi. Ja procentu likmes pieaug, valdībām jāmaksā lielāki parāda apkalpošanas procentu maksājumi. Absolūtajos skaitļos vēl augstākos valdības parāda jaunajos līmeņos jau tiek iecenots augstāks risks, kurš rezultējas augstākās aizņemšanās izmaksās, kā rezultātā var tikt samazināts arī valsts kredītreitings, kā rezultātā aizņemšanās attiecīgi var kļūt vēl dārgāka (Ostry et al., 2015).

Treškārt, valūtas kursa risks. Valdības parāda struktūra dažādās valstīs ir dažādās valūtās, un vienas valūtās kļūst stiprākas un citas vājākas¹². Tas arī ietekmē parāda apkalpošanas izmaksu lielumu.

Ceturtkārt, politiskais risks. Augsts valdības parāda līmenis un attiecīgie parāda maksājumi var izraisīt politisko nestabilitāti. Dažādi redzējumi un viedokļi par aizņemšanās tālāku nepieciešamību var radīt nesaskaņas kā risināt tautsaimniecības problēmas. Kā augsta parāda apstākļos vienoties un turpināt palielināt parādu un ar to saistītās problēmas, balstoties uz optimistiskām IKP izaugsmes prognozēm un cerēt uz tautsaimniecības atveseļošanos, vai tomēr samazināt aizņemšanos un censties resursus atrast no iekšējām rezervēm vai vienkārši taupīt un konsolidēt izdevumu bāzi. Tas veido politikas nenoteiktību un potenciāli apdraud tautsaimniecības attīstības stabilitāti. Tādējādi apdraudot gan nākotnes izaugsmes lielumu, gan atkopšanos no nākotnes ekonomiskajām un finanšu krīzēm, radot negatīvus priekšnosacījumus, ka valsts ekonomiskās izaugsmes pieauguma tempi varētu mazināties un parāda apkalpošanai būs nepieciešami vēl lielāki fiskālie resursi no valsts budžeta, kurus citādi varētu lietot citām attiecīgajām citām valsts un budžeta prioritātēm.

2008.-2010.gadu Lielā Finanšu krīze (LFK) bija būtiski ietekmējusi daudzu valsts fiskālo un labklājības situāciju. LFK būtiski palielināja valsts valdību parāda lielumu kā rezultātā ekonomisti un pētnieki (Reinhart and Rogoff, 2010a; Cecchetti et al., 2011, Baum et al., 2012; Afonso and Julles, 2014; Kumar and Woo, 2010; Chudik et al., 2017), analizējot LFK rezultātus, augstākus parāda līmeņus, saistībā ar lēnāku IKP izaugsmes attīstību, apgalvoja, ka pastāv noteikta savstarpēja sakarība starp valdības parāda līmeņa lielumu pret IKP un nākotnē iespējamo IKP izaugsmi. Šie apgalvojumi LFK izskaņā izraisīja plašu rezonansi un vēlāku diskusiju par to vai patiešām pastāv konkrēti

¹² Ja aizņemšanās notiek ārvalstu valūtā un tā laika gaitā kļūst vērtīgāka pret iekšzemes jeb pašmāju valūtu, tad parāda atmaksai ir nepieciešami vēl lielāki pašmāju resursi. Un otrādi, ja ārvalstu valūta kļūst vājāka pret iekšzemes valūtu.

nosakāmi valdības parāda līmeņi pret IKP un attiecīgie sliekšņi (67%, 85%, 90% vai 95% apmērā pret IKP), kurus sasniedzot, valstu IKP izaugsme patiešām varētu bremsēties vai pat pilnībā apstāties un apdraudēt nākotnes izaugsmi. Tādējādi radot nepieciešamību samazināt valstu valdību tēriņus jeb izdevumus, budžeta deficītu un valdības parāda lielumu, un piespiežot valstu valdības īstenot taupības pasākumus un budžeta izdevumu konsolidāciju. Turpmākajos gados makroekonomiskajai situācijai stabilizējoties šī hipotēze neguva tūlītēju apstiprinājumu un tālāku tēmas izpētes nozīmīguma aktualitāti.

Diskusija un polemika LFK laikā un pēc tam starp divām ekonomistu un pētnieku nometnēm¹³, par to vai valdības parādam sasniedzot 90% no IKP tiek ietekmēta valstu ekonomiskā izaugsme un nākotnē draud budžeta konsolidācijas pasākumi, beidzās bez konkrēta kopsaucēja jeb vienošanās. Gan metodoloģisku strīdu dēļ, gan arī nepietiekošu datu dēļ Reinhart un Rogoff (2010a) izvirzītā hipotēze netika apstiprināta. Diskusijas akadēmiskajās un politikas veidotāju aprindās pieklusa pavisam, kad valstu tautsaimniecības lēni, bet tomēr atkopās, mazinot attiecīgās tēmas aktualitāti.

Atsevišķas pētnieku grupas un atsevišķi autori vispār nesaskatīja nekādus nākotnes riskus un izaicinājumus, vainojot Reinhart un Rogoff mākslīgas trauksmes un ažiotažas celšanā un datu nepareizā un neprecīzā apstrādē un pārsteidzīgu secinājumu izdarīšanā (Herndon et al., 2013; Ash et al., 2017; Pescatori et al., 2014; Panizza and Presbitero, 2012). Pamazām pārvarot un mazinot LFK sekas, stabilizējot ārējā parāda līmeņus un atjaunojot IKP izaugsmes rādītājus mazinājās arī diskusijas intensitāte attiecībā par parāda lieluma ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi. LFK pakāpeniski tika pārvarēta un valstu parāda līmeņi pret IKP lēnām stabilizējās. Heimberger (2021) apgalvoja, ka parāda līmenim pret IKP nav saistības ar kādu atsevišķu vienu IKP izaugsmes ātrumu un, ka nepastāv kāds noteikts, viens “maģisks” jeb īpašs 90% parāda līmeņa sliekšnis, pie kura nākotnē varētu samazināties IKP izaugsme.

Lai varētu analizēt krīzes laika fiskālo politiku, politikas veidotāju un arī ES birokrātu vidū jāpastāv vienotai izpratnei par to, ka fiskālās politikas atbalstam ir jābūt ļoti savlaicīgam, precīzi mērķētam un ar pagaidu raksturu. LFK laikā nepastāvēja vienota izpratne par to kam un kāpēc ir jāuzņemas vadošā loma (ECB, 2008; ECB, 2009). COVID-19 krīzē jau bija vērojama pilnīga saskaņa un pasākumu koordinācija. Tas bija vēl viens no papildus aspektiem, kas arī sekmēja šī promocijas darba īstenošanu.

¹³ Viena ekonomistu grupa, kuru pārstāvēja Reinhart un Rogoff uzskatīja, ka pastāv noteikts valdības parāda sliekšnis% pret IKP, kuru sasniedzot IKP izaugsme bremsējas un otra nometne, kuru pārstāvēja Herndon, Ash, Pescatori, Panizza un Presbitero uzskatīja, ka tāda valdības parāda robeža, kuru sasniedzot, IKP izaugsme sāk bremsēties, nepastāv.

1.4. Ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas institucionālie aspekti

Fiskālo resursu izmantošanas lieluma diskusija tālāk aizvirzās arī praktiskās teorijas virzienā par atšķirību starp vienkāršu valdības tēriņu palielināšanu caur valdības preču un pakalpojumu pirkšanu vai nodokļu samazināšanas politiku. ECB (2009) savā ikmēneša izdevumā tomēr konstatē, ka ātrai reaģēšanai uz krīzes sekām īstermiņā pieprasījuma palielināšanai un patēriņa palielināšanai, tomēr ir lielāka pozitīvā ietekme uz tautsaimniecības atkopšanos, nekā nodokļu samazināšanai, kurai, savukārt, ir lielāka nozīme tautsaimniecības izaugsmei vidējā un ilgtermiņā.

Šajā nodaļā autors analizē sabiedrībā un valsts pārvaldē pastāvošo dažādu institūciju darbības un būtības institucionālos aspektus un sniedz vēsturisku ieskatu institucionālās paradigmas attīstībā, apstiprinot institūciju kvalitātes nozīmīgo lomu, ne tikai valsts tautsaimniecību izaugsmei, bet arī krīzes laikā, bremsējot un mazinot krīzes dziļumu, IKP kritumu un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim.

Ekonomisko procesu attīstība nenotiek vakuumā, bet šo procesu pirmsākumus, norisi un attīstību ietekmē ne tikai torsionu lauki un kvantu mehānikā pieminētās mazākās daļiņas, - kvarki, bet arī katrā valstī pastāvošais īpašais “institucionālais lauks”, kura ietekmi nav viegli saskatīt ar neapbruņoti aci un tas bieži vien ir tik pat neredzams kā magnētiskais vai torsionu lauks. Tieši šis, katras valsts īpašais “institucionālais lauks” ir tas, ikdienā neredzamais fons un apstākļu kopums, kurš, tieši tāpat kā 1. vai 3.laika prognoze, ietekmē katras valsts tautsaimniecības sistēmas dalībnieku sajūtas, noskaņu un rada apstākļus (pozitīvus vai negatīvus), lai pieņemtu vienus vai otrs ekonomiskos lēmumus. Lēmumus par to vai ieguldīt savus finanšu līdzekļus, vai nogaidīt. Lēmumus par to vai pirkt vai pārdot nekustamo īpašumu. Lēmumus par to vai būvēt vai nebūvēt, izīrēt vai īrēt. Vai vienkārši rada secinājumu,- juridiskās nenoteiktības, nodokļu sistēmas neskaidrības, sarežģītības un darba spēka trūkuma dēļ, nedarīt neko, nogaidīt vai investēt kādā citā valstī.

Analizējot COVID-19 ekonomiskās krīzes apstākļus, bija svarīgi konstatēt vai NIP stingrība, mobilitātes samazināšanās, valdības parāda lielums un tūrisma sektora īpatsvars tautsaimniecībā bija vienīgi faktori, kuri noteica lielāku IKP kritumu. Vai tomēr institūciju kvalitātes faktors arī ietekmēja IKP kritumu un tautsaimniecības atveseļošanās ātrumu no krīzes. Vai institūciju kvalitāte arī noteica nepieciešamību vēl papildus aizņemties un palielināt parāda slogu, un neļāva efektīvāk un lietderīgāk izmantot jau pieejamos esošos līdzekļu un arī efektīvāk un lietderīgāk izmantot ierobežotos fiskālos līdzekļus. Vai arī valstis ar zemāku institūciju kvalitāti jau pirmskrīzes bija uzkrājušas lielākus parāda apjomus un krīzes laikā aizņēmās vairāk nekā valstis, kurās institūciju kvalitāte bija augstākā līmenī.

Analīzes rezultāti liecināja, ka bez NIP stingrības, iedzīvotāju pārvietošanās samazināšanās, valdības parāda lieluma pastāv vēl vairāki citi svarīgi faktori, kuriem arī bija cieša saikne ar to, ka valstu ekonomiskā krīze un IKP kritums un atveseļošanās no krīzes notika ilgāk. Šos faktoros nevar

kompensēt ar lielākām naudas summām (izņēmums pagaidām ir ASV). Pat neskatoties uz to, ka monetārā politika tika īstenota ar vēsturiski viszemākajām procentu likmēm un milzīgiem fiskāliem resursiem no valstu valdību puses un arī ar to, ka sadarbība un izpratne “monetāristiem” ar fiskālās politikas īstenotājiem bija tik laba un saskanīga, kā nekad iepriekš. Neskatoties uz to, ka fiskālo resursu izmantošanas apjomi krīzes pārvarēšanai bija milzīgi un apstiprināti ļoti īsā laika posmā un fiskālie resursi piešķirti nekavējoties attiecīgajiem sektoriem, gan iedzīvotājiem, gan uzņēmējiem un medicīnas sektoram kā epidemioloģiskās krīzes dzēsējam, ekonomiskā krīze daudzās valstīs tomēr IKP kritums un atkopšanās no krīzes bija ilgāka nekā citās valstīs. Tāpēc institūciju kvalitātes saikne ar IKP kritumu bija būtisks promocijas darba izpētes faktors (Demertzis and Raposo, 2018).

Knack un Keefer (1995) savā pētījumā par institūciju nozīmīgumu ekonomiskās labklājības nodrošināšanā saka: “maz būs tādu, kuri apšaubā īpašuma drošības un līgumu pildīšanas un efektivitātes svarīgumu, ar kādu valdība nodrošina preču un pakalpojumu piegādi un īstenojamās politikas īstenošanu, nosaka ekonomiskās izaugsmes ātrumu”.

Lai precīzi definētu institucionālā rāmja divdabīgo dabu, uz kuru norāda Ugur (2010) un analizētu institucionālo kvalitāti, viņš piedāvāja par I tipa institūcijām uzskatīt likumus, tiesību normas, principus, noteikumus, tradīcijas, kultūras kanonus un citus principus, kuri veido tā saucamos “spēles noteikumus”. Latvijas kontekstā, saskaņā ar Valsts pārvaldes Iekārtas likumu¹⁴ par I tipa institūciju varētu vēl papildus uzskatīt: *“Publiskas personas orgānu, -institūciju vai amatpersonu, kurai ir tiesības paust tiesisku gribu ir noteiktas attiecīgās publiskās personas juridiskajā pamataktā”*. Savukārt, par II tipa institūcijām, saskaņā ar Ugur (2010) piedāvāto konceptuāli izvirzīto traktējumu, autors promocijas darba kontekstā saskaņā ar Valsts pārvaldes Iekārtas likumu¹⁵ piedāvā uzskatīt tās valsts un pašvaldību pārvaldes institūcijas, kas darbojas Valsts pārvaldes Iekārtas likuma vārdā un, kurām ir noteikta konkrēta kompetence valsts pārvaldē, kā arī tām ir piešķirti fiskālie resursi un ir attiecīgs personāls. Un šo institūciju uzdevumos ietilpst nodrošināt šo, tā saucamo “spēles noteikumu” pieņemšanu, ievērošanu un īstenot regulējošās un stabilizējošās funkcijas. To darbība nodrošina iespēju novērtēt šo institūciju politisko neatkarību un spēju reaģēt uz izmaiņām sabiedrisko politisko un dažādu tirgus ekonomikas noteikumu maiņu. Pamatā vērtējot valsts pārvaldes spēju nodrošināt politisko stabilitāti, atbildību, pārvaldības efektivitāti, regulējumu kvalitāti, tiesiskumu,

¹⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likums nosaka sekojošu terminu: publiskas personas orgāns — institūcija vai amatpersona, kuras kompetence un tiesības tieši paust publiskas personas tiesisko gribu ir noteiktas attiecīgās publiskās personas juridiskajā pamataktā vai darbību reglamentējošajā likumā;

¹⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums nosaka sekojošu terminu: iestāde — institūcija, kura darbojas publiskas personas vārdā un kurai ar normatīvo aktu noteikta kompetence valsts pārvaldē, piešķirti finanšu resursi tās darbības īstenošanai un ir savs personāls;

birokrātiskā aparāta smagumu jeb birokrātijas slodzi, cīņu ar korupciju un konkurences nodrošināšanu tirgus dalībnieku vidū.

Promocijas darba autors šajā vietā vēlas papildus vērst uzmanību, ka aprakstot valstu institucionālo kvalitātes faktoru, šajā darbā netiks padziļināti un atsevišķi analizēta atsevišķi institucionālās pārvaldības spēja radīt un nodrošināt domāto institucionālo rāmi - principus, tiesības un noteikumus, kuri arī ietilpst plašajā institūciju definīciju rāmī, kuras saprotam kā tradīcijas, noteikumu, likumu kopums, kurš literatūrā tiek dēvēts kā “spēles noteikumu” komplekts (I tipa institūcijas).

Promocijas darba autors šajā darbā izvirzīto mērķu sasniegšanai neanalizēja atsevišķi I un II tipa veida institūcijas un tālāk tekstā lieto vienotu kopēju jēdzienu institūcijas un to kvalitāte.

Institūciju lomas nozīmīgumu jau konceptuālā veidā pirmais uzsvēra Coase (1937) (pacelt uz augšu) savā vēsturiskajā rakstā “*The Nature of the Firm*”, kur nepārprotami norādīja uz darījumu izmaksu nozīmīgumu ekonomisko procesu sekmīgā norisē. Un vēlāk jau Coase (1998) attīstot institucionālās ekonomikas konceptu atļāvās ironizēt par mūsdienu ekonomiskās analīzes pieeju, analizējot zirga pajūgu un ratus, bet nerunājot par pašu zirgu. Kuncic (2013) jau papildinot Coase (1998), analizēja citu medicīnisku analogiju, kad uzsvēra, ka analizējot asinsrites sistēmu, neanalizējam pašu ķermeni, kurā šī asinsrite notiek.

Douglas North bija viens no pirmajiem zinātniekiem, kurš pakāpeniski attīstīja šo jauno sociāli ekonomisko institucionālo koncepciju, postulējot, ka visi procesi notiek konkrētā, ar noteikumiem, tradīcijām un pieņēmumiem pildītā vidē, bieži pat neapjaušot visu šo institucionālās matricas sarežģītību, savstarpējo saistību un attiecīgo “spēles noteikumu” klātbūtni. North (1991) savā darbā “*Institutions*” institūcijas definē šādi:

“Institūcijas ir cilvēku apzināti veidoti ierobežojumi, kas strukturē politisko, ekonomisko un sociālo mijiedarbību. Tie sastāv no abiem: gan neformālajiem ierobežojumiem (sankcijām, tabu, paražām, tradīcijām un uzvedības kodeksiem), gan no oficiāliem noteikumiem (konstitūcijas, likumiem, īpašuma tiesībām). Vēstures gaitā cilvēki ir radījuši institūcijas, lai radītu kārtību un mazinātu nenoteiktību ekonomiskās darbības apmaiņas procesā”.

Ekonomistus, akadēmiķus jau izsenis ir nodarbinājis jautājums, kāpēc vienas valstis ir pārtikušākas un IKP uz vienu iedzīvotāju ir lielāks nekā citās valstīs. Acemoglu et al. (2001) norādīja, ka pagaidām zinātnieku starpā nav vienprātības par to, kas tieši ir tie konkrētie faktori, tomēr norāda, uz dažādo institūciju kvalitāti un īpašuma tiesību situāciju dažādās valstīs. Vienlaicīgi arī uzsverot, ka “valstīs ar labākām institūcijām un drošākām un labāk aizsargātām īpašuma tiesībām un mazāk birokrātiski izkropļotām politikām, ieguldīs vairāk fiziskajā un cilvēkkapitālā un lietos šos ražošanas

faktorus efektīvāk un sasniegs augstāku ienākumu līmeni, kā to norādījuši (North and Thomas, 1973; North, 1981).”

Rodrik (2002) savā darbā saistībā ar institūciju lomas nozīmīguma uzsvēršanu konstatē tos faktorus, kas nosaka ekonomisko izaugsmi un pieaugošo labklājību vienās valstīs un vienlaicīgu “stāvēšanu uz vietas” citās vai kaimiņvalstīs, un atzīst, ka institūcijas ir svarīgas ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanā, atkal atsaucoties uz North un Thomas (1973), atzīstot, ka institūciju veidošanās nav nejaus ekonomisko procesu blakusprodukts, bet gan ir tiešs un būtisks ekonomiskās izaugsmes aspekts.

Ceļš uz institucionālās struktūras jeb institūciju kvalitātes nozīmīguma definēšanu, nodibināšanu un konceptualizēšanu patiesi nav bijis vienkāršs. Vēl gadsimta sākumā, zinātniskajā literatūrā redzams, ka zinātnieku vidū nepastāv vienprātības par institūciju pozitīvo lomu un pienesumu ekonomiskās izaugsmes un labklājības nodrošināšanā attiecīgo valstu tautsaimniecībās. Glaeser et al. (2004) savā pētījumā kategoriski noraida valstu izaugsmes saistību ar institūciju kvalitāti, pasakot, ka darba spēks un tā kvalitāte ir daudz svarīgāki ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanas faktori un uzsver, ka nabadzīgākās valstis savu labklājību ir nodrošinājušas ar labu ekonomisko politiku īstenošanu un diktatoriskām metodēm un tieši stiprām politiskajām institūcijām, nevis zināmiem un saprotamiem likumiem un īpašumtiesībām, to aizsargāšanu un likuma spēkam būtu īpaša nozīme.

Ekonomiskā attīstība ir ilgstošs process, kuru laika gaitā ietekmē gan likumdošana, gan un dažādi centrālās valdības un pašvaldību noteikumi, vieta, ekonomisko vadlīniju, finansēšanas noteikumu, nodokļu piemērošanas un iekasēšanas kārtība, gan ekonomisko darbību nodrošinošās un stimulējošās institūcijas, gan ekonomiskās darbības aģentu, (fizisko un juridisko personu) vienošanās īstenošanas nodrošināšana, gan uzraugošās, gan tiesībsargājošās institūcijas. Ostrom (2005) ļauj plašāk saprast un analizēt institūciju savstarpējo mijiedarbību un attīstību. Tieši institūcijas ir tās, kuras veido, nosaka un uzrauga ekonomiskās darbības noteikumus. Un vienlaicīgi arī nosaka to vai attiecīgie nosacītie spēlētāji jeb tirgus dalībnieki vispār iesaistās šajā spēlē un piekrīt spēles noteikumiem un ievēro tos.

Institūcijas ir tās, kuras veido šo kopējo arī ekonomiskās darbības “spēles noteikumu” ietvaru (North, 1990a) un attiecīgi ar saviem noteikumiem ietekmē attiecīgo spēles dalībnieku domas, vārdus un attiecīgo rīcību pirms spēles, spēles laikā un pēc spēles. Un, iespējams, vispār neveicina nekādu iesaistīšanos vai vēlmi uzsākt investēšanu un jebkādu biznesu attiecīgajā valstī.

Sociāli ekonomiskie procesi un saimnieciskā darbība nenotiek pati par sevi tukšā vietā, kur nepastāv nekādi noteikumi. Izveidotais institucionālais ietvars nosaka iespējamo rīcības matricu un mazina nenoteiktību ceļā uz mērķi un arī pēc mērķa sasniegšanas. Institucionālā kvalitāte arī netieši

nosaka fizisko un juridisko personu izvēles, ceļā uz ekonomiskā un labklājības rezultāta sasniegšanu un izvirzīto mērķi.

Vēl labāk institucionālo būtību palīdz izprast North (1984) savā darbā *“Transaction costs, Institutions and economic history”*, izskaidrojot un attīstot Coase (1937), izteikto domu, ka “ideālās ekonomiskās teorijas balstās uz pieņēmumu, ka viss notiek pats no sevis un ekonomiskos darījumu veikšanai faktiski nav nekādu transakciju jeb darījuma izmaksu. Viss notiek bez šķēršļiem, bez papildus pakalpojumu izmaksām par darījuma nodrošināšanu. Bez jebkādiem citiem izdevumiem un ierobežojumiem”. Tomēr reālajā mūsdienu pasaulē visi darījumi un procesi ir saistīti ar noteiktām izmaksām. Par darījuma izmaksām tiek uzskatītas ne tikai paša darījuma ekonomiskās izmaksas saistībā ar darba spēku un izejvielām, bet arī ar darījumu saistītās juridiskās izmaksas, par līguma izveidošanu un attiecīgo līgumisko nosacījumu ievērošanu, nodrošināšanu un uzraudzību. Tālāk North (1984) uzsver, ka institucionālā ietvara pamatā ir trīs svarīgi aspekti: a) pieņēmums par attiecīgo ekonomiskās sistēmas aģentu uzvedību, kuru nepieciešams saprast, paredzēt un ja nepieciešams nodrošināt, ka tā netraucē attiecīgo darījumu īstenošanai; b) attiecīgo ekonomisko darījumu līgumisko attiecību uzturēšana ir dārga un c) attiecīgās sabiedrības ekonomisko un politisko darbību nosaka arī konkrētas ideoloģijas klātbūtne.

Vēlāk, North (1991) arī apgalvo, ka pasaulē ir neskaitāmi piemēri, kur valstis nav spējušas radīt šos nepieciešamos, ekonomisko darbību nodrošinošos “spēles noteikumus”, un to uzraudzību, attīstību un nodrošināšanu. Tādējādi arī nav bijušas spējīgas nodrošināt stabilu nākotnes izaugsmi.

North (1993) uzsvēra valsts institucionālā rāmja nozīmīgumu ekonomiskās izaugsmes procesā. Šī darba novitāte ir tā, ka institucionālā kvalitāte, kura vērtē šo institucionālo rāmi, ir svarīgs priekšnoteikums IKP krituma mazināšanā un arī vēlāk atkopjoties no krīzes, kad valstis piedzīvo satricinājumus, kuri transformējas vai rodas no epidemioloģiskās, finanšu vai ekonomiskās krīzes.

Institucionālās kvalitātes jēdziens un teorija ekonomiskajā literatūrā ienāk negribīgi, jo ikdienā ekonomikas teorijā tomēr turpina dominēt viedoklis, ka ne jau institūcijas ir tās, kas nosaka sekmes un izaugsmi, bet gan labas ekonomiskās politikas un to īstenošana dzīvē. Noteikt, ka tieši institūcijas vai tieši sekmīga ekonomiskās politikas īstenošana nodrošina valsts labāku izaugsmi patiešām nav vienkārši. Bet pats tikai pieļāvums, ka ne tikai ekonomiskās politikas īstenošana, bet arī “spēles noteikumu” ietvars un to nodrošinošo institūciju darbs, lai tiktu ievēroti, nodrošināti šie spēles noteikumi, jau pavēra telpu jaunai diskusijai.

Vēl 2003. gadā tāda organizācija kā SVF nebija devis skaidru vērtējumu, par to cik būtiska un vai vispār, ir institucionālā kvalitāte un kā tā ietekmē ekonomisko izaugsmi un sekmē makroekonomisko politiku īstenošanu. MacFarlan et al. (2003) uzsvēra, ka iepriekšējā analīze, galvenokārt, tika balstīta uz dažādu ekonomisko faktoru (darba spēka, izejvielu un citu faktoru)

nozīmīgumu un akumulāciju. Vienlaicīgi arī uzsverot brīvās tirdzniecības, ģeogrāfiskās lokācijas un ekonomiskās politikas nozīmīgumu ekonomiskās attīstības politikas panākumu pamatā un piedāvā tikai pieļāvuma formā analizēt institucionālo ietekmi uz ekonomisko izaugsmi analizējot dažādu institūciju kvalitāti un regulatorā rāmja ietekmi uz tautsaimniecisko izaugsmi.

Rodrik et al. (2004) konstatēja, ka institucionālā kvalitāte stāv pāri visam un ne tirdzniecība, ne ģeogrāfiskais faktors ne tuvu nav tik svarīgi kā pamata noteikumi ar institucionālo ietvaru ekonomiskās labklājības radīšanā.

Institūciju kvalitāte nosaka ne tikai regulatoro noteikumu rāmi, bet arī tirgus dalībnieku uzvedību, attieksmi un beigu beigās arī izvēli, pieņemot lēmumu par piedalīšanos “spēlē”, t. i. investēt, ražot, attīstīt, pirkt vai pārdot vai tieši otrādi,- nepiedalīšanos. Institucionālā kvalitāte var neradīt motivāciju, bet tieši pretēji radīt rezignāciju vai vēlmi atteikties no ieceres investēt un īstenot savu projektu vai ieceri. Tādējādi atteikties veidot saimnieciskās attiecības, paļauties un uzticēties šiem “spēles noteikumiem” pārāk lielas birokrātijas vai nenoteiktības dēļ vai nekvalitatīvu institūciju dēļ.

Institucionālā kvalitāte, laba pārvaldības efektivitāte, uzticēšanās valdības politikai ir svarīgs faktoru kopums ne tikai ekonomiskās izaugsmes veicināšanai un attīstībai. Promocijas daba autors uzskata, ka šis faktoru kopums ir ne mazāk svarīgs arī IKP krituma mazināšanā un pašas krīzes pārvarēšanā jeb atkopšanās ātrumā no tās. Tāpēc autors izmanto COVID-19 ekonomiskās krīzes datus, lai analizētu institūciju kvalitātes nozīmīgumu IKP krituma un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātruma sakarā. Tāpēc šo faktoru kopumam tiek pievērsta padziļināta uzmanība. Acemoglu un Robinson (2012) savā pasaulslavenajā grāmatā “*Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*” secināja, ka institucionālā kvalitāte ir viens no galvenajiem ekonomiskās izaugsmes faktoriem. Ātrāka IKP atjaunošana līdz pirmskrīzes līmenim noteikti ir uzskatāma kā izaugsme pēc krīzes. Tieši promocijas darba aizstāvēšanās laikā šiem zinātniekiem par institūciju kvalitātes nozīmīguma koncepcijas popularizēšanu tika piešķirta 2024. gada Nobela prēmija ekonomikā, apliecinot šo pētījumu nozīmību.

Afonso un Jalles (2016) pētot valstu ekonomisko attīstību, vērtējot gan institucionālo kvalitāti, un valstu valdību lielumu konstatēja, ka valstīs ar mazāku “*valdības lielumu*” ir labākas (kvalitatīvākas) institūcijas un valsts pārvalde. Tas netieši apliecina promocijas darbā konstatēto, ka lielāki automātiskie stabilizatori (kā tuvākais valdības lieluma mērs) nenodrošina mazāku IKP kritumu un ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim (1.hipotēze). Tas vienlaicīgi arī nozīmē, ka turpmāka automātisko stabilizatoru palielināšana un nodokļu sloga lieluma tālāka palielināšana nākotnē tikai bremzēs IKP izaugsmi un krīzes gadījumā IKP atjaunošana līdz pirmskrīzes IKP līmenim notiks ilgāk.

Samadi un Alipourian (2021) uzsver, ka institūcijas veido galveno organizatorisko struktūru, nodrošinot dažādu tirgus dalībnieku un ekonomisko procesu dalībnieku savstarpējo mijiedarbību, vienlaicīgi arī mazinot neziņu par “spēles noteikumiem” jeb ekonomisko un administratīvo procesu attīstības scenārijiem. Vienlaicīgi šie abi autori uzsver, ka institūciju kvalitātei ir liela nozīme ekonomiskajā attīstībā un atvēlēto fiskālo resursu izmantošanas apjomā.

Atsaucoties uz (Voigt, 2013; Samadi and Alipourian, 2021) vienlaicīgi tomēr uzsver, ka institūciju kvalitātes mērīšana nenozīmē automātisku to kvalitātes uzlabošanu. Tomēr ir svarīgi arī apzināties, ka 100% efektīvas institūcijas nozīmētu arī “0” izmaksas saistībā ar attiecīgā darījuma veikšanu. Tāpēc ir pamats analizēt institūciju kvalitāti un spēju samazināt šo izmaksu lielumu. Tādējādi ir jāizšķir efektīvas, mazāk efektīvas un neefektīvas institūcijas. Kā piemēru autors izmanto naudas konvertācijas ērtības, konta atvēršanu, kredīta saņemšanu un, protams, laiku, kas nepieciešams šo operāciju veikšanai, atļaujas saņemšanai vai kredīta piešķiršanai. Vai varam izmantot pasus, ID kartes vai laulību apliecības, vai mantojuma apliecības saņemšanu. Uzņēmuma reģistrācija, nodokļa režīma jeb sistēmas izpratne un nodokļa samaksāšanas vienkāršība. Papildus analizējot to laiku patēriņu, lai atrastu un iepazītos ar attiecīgo informāciju, kas attiecas uz augstāk minēto darbību un operāciju veikšanu.

Wei (2013) uzsver, ka ekonomikas attīstības teorijas bieži vien ignorē institucionālo kvalitāti un tāpēc viņš piedāvā institūciju kvalitātes nepieciešamos parametrus. 1) kvalitatīvu institūciju esamības rezultātā tirgus dalībnieku izmaksām ir jābūt “0”. 2) kvalitatīvas institūcijas ļauj tirgus dalībniekiem pašiem nonākt pie pareizajiem mentālajiem un loģiskajiem modeļiem. 3) kvalitatīvas institūcijas arī nodrošina tirgus dalībniekiem ātru un vieglu nepieciešamo informācijas pieejamību un savu attiecīgo lēmumu pieņemšanu un 4) noteikumi balstīti pieņēmumā, ka pareizi veidotu un esošu institūciju pamatā ir tas, ka tirgus dalībnieki un spēlētāji vēlas pelnīt un palīdzēt vairot kopīgo labumu un darīt lietas pareizi un profesionāli.

2. COVID-19 KRĪZE UN TĀS PĒTĪŠANAS METODOLOĢISKIE ASPEKTI

Autors šajā nodaļā padziļināti analizēs jau tieši COVID-19 krīzes laikā piemēroto NIP stingrību un to ietekmi uz mobilitātes samazinājumu un pamatos izvēlētās pasaules valstu kopas lielumu un attiecīgo datu atlasī un apstrādi un attiecīgo DFLR analīzes veikšanai nepieciešamo pieņemumu ievērošanu.

2.1. COVID-19 pandēmija, ierobežojumu stingrība un IKP kritums

Globālās pandēmijas notiek ļoti reti (Barro et al., 2020; Correia et al., 2020; Jorda et al., 2020) un salīdzinot ar iepriekšējo epidemioloģiskās krīzes uzliesmojumu apstākļi, institūcijas, iekārtas ir pilnībā mainījušās. Tāpēc piemērot iepriekšējo krīžu pieredzi ir gandrīz neiespējami, īpaši, ja tā nav pietiekoši dokumentēta un pieredze nav atsvaidzināta un aprobēta. Tomēr ir daudz informācijas un statistikas, kura lieliski kalpo kā lēmumu pieņemšanas sākuma punkts un ļauj apjaust krīzes mērogus un galveno svarīgāko lēmumu pieņemšanas nozīmīgumu (Baldwin and Weder di Mauro, 2020b).

Sākotnējais uzdevums bija saprast un izvairīties no tā saucamā katastrofas scenārija, kas nozīmētu, ka IKP kritums varētu sasniegt vairāk kā 10% gadā. Pasaules ekonomikas vēsturē tādi gadījumi bija bijuši trīs: Pirmais Pasaules karš, Otrais Pasaules karš un Lielā Depresija (Barro et al., 2020).

Spāņu gripas (SG) pandēmijas izplatības rezultātā inficēto un mirušo skaits un ekonomiskās sekas kalpoja par atskaites punktu jaunajiem, iespējamajiem COVID-19 pandēmijas izplatības un seku aprēķināšanas variantiem. Tāpēc krīzes sākumā zinātnieki centās konstatēt un paredzēt vai COVID-19 izplatība draud nākotnē ar kaut ko līdzīgu.

Zinātniekiem un pētniekiem krīzes sākumā nebija šaubu, ka COVID-19 sekas pat ne tuvu nebūs salīdzināmas ar Spāņu Gripu un veiktie ierobežojumi noteikti attaisnosies, neskatoties uz ekonomiskajiem zaudējumiem.

Ir grūti salīdzināt visas iepriekšējās krīzes ar COVID-19 krīzi. COVID-19 krīzi var uzskatīt par visu līdzšinējo krīžu krīzi (Gopinath, 2020). To dēvē arī par dvīņu krīzi, jo paralēli vienlaicīgi norisinājās abas,- gan epidemioloģiskā, gan ekonomikas krīze. Vienlaicīgi, skarot visas valstis, krīzes parāda pavisam citu, vēl daudz lielāku izpratni, vienotību, visaptverošu rīcībspēju un gatavību nekavējoties rīkoties tās pārvarēšanā (IMF, 2020). Taču "*Pastāv būtiska neskaidrība par tās ietekmi uz cilvēku dzīvi un izdzīvošanu*", tā teica SVF galvenā ekonomiste (Gopinath, 2020).

Ņemot vērā, ka COVID-19 ir bijusi ievērojamākā šī gadsimta epidemioloģiskā krīze, kura sākās visā pasaulē burtiski vienlaicīgi un ietekmēja visu valstu ekonomiskās izaugsmes rādītājus un audzēja valstu valdību parāda līmeņus, bezdarbu un inflāciju, promocijas darba autors izvēlējās

analizēt un salīdzināt pasaules valstu tautsaimniecību noturību pret šo krīzi un spēju ātri atveseļoties. Vēlāk sašaurināt šo valstu populāciju, un censties vispārināt un attiecināt vispārīgi iegūtos rezultātu secinājumus arī uz ESAO valstīm, kurās eksistē iepriekš caurskatīta, vētīta un tirgus principiem atbilstoša likumdošana un pārbaudīta un ikdienā aprobēta juridiskā bāze. Vienlaicīgi atzīmējot, ka visām ESAO valstīm bija investīciju kategorijas reitingi. Puse no tām bija EMS dalībvalstis. Pārējās īsteno savu, patstāvīgu monetāro politiku ar brīvi peldošu valūtas kursu. Attiecīgajā ESAO valstu kopā nepastāv fiskālo resursu pieejamības un aizņemšanās iespēju ierobežojumi vai šķēršļi. Tomēr, iespējams, pastāv citi faktori, kas neskatoties uz brīvā tirgus likumu un judikatūras pastāvēšanu un finanšu resursu neierobežoto pieejamību un lielo naudas līdzekļu iepludināšanu attiecībā pret IKP attiecīgajās valstu tautsaimniecībās, neļāva nobremzēt ekonomisko lejupslīdi krīzes sākumā un atgūties vienlaicīgi ātri no ekonomiskās krīzes.

Apzinoties, ka fiskālie resursi nav bezgalīgi un parādi būs jāatdod un epidemioloģiskā situācija, iespējams, vēl varētu turpināt pārsteigt ar jauniem attīstības viļņiem, bija nepieciešams analizēt fiskālo resursu apjomus, kādus valstis izmantoja, lai mazinātu IKP % kritumu un nodrošinātu pēc iespējas ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim un no krīzes radītajiem izaicinājumiem abās krīzes frontēs un valstis varētu mazināt turpmāku valdības parāda līmeņa pieaugumu.

Pasaules veselības organizācija (PVO) savā mājas lapā, sekojot vīrusa izplatībai, un sākot ar 2020.gada 12.februāri, pakāpeniski publicēja jaunas vadlīnijas un vadlīniju projektus, ko ievērot un kā rīkoties epidēmijas izplatības gadījumā (WHO, 2020). Vīrusa izplatībai paātrinoties un pieaugot cilvēku saslimstībai, 2020.gada 11.martā, Pasaules Veselības Organizācija izsludināja COVID-19 Pandēmiju visā pasaulē.

Lai ierobežotu pandēmijas vīrusa izplatību un mazinātu mirstību, valdības ieviesa dažādus pandēmijas, tā saucamos, nemedicīniskos ierobežošanas pasākumus (NIP), (Financial Times, 2020).

COVID-19 pandēmijas vienlaicīga izplatība visā pasaulē un PVO 2020.gada 11.martā izsludinātā Pandēmija, radīja iespēju analizēt un salīdzināt valstu izvēlētas stratēģijas epidemioloģiskās situācijas radīto problēmu mazināšanai (Baldwin and Weder di Mauro, 2020a). Lai mazinātu un bremsētu pandēmijas izplatību, pasaules valstu valdības izvēlējās, noteica un ieviesa iedzīvotāju pārvietošanās ierobežojumus. Lai nepieļautu tālāku cilvēku inficēšanos, mirstību un nekontrolētu IKP samazinājumu un bezdarba tālāku pieaugumu, valstu valdības bija spiestas nekavējoties risināt vienlaicīgi gan epidemioloģiskās, gan ekonomiskās attīstības problēmas. COVID-19 krīze vienlaicīgi deva iespēju arī salīdzināt kādus fiskālo resursu apjomus valstis izmantoja, palielinot izstāvošo valdības parādu, lai pārvarētu COVID-19 pandēmijas izraisītās ekonomiskās krīzes sekas (Elgin, 2020).

Valstu izšķiršanās par pandēmiju ierobežojošo NIP ieviešanu bija gandrīz automātiska, jo pandēmijā izplatījās strauji, daudz cilvēku saslima un mira. Diskusijas izvērtās par to cik plaša mēroga NIP ir nepieciešami. Vai atļaut cilvēkiem pārvietoties vispār vai noteikt tikai daļējus ierobežojumus? Vai skolniekiem ļaut iet uz skolu vai nē? Vai attiecināt šo ierobežojumus tikai uz cilvēkiem, kuri ir saslimšanas riska grupās vai tikai noteiktās konkrētās vecuma grupās? Valstu valdības steidza pieņemt šos NIP balstoties uz ziņām, kuras nāca no slimnīcu sektora un neatliekamās medicīnas centriem, kuri “turēja” roku uz pulsa, nosakot pandēmijas izplatības ātrumu, smagumu un slimnīcu noslodzi ar saslimušajiem, lai nodrošinātu medicīnas pakalpojumu sniegšanas nepārtrauktību un neatliekamās palīdzības pakalpojumu sniegšanu.

Bija valstis (Zviedrija, Vācija) kuras savā pandēmijas pārvarēšanas politikā par galveno mērķi uzskatīja puļa imunitātes ātrāku sasniegšanu un dabīgās imunitātes iegūšanu, iepretim stingru NIP ieviešanas mēģinājumiem, lai izvairītos no saslimšanas ar COVID-19.

Apzinoties, ka NIP radīs milzu zaudējumus valstu tautsaimniecībām, valstu valdības apzinājās, ka ir nepieciešams vienlaicīgi īstenot arī atbalsta pasākumu plānu. Par to, kad un kādus pasākumus tieši nepieciešams veikt ekonomiskās situācijas stabilizācijai, un, kā cīnīties ar COVID-19 izraisīto krīzi un tās iespējamajām sekām nebija vienprātības.

Krīzes sākumā daudzu valstu politikas veidotāji, ieviešot COVID-19 pandēmijas ierobežojošos pasākumus, rīkojās pēc principa “kopēt un ielīmēt” (Copy and Paste), t.i. apskatījās ko dara citi un tad centās to atkārtot savās valstīs. Laika bija maz, lai rūpīgi analizētu, kāds vīruss bija atceļojis no Ķīnas un kādas būs tā tālākās epidemioloģiskās un ekonomiskās sekas. Bija skaidrs, - ir jārīkojas un jārīkojas ātri. Bija arī skaidrs, ka dažādu ierobežojošo pasākumu stingrībai un mobilitātes ierobežošanai būs milzīga negatīva ietekme uz ekonomikas izaugsmi.

Born et al. (2020) uzsvēra, ka cilvēki neapzinās savu inficēšanos, nespēj prognozēt, kādas sekas varētu radīt viņu inficēšanās un turpmāka pārvietošanās starp citiem cilvēkiem. Valdību iejaukšanos un ierobežojumu noteikšanu kopumā atbalstīja arī zinātnieki, uzskatot to par optimālu risinājumu šajos globālās pandēmijas apstākļos (Alvarez et al., 2020; Farboodi et al., 2020).

Juranek et al. (2020) vērsa uzmanību uz COVID-19 pandēmijas krīzes sākuma un pirmo mēnešu pētījumiem, kuros tika aplūkota attiecīgo nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu (NIP) efektivitāte (Canyon et al., 2020; Flaxman et al., 2020; Juraneck and Zoutman, 2020). Vienlaicīgi arī akcentējot šo pasākumu kaitīgo ietekmi uz attiecīgo valstu tautsaimniecībām (Gottlieb et al., 2020). Kā galvenie nemedicīnisko ierobežojošo pasākumu aspekti tika minēti:

-mājsēžu jeb *lockdown* būtiskā ietekme un nozīme, par kuru Flaxman et al. (2020) konstatēja, ka: “Ņemot vērā ievērojamos mirstības rādītājus no infekcijas un COVID-19 epidemioloģiju, lielas

ar NIP saistītās iejaukšanās ir ietekmējušas infekcijas izplatības samazināšanos visās mūsu analizētajās valstīs”.

-infekcijas neviendabīgā izplatība, par kuru Toda (2020) izmantojot sava modeļa aprēķinus uzsver, ka pandēmijas izplatība ir neviendabīga, un atšķirība veidojas atkarībā no cilvēku atveseļošanās ātruma un imunitātes iegūšanas, tādējādi palielinot vai samazinot saslimšanas risku, slimības noturību un tālāku izplatību (Michailov, 2020).

Vienlaicīgi arī bija skaidrs, ka NIP apstiprināšana ir ļoti grūta izšķiršanās un nav skaidrības kā aprēķināt šos zaudējumus un vai vispār ir kādi citi alternatīvi rīcības varianti (Barro et al., 2020).

Kopš 2020.gada sākuma, COVID-19 epidēmija visā pasaulē ar katru dienu pieņēmas spēkā. Nebija skaidrības par to, tieši kādus un cik ilgus nemedicīniskos ierobežojošos pasākumus (NIP) noteikt. Cilvēki mira un bija skaidrs, ka, lai apturētu slimības izplatīšanos un mazinātu cilvēku mirstību ierobežojošajiem pasākumiem ir jābūt. Cilvēku saslimstība turpināja strauji pieaugt un 2020. gada 9. martā tika dokumentēti jau arī pirmie mirstības gadījumi Eiropā. Politikas veidotājiem, nezinot neko daudz par globālām pandēmijām, bija skaidrs, ka, lai mazinātu COVID-19 izplatību, saslimstību un mirstību ir steidzami jāapstiprina un jāievieš nemedicīniskie ierobežojošie sociālās distancēšanās pasākumi (NIP), neskatoties ne uz kādiem ekonomiskajiem zaudējumiem (Hosny, 2020).

Kā galvenie sociālās distancēšanās nemedicīniskie ierobežošanas pasākumi (NIP) tika apspriesta pasākumu, kuros piedalās liels cilvēku skaits, ierobežošana vai pat aizliegšana t.sk. sporta un kultūras pasākumu atcelšana, valsts robežu slēgšana, pārvietošanās ierobežošana bez attiecīga pamatojuma, skolu un augstskolu slēgšana, ar pozitīvu COVID-19 testu diagnosticēto cilvēku izolācija un citi pasākumi, kuros pastāv iespēja inficēt cilvēkus ar COVID-19 vīrusu.

Vācijas kanclere pašās pirmajās dienās, pēc tam kad PVO bija izsludinājusi globālo COVID-19 pandēmiju, vienā no savām intervijām attiecībā uz pandēmiju, par galveno mērķi, atzina un izvirzīja pūļa imunitātes iegūšanas nozīmīgumu (Bennhold and Eddy, 2020). Tas raisīja ilgākas diskusijas un pagarināja lēmumu pieņemšanu par attiecīgajiem NIP. Tādējādi bremsēja ātrāku un striktāku NIP ieviešanu. Arī Guillaume (2020) savā pētījumā norādīja, ka, domājot par NIP ieviešanu, būtu jāņem vērā arī pandēmijas gaitā iegūtās vai neiegūtās pūļa imunitātes aspekts.

Katras valsts politikas veidotāji meklēja optimālus NIP Jones et al. (2020) un centās apstiprināt tādas NIP ierobežojumus, lai “nepārcenstos” un neradītu vēl lielākus papildus zaudējumus savu valstu tautsaimniecībām, ieviešot pārāk stingrus NIP Atkeson (2020): "*Steidzami ir nepieciešama ekonomiskā analīze par NIP mazināšanas pasākumu ekonomiskajām sekām, kuri pašlaik tiek īstenoti un tiek apsvērti, lai varētu kvantitatīvi apsvērt ekonomiskos kompromisus starp sabiedrības veselību un ekonomiku.*"

Vairāki pētījumi (Ferguson et al., 2020; Flaxman et al., 2020; Giagheddu and Papetti, 2020; Hatchett et al., 2007; Juranek et al., 2020; Deb et al., 2020; Demirguc-Kunt et al., 2020; Herrera et al., 2020; Eichenbaum et al., 2020; Farboodi et al., 2020) apstiprināja, ka, lai cīnītos ar vīrusa izplatību, NIP ierobežojumi ir ne tikai nepieciešami, bet nepieciešams tos ieviest ātri un mērķēti.

Politikas veidotāji apzinājās NIP ekonomiskās sekas un tautsaimniecības milzīgos zaudējumus. Politikas veidotāju un zinātnieku starpā attīstījās diskusija par iespējamajiem optimālajiem NIP, kuri ierobežotu pandēmijas izplatību, mazinātu saslimšanu un padarītu saslimstības līkni lēzenāku, neapdraudot veselības sistēmas spēju sniegt un nodrošināt medicīniskos pakalpojumus, taču vienlaikus nodarītu pēc iespējas mazākus ekonomiskos zaudējumus tautsaimniecības attīstībai un nākotnes ekonomiskajai izaugsmei.

Vienlaicīgi ar diskusiju par optimālajiem COVID-19 pandēmiju ierobežojošajiem NIP tika apgalvots un uzsvērts, ka cilvēku dzīves un dzīvības ir pāri visam. Piemērojot ierobežojumus, vienlaicīgi arī tika deklarēts, ka cilvēku veselība un dzīvība stāv pāri jebkuriem ekonomiskajiem skaitļiem un aprēķiniem, IKP zaudējumiem un samazinājumiem (Acemoglu et al., 2020; Gourinchas, 2020).

Svarīgākais mērķis ir cilvēku dzīvību saglabāšana un NIP to arī nodrošina akcentē Greenstone and Nigam (2020) un tāpēc runāt un pētīt optimālākos ierobežojumus, kuri iespējams, nodrošinātu mazākus tautsaimniecības zaudējumus, bet, kuru rezultātā, iespējams, nomirtu vairāk cilvēku, nav jēgas.

Starptautiskā valūtas Fonda (SVF) galvenā ekonomiste uzsvēra, ka ārkārtas situācijā ir nepieciešama arī ārkārtas politikas pasākumi un šajā brīdī nav iedomājama izšķiršanās starp to vai ekonomiskā attīstība varētu būt straujāka un zaudējumi varētu būt mazāki, ja netiktu piemēroti tik stingri NIP (Gopinath, 2020): "*Valstīm jāturpina dāsni tērēt līdzekļus savām veselības aprūpes sistēmām, jāveic plaša testēšana un jāatturas no tirdzniecības ierobežojumiem ar medicīnas precēm.*"

Analizējot vīrusa izplatību un iespējamos NIP, tika atzīts, ka tādu modeli, kurā varētu modelēt ekonomisko zaudējumu apmēru atkarībā no pieņemtajiem NIP un, tad attiecīgi, pieņemt lēmumu par optimālajiem ierobežojumiem, nav mērķtiecīgi. Vēlāk arī to noformulējot, ka nav ne tikai mērķtiecīgi, bet arī ir neiespējami uzticēties un paļauties šiem modeļiem un nebūtu pieļaujama to apstiprināšana.

Tomēr šāda diskusija neizbēgami notika. Angelini et al. (2020) izvēršot diskusijas par optimālu ierobežošanas politiku, uzsvēra, ka ierobežojumi palielina ekonomiskās lejupslīdes izmaksas, bet ietaupa aptuveni pusmiljonu dzīvību un, ja pandēmijas sākumā to īsteno ātri, pasākumi var palēnināt vīrusa izplatīšanos un dot ekonomisku labumu ilgtermiņā.

Atkeson (2020) analizējot SIR (*suseptability, infection, recovery*) (Slimību pielipšanas varbūtība, inficēšanās un atveseļošanās) epidemioloģisko modeli konstatēja, ka 1% iedzīvotāju

inficēšanās un saslimstības gadījumā, ārstniecības sektors nonāktu nopietnās grūtībās, bet 10% gadījumā jau būtu nopietnas problēmas ar cilvēku atrašanu, lai nodrošinātu kritisko ekonomiskās un finanšu sistēmas darbību. Atbalstot epidemioloģisko ierobežojumu piemērošanu Atkeson (2020) uzsvēra, ka ir nepieciešams pētīt un noteikt kāda ir šo NIP ekonomiskā ietekme uz attiecīgo valstu un pavalstu tautsaimniecībām, lai varētu konstatēt kāds tad ir ieguvums jeb savstarpējais labums starp NIP un ekonomisko izaugsmi, jo ekonomistiem bieži vien esot vien neliels priekšstats kā šīs lietas savā starpā ir saistītas un kādi ir iespējamie rezultāti.

Nenojaušot par to, ka pasaulei tuvojas pandēmija, jau pirms COVID-19 krīzes Kniesner (2019) piedāvāja teorētisku ieskatu, tā saucamajā statistiskās dzīves ilguma (*Statistical life*) koncepcijā par vidējo statistisko cilvēka dzīvības vērtības aprēķinu, lai sniegtu vismaz kaut nelielu ieskatu un priekšstatu par šī jēdziena jēgas mērogu un kontekstā ietvertajiem skaitļiem. Autors promocijas darba ierobežotās tēmas dēļ neanalizēs plašāk šo iespējamo raksturlielumu iegūšanu un jēgu un to kāda būtu bijusi iespējamā attiecība, ja COVID-19 krīzes pārvarēšanas paradigma tiktu balstīta pieņēmumā, ka ekonomiskās situācijas nepasliktināšana tiktu uzskatīta par primāro. Šis darbs neanalizēs vai pastāv labāki ierobežojošo pasākumu apvienojumi un kombinācijas, ar lielāku vai mazāku skaitu inficētajiem un mirušajiem cilvēkiem, un vai vīrusa izplatīšanās ierobežojošie pasākumi varētu būt mērķtiecīgāki, disciplinētāki un sabiedrībai saprotamāki.

Pateicoties Zviedrijas epidemiologu atšķirīgajai NIP ieviešanas filozofijai, zinātniekiem un pētniekiem bija iespēja salīdzināt, kādas bija NIP pozitīvās puses novēršot cilvēku saslimstību un mirstību (Angelini et al., 2020; Atkeson, 2020; Juranek et al., 2020) un konstatēt vai mazāk stingra NIP noteikšana sekmēja mazāku ekonomiskās aktivitātes samazinājumu.

Politikas veidotāju izšķiršanās par ierobežojumu ieviešanu nebija vienkārša. Tā bija izšķiršanās starp pilnīgu un nekavējošos pandēmijas apturēšanu un apspiešanu šī vārda visbrutālākajā nozīmē vai arī tikai tādu pakāpenisku NIP ieviešanu, saslimstības mazināšanai, padarot “saslimstības līknes” pakāpeniski lēzenākas.

Pašreizējais SVF galvenais ekonomists Gourinchas (2020) to raksturoja vienā teikumā: “nepadarot saslimstības līkni lēzenāku, mēs padarām makroekonomisko zaudējumu un recesijas līkni daudz stāvāku”.

Piguillem and Shi (2020) vērsa uzmanību, ka pirms tiek pieņemti lēmumi par labu stingru ierobežojumu ieviešanai, ir jāizmanto visas iespējas īstenot tā saucamo testēšanas, visaptverošas iespējami inficēto kontaktpersonu noskaidrošanas un izsekošanas metodi (*Test, Track and Trace*). Tā ļautu ievērojami mazināt ekonomiskos zaudējumus, uzsverot, ka visaptveroša un profesionāli organizēta testēšana ir labs ierobežojošo pasākumu aizvietotājs, padarot NIP gandrīz nevajadzīgus.

Arī Fotiou and Lagerborg (2020) atbalstīja to, ka valstīs, kurās bijusi kaut vismazākā pieredze līdzīga vīrusa savaldīšanā iepriekšējos gados, varētu tikt galā ar ātriem un gudriem ierobežojumiem un, kā sākuma elements, labi kalpotu tieši visaptverošas testēšanas, inficēto kontaktpersonu noskaidrošanas un iespējami inficēto, izsekošanas metodes pielietošana. (Aum et al., 2020; Cherif and Hasanov, 2020) norāda, ka šī pieeja vislabāk novērstu saslimstību un mazinātu ekonomiskos zaudējumus salīdzinot ar visaptverošiem NIP.

Herrera et al. (2020) tomēr norādīja, ka, lai neapdraudētu iedzīvotāju dzīvības un mazinātu mirstību, sevi par apzinīgiem uzskatoši valstu iedzīvotāji atbalsta skaidrus un stingrus NIP. Tādējādi arī atbalstot attiecīgo valdību izšķirošo un stingro rīcību NIP pieņemšanas un ieviešanas sakarā.

Saskaņā ar Toda (2020) modeli pandēmijas izplatības rezultātā vienlaicīgi saslimušo cilvēku skaits var sasniegt 24.4 %. Pareizi pielietojot NIP šo skaitli iespējams samazināt līdz 5.6%. Galvenais faktors, kurš daudzās valstīs ietekmēja NIP stingrību bija slimnīcās pieejamo gultas vietu skaits un apziņa par veselības sistēmas darbības paralizēšanas nepieļaujamību. To arī savā pētījumā uzsvēra (Lin and Meissner, 2020). Veselības sistēmas stabilitāte bija viens no faktoriem, kurš bija jāņem vērā izšķiroties par konkrētu NIP ieviešanu vai neieviešanu. Bija svarīgi, lai valsts slimnīcu sistēma spētu izturēt šos, nosacīti maigākos ierobežojumus un vienlaicīgi turpinātu pilnvērtīgi nodrošināt nepieciešamos neatliekamās medicīnas pakalpojumus. Maigāku NIP pieņemšanas rezultātā, iespējams, ka slimnīcu spēja darboties pilnvērtīgā režīmā tiktu paralizēta un vēl vairāk sarežģītu valsts veselības sistēmas problēmas un palielinātu cilvēku mirstību. Slimnīcu ikdienas darbības kapacitāte un spēja pandēmijas apstākļos turpināt sniegt un nodrošināt nepieciešamos pakalpojumus, daudzās valstīs bija iemesls stingrāku NIP ieviešanai. Nenosakot nekādus vai maigākus NIP, pastāvēja risks un varbūtība, ka slimnīcas ne tikai netiks galā ar plānveida operāciju veikšanu un tekošo, jauno COVID-19 slimnieku uzņemšanas plūsmas organizēšanu, uzņemšanu un ārstēšanu, bet nespēs sniegt arī neatliekamās medicīniskos pakalpojumus.

Tāpēc daudzas pasaules valstis, apstākļos, kad vēl nebija radītas attiecīgas pretvīrusa vakcīnas, lai cīnītos ar slimības izplatību, ieviesa stingrus, plaša mēroga (NIP) pasākumus. Farboodi et al. (2020) uzsvēra, ka: “mēs izceļam trīs galvenās optimālās vīrusa izplatības ierobežošanās politikas iezīmes: 1) tūlītēju, nepārtrauktu sociālo distancēšanos; 2) sociālās distancēšanos jeb NIP saglabāšanu ilgu laiku vai līdz laikam, kad tiek rasta ārstēšanas iespēja; un 3) NIP nekad nav ārkārtīgi ierobežojoši, saglabājot saslimstības reproduktīvo skaitu nedaudz virs to iedzīvotāju īpatsvara, kuri ir uzņēmīgi pret šo slimību”.

Pētnieki veica zinātnisko analīzi vairākos virzienos, cenšoties noteikt iespējamās optimālās NIP (Eichenbaum et al., 2020), vienlaicīgi padziļināti analizējot katra NIP ieviešanas faktora apstākļus un nosacījumus, jo atbildība par iespējamajām sekām bija milzīga.

Analizējot iespējamās optimālās NIP Correia et al. (2020), izvērtēja, ka NIP nesamazina ievērojami ekonomisko aktivitāti un saimnieciskos rezultātus. Tāpēc, lai veiktu pilnvērtīgu un vispusīgu analīzi nepieciešams apzināt un pārliecināties kādas ir un bija COVID-19 ierobežojumu stingrības sekas uz ESAO valstu ekonomiskajiem rādītājiem.

Daudzi pētnieki jau pašā gada sākumā konstatēja un postulēja, ka epidēmija un pandēmija būs viļņveidīga un kamēr nebūs izstrādāta un ieviesta vakcīna, neizdosies izvairīties no vairākkārtējām māsēdēm un ierobežojumiem (Ferguson et al., 2020) un, ka ierobežojumi "strādā" (Flaxman et al., 2020).

Galvenie faktori, kuriem saistībā ar optimālo ierobežojumu ieviešanu tika pievērsta īpaša pētnieku vērība bija :

- ✓ NIP ieviešanas ātrums - (Correia et al., 2020; Deb et al., 2020; Demircuc-Kunt et al., 2020; Fotiou and Lagerborg, 2020; Hatchett et al., 2007; Hosny, 2020). Hatchett saka: "Šie atklājumi apstiprina hipotēzi, ka NIP ātra ieviešana var ievērojami samazināt gripas pārnesanu, bet vīrusa izplatīšanās atkal atjaunosies pēc šādu pasākumu atvieglošanas."
- ✓ Uzlikto ierobežojumu ilgums - (Glover et al., 2020).
- ✓ NIP ierobežojumu stingrībai - (Alvarez et al., 2020).
- ✓ Kādas iedzīvotāju un vecuma grupas tiek ierobežotas - (Acemoglu et al., 2020; Giagheddu and Papeti, 2020). Pētījumi secināja, ka optimāli būtu NIP attiecināt tikai uz konkrētām iedzīvotāju grupām saistībā ar vecumu un iespējamo saslimstības risku un varbūtību inficēties jau ar citām slimībām.
- ✓ Pēc cik ilga laika, pēc saslimstības uzliesmojuma virsotnes sasniegšanas un virzoties uz situācijas normalizāciju ikdienā, varētu notikt iespējamā NIP mīkstināšana un pakāpeniska šo pasākumu atcelšana. Vai ātrāka NIP atcelšana un mīkstināšana sevi attaisnoja? – (Deb et al., 2020a; Dorn et al., 2022).

Visi šie aspekti šobrīd ir plaši pētīti un analizēti. Zinātnieki nav apstrīdējuši NIP lietderību un nozīmīgumu cilvēku dzīvību saglabāšanā.

Lin un Meissner (2020) savā pētījumā nekonstatēja ciešu sakarību starp NIP ieviešanu un kopējās mirstības pieauguma mazināšanos, apgalvojot, ka cilvēki ir pietiekoši pragmatiski un paši seko notikumu attīstībai un izvairās no kontaktēšanās ar cilvēkiem sociāli distancējoties. To arī plašāk analizēja (Barro et al., 2020; Eichenbaum et al., 2020; Krueger et al., 2020).

Tomēr pētot NIP ieviešanu un to stingrības pakāpi tika arī konstatēts, ka būtiska ietekme uz iedzīvotāju mobilitāti un ekonomisko procesu sabremzēšanos ir arī tam, kas notiek ārzemēs König (2020a), jo pasaules iedzīvotāji šodien ir ļoti cieši saistīta savā starpā ekonomiski un sociāli un daudzi,

kaimiņvalstīs pieņemtie lēmumu vistiešākajā veidā nekavējoties ietekmē arī tirdzniecības partnervalstis un tūrisma galamērķa valstu un potenciālo tūristu mājas valstu aktivitātes un uzvedību.

Mūsdienu interneta laikmetā pasaules iedzīvotāji arī rūpīgi seko pārējā pasaulē notiekošajiem procesiem. Lin un Meissner (2020) uzsvēra, ka COVID-19 bija vispasaules šoks, kurš ietekmēja arī daudzu cilvēku uzvedību un pārvietošanās paradumus, neskatoties kādi bija mītnes zemes pieņemtie vai nepieņemtie NIP. Cilvēku pārvietošanās mazināšanos ietekmē arī kaimiņvalstu un lielāko sadarbības vai tirdzniecības partneru un firmu uzliktie ierobežojumi (Lin and Meissner, 2020).

Sheridan et al. (2020) savā pētījumā apgalvoja, ka ekonomiskās aktivitātes mazināšanās notiek tikai un vienīgi saistībā ar pašu vīrusu un nevis ar noteiktajiem ierobežojumiem. Izmantojot pieejamos komercbanku anonimizētos klientu iepirkšanās datus, lai noteiktu iedzīvotāju sociālās distancēšanās intensitāti un cilvēku uzvedību, attiecīgajā eksperimentā tika konstatēts, ka Dānijā un Zviedrijā bija līdzīgi pandēmijas izplatības apstākļi un intensitāte, bet tikai Dānija noteica būtiskus NIP sociālajām un ekonomiskajām aktivitātēm. Sheridan et al. (2020) uzskatīja, ka kopējais patēriņš pirmajos pandēmijas mēnešos Zviedrijā samazinājās par aptuveni 25 % un Dānijā sakarā ar NIP ieviešanu tikai par 4 papildu procentpunktiem vairāk.

Tas ļāva vērst uzmanību uz vēl vienu diskusiju, kura saistīta ar tā saucamajiem *brīvprātīgajiem* ierobežojumiem jeb pašizolēšanos, kuru cilvēki bailēs no nezināmā un bīstamā COVID-19 vīrusa noteica ierobežojumus paši sev (Maloney and Taskin, 2020).

Tas, vai papildu pašdistancēšanās varētu būt papildu faktors lielākam IKP samazinājumam, joprojām ir turpmāko pētījumu tēma. Vienlaicīgi būtu pētāms arī ierobežojošo pasākumu neievērošanas vai disciplīnas trūkums citās valstīs un kādi tieši bija šīs ne disciplinētības iemesli. Brīvprātīga distancēšanās jeb pašizolācija ir plaši pētīta. Pētnieki konstatēja, ka pašizolācija aizpilda to vilcināšanās un nezināšanas mikli, kurš pastāv starp brīdi, kad valdības vēl nav pieņēmušas NIP un brīdi, kad tie ir pieņemti (Goolsbee and Syverson, 2020). Pašizolācija notiek arī tad, ja valstis nepieņem nekādus vai ļoti maigus NIP un iedzīvotāji uzskata, ka pieņemtie NIP ir par maigu un nepietiekoši, lai pasargātu viņus no saslimšanas un iespējamās nokļūšanas slimnīcā.

Pašizolācija jeb brīvprātīga pašdistancēšanās papildus samazināja iedzīvotāju mobilitāti un sekmēja saslimstības mazināšanu un cilvēku mirstību, jo daudzi cilvēki nepaļāvās uz valdības noteiktajiem NIP, bet rūpējoties par savu veselību un dzīvību izlēma nesagaidot valdības lēmumus pašizolēties. Tomēr daudzi pētnieki analizējot pašizolācijas plusus un mīnus atzīmē, ka pašizolācija rodas apstākļos, kad valstu valdības vilcinās ar NIP ieviešanu un iespējams, padara šos ierobežojumus vēl striktākus un vēl vairāk samazina mobilitāti un preču un pakalpojumu iegādi un vienlaicīgi arī paildzina izešanu no NIP noteikšanas perioda, tādējādi tikai vēlāk palielinot un atjaunojot savu pilno mobilitāti un ekonomisko aktivitāti. Tāpēc Bodenstein et al. (2021) norādīja, ka bez NIP

ierobežojumiem būtu vēl sliktāk un ekonomiskā aktivitāte varētu atjaunoties vēl gausāk un, ka: “spontāna pašizolācija ar savām sekām neizmaksāja lētāk nekā valdības noteiktā obligātā sociālās distancēšanās ierobežošana”. Bodenstien et al. (2021) arī uzsvēra, ka nenosakot nekādus vai maigus NIP, varētu tikai sagaidīt vēl lielāku un ievērojamāku cilvēku pašu pašizolēšanos vai brīvprātīgu sociālo pašdistancēšanos, kas vēl negatīvāk ietekmētu ekonomisko aktivitāti valstīs.

Toxvaerd (2020) arī izvērtēja pašdistancēšanās un cilvēku uzvedības nozīmi, nosakot, ka pašdistancēšanās palīdz lēzināt saslimstības līkni. Tomēr viņš arī norādīja, ka saslimšanas līknes lēzināšanās ir atkarīga arī no vīrusa lipīguma un vīrusa izraisīto seku smaguma.

COVID-19 pandēmijas sākums iezīmējās ar lielu nenoteiktību un lēmumu pieņemšanas nogaidīšanu. Šobrīd nav zināms, ka pastāvētu stingri noteikta zinātniski aprobēta un verificēta informācija par to, kura no vīrusa izplatīšanās ierobežojumu stratēģijām ilgtermiņā ir bijusi veiksmīgāka, gan glābjot cilvēku dzīvības, gan mazinot ekonomiskās lejupslīdes sekas un tautsaimniecības atkopšanos.

Par pandēmijas iespējamajiem attīstības scenārijiem, ierobežojumiem un vakcīnām jau 2020. gada nogalē bija daudz pētījumu (Alvarez et al., 2020; Angelini et al., 2020; Atkeson, 2020; Barro et al., 2020; Correia et al., 2020; Guerrieri et al., 2020a; De Santis et al., 2020b), kuri palīdzēja pieņemt nepieciešamos lēmumus un izšķirties par stingrāku vai maigāku NIP pieņemšanu vai arī to atcelšanu vai daļēju mīkstināšanu.

COVID-19 globālā pandēmija ir apliecinājusi arī savu viļņveidīgo attīstību un spēju pārsteigt ar jauniem uzplauksnījumiem¹⁶. Tāpēc aktuāla ir visu IKP kritumu ietekmējošo faktoru, un faktoru, kuri stabilizē un atjauno IKP, analīze. Tomēr arvien pieaugošā valdības parāda pieauguma apstākļos vēl aktuālāka kļūst ierobežoto fiskālo resursu efektīva izmantošana. Tāpēc autors tālāk analizēja tieši fiskālo resursu efektīvu izmantošanu, jo vēl pat LFK (2008.-2010.) laikā, politikas veidotāju vidū starp Eiropas Centrālo banku un Finanšu ministrijām (Valdībām) nebija vienprātības par to kā veidot sadarbību krīzes laikā.

2.2. Valdības parāda pieaugums COVID-19 krīzes laikā

COVID-19 krīze radīja jaunus priekšnoteikumus, lai turpinātu pētīt valdības parāda pieauguma ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību un iespējamās nākotnes riskus un izaicinājumus, ja valdības parāda pieaugums nākotnē sasniegtu kritiskos līmeņus, pie kuriem tiktu bremsēta tautsaimniecības izaugsme.

¹⁶ 2023. gada 23. maijā PVO paziņoja, ka vasaras beigās vai rudens sākumā Covid-19 aktivitāte varētu atjaunoties.

COVID-19 krīze ir unikāla, jo ņemot vērā, ka tā, faktiski, sākās visā pasaulē vienlaicīgi, tā dod iespēju salīdzināt valstu finanšu, fiskālās un ekonomiskās politikas, reaģējot uz negaidītajiem, jaunajiem epidemioloģiskās krīzes satricinājuma apstākļiem. Tādā veidā dodot arī iespēju analizēt fiskālo resursu apjomu izmantošanu attiecīgajās valstīs, nodrošinot pēc iespējas ātrāku atgriešanos pie pirmskrīzes IKP, bezdarba un valdības parāda līmeņiem.

COVID-19 krīze atdzīvināja diskusijas un jaunus pētījumus par būtiski palielināta valdības parāda apmēra ietekmi uz ekonomikas izaugsmi. Tādējādi tika atjaunota diskusija starp divām pētnieku nometnēm, vai lielāks valdības parāda līmenis kavē tautsaimniecības izaugsmi. Ekonomisti ir viena nometne, kas nonāk pie secinājuma, ka pastāv noteikts parāds pret IKP līmeni, pie kura tiek samazināta parāda pieauguma pozitīvā sakarība saistībā ar IKP un pēc noteikta brīža tā vairs nav pat neitrāla, bet gan negatīvi ietekmē izaugsmi (Baum et al., 2012; Nickel and Tudyka, 2013). Savukārt otra pētnieku nometne propagandē uzskatu, ka nekas neliecina, ka lielāks parāds pret IKP kavētu izaugsmi, bet jo īpaši lēnāks IKP pieaugums palielina valdības parādu. Ja IKP pieaugtu straujāk, tas samazinātu parādu līdz IKP līmenim.

Spilgtākais pētījums, kurš satricināja, gan politiskās, gan ekonomiskās aprindas, nāca klajā 2010.gadā - "Izaugsme parāda laikā" ("*Growth in a Time of Debt*") kurā Reinhart un Rogoff (2010a), apgalvoja, ka pastāv parāda pret IKP 90% attiecība jeb sliekšnis, pie kura IKP izaugsme palēninās, ja valdības parāds pret IKP turpina augt tālāk. Tam sekoja Reinhart un Rogoff (2010b) papildu skaidrojums par dažiem datiem un pieņēmumiem.

Daudzi analītiķi piekrita Reinhart un Rogoff argumentiem un sniedza papildu pierādījumus tam, ka pastāv negatīva korelācija starp IKP pieaugumu un parāda līmeni pret IKP attiecību, kad parāda līmenis sasniedz noteiktu sliekšni. Cecchetti (2011) postulēja, ka pastāv noteikts līmenis, kuru pārsniedzot IKP nākotnes izaugsme tiks ietekmēta: "valdības parādam ir nemainīgi nozīmīga negatīva ietekme uz turpmāko izaugsmi. Un ietekme ir liela: valdības parāda attiecības pieaugums par 10 procentu punktiem ir saistīts ar turpmākā vidējā gada pieauguma samazināšanos par 17–18 bāzes punktiem. Baum et al. (2012) konstatēja, ka īstermiņā parāda pieaugumam ir stimulējoša ietekme uz izaugsmi, bet, sasniedzot 67%, rezultāti kļūst neskaidri un valstis, kas sasniegs 95% parāda attiecību pret IKP sliekšni, piedzīvos negatīvu ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi. Afonso un Julles (2014); Woo un Kumar, (2015); Chudik et al. (2017) arī uzsvēra parāda pret IKP palielināšanās līmeņus, pie kuriem IKP izaugsme nākotnē palēnināsies.

Tomēr bija analītiķi, kuri apstrīdēja Reinhart un Rogoff (2010a) secinājumus "Izaugsme parāda laikā" un veica atsevišķus papildus pētījumus, izmantojot vienas un tās pašas datu kopas, atzīstot, ka pastāv zināma korelācija starp valdības parāda lielumu un IKP pieaugumu, bet tomēr tur ir tikai neliela varbūtība un cēloņsakarību, ja vispār jebkāda. Herndon et al. (2013) apgalvoja, ka

Reinhart un Rogoff pētījumi bija neprecīzi un nekoncekventi, ka 90% sliexsnis "nedarbojas" visu laiku un visās valstīs. Tomēr Panizza un Presbitero (2012) bija mazāk nelokāmi un piesardzīgi ar stingriem secinājumiem un tikai savā secinājumā norāda, ka: "šķiet, ka attīstītās ekonomikas mūsu izlasē joprojām ir zem valstij raksturīgā sliexšņa, pie kura parāds sāk negatīvi ietekmēt izaugsmi". Visbeidzot, Pescatori et al. (2014) neuzskata, ka pastāv kāds sliexsnis, kas neļautu valstīm attīstīties vidējā termiņā. Svarīga ir tikai parāda trajektorija, un, ja tas samazināsies, tad izaugsme līdzināsies pārējām valstīm (Pescatori et al., 2014). Savukārt Ash et al. (2017) kritizē datu atlasī un izlases lielumu, norādot, ka novirzes ietekmē rezultātus.

Reinhart un Rogoff (2010a); (2010b) izraisīja daudz strīdu, taču LFK beidzās un ekonomisti un analītiķi tā arī nepanāca vienprātību. Ekonomistu un pētnieku vienprātība netika nodibināta. Viena ekonomistu nometne (Afonso and Alves, 2014; Baum et al., 2012; Cecchetti et al., 2011; Chudik et al., 2017; Kumar and Woo, 2010) nonāca pie secinājuma, kas nepārprotami postulēja valdības parāda negatīvo ietekmējošo lomu turpmākajā valstu tautsaimniecības izaugsmē, parādam turpinot pieaugt. Otra nometne (Ash et al., 2017; Herndon et al., 2013; Pescatori et al., 2014) kategoriski atteicās pieņemt šo slēdzienu un sniedza dažādus pierādījumus, kas neapstiprina augstāka parāda pret IKP līmeņa negatīvo ietekmi uz IKP pieaugumu un nākotnes izaugsmi.

Ghosh et al. (2011) pētot fiskālās telpas lielumu un fiskālās nogurdinātības fenomenu bija izstrādājuši datus un metodoloģiju par 23 attīstīto pasaules valstu ekonomikām laika posmā no 1970. līdz 2007.gadam, definējot "fiskālo telpu" kā atšķirību starp esošo parāda līmeni pret IKP un iespējami augstāko aizņemšanās robežu jeb sliexsni. 2007.gadā nebija nekādu ievērojamu risku pazīmju, kuras būtu attiecināmas uz problēmām saistībā ar fiskālās telpas samazināšanos. Tomēr zinātnieki jau toreiz 2011.gadā atzina, ka pastāv zināma sakarība starp strukturāliem uzlabojumiem, IKP izaugsmi un zināmas fiskālās telpas atbrīvošanos, iepretim negatīvajai tautsaimniecības izaugsmei un attiecīgajam parāda pieaugumam un fiskālās telpas samazinājumam.

Abubakar un Mamman (2020) analizējot valdības parāda pastāvīgo un pārejošo ietekmi uz ekonomikas izaugsmi atzina parāda negatīvo ietekmi uz IKP pieaugumu, bet uzsvēra, ka parāda īstermiņa pieaugums nebūtu kaitīgs. Heimberger (2021), veicot iepriekšējās desmitgades literatūras apskatu, secina, ka nepastāv universāls sliexsnis, kad valdības parāda lielums kaitētu visu valstu nākotnes izaugsmei un 90% nav "maģiskais" skaitlis.

Šodien 15 gadus vēlāk pēc LFK, situācija ir mainījusies, un Ghosh et al. (2011) pētījums atkal iegūst aktualitāti, jo īpaši apstākļos, kad strauji pieaugot procentu likmēm un attiecīgajam parāda apkalpošanas izmaksām, fiskālā telpa atkal ir samazināta un liek uzdot jautājumus vai "jaunais" valdības parāda lielums pret IKP nemazinās IKP izaugsmi.

Lielā finanšu krīze (LFK) ievērojami palielināja pasaules valstu valdību parādu līmeni. “Miera laikā”, pēc LFK beigām, no 2011. līdz 2020.gadam, tikai dažas valstis (Dānija, Vācija, Izraēla, Malta, Nīderlande, Zviedrija, Šveice un Taivāna) 2019.gada beigās (2019.gada 4.ceturksnī) bija spējušas atgriezties pie pirms LFK valdības parāda līmeņa. Covid-19 krīze turpināja audzēt valdību parādus visām pārējām ESAO valstīm un vēlāk būs nepieciešama stingra fiskālā disciplīnu, lai atgrieztos pie pirmskrīzes līmeņa un nodrošinātu parāda samazināšanu līdz pirmskrīzes parāda līmeņa attiecībai kāda pastāvēja pret IKP 2007.gadā pirms LFK.

Ierobežotie fiskālie resursu izmantošanas apjoms ietver sevī vairākus aspektus. Pirmais, fiskālie resursi patiešām ir ierobežoti, jo pastāv galēja to aizņemšanās maksimālā robeža (Ostry et al., 2010). Vienlaicīgi Reinhart and Rogoff, (2010a) izraisītajā diskusijā pastāv arī hipotētiska robeža, kuru sasniedzot sāk mazināties IKP potenciālā izaugsme. Tāpēc autors ievieš terminoloģiju ierobežotie resursi, lai gan fiziski vēl tos ir iespējams aizņemt, tos vairs nav saprātīgi turpināt aizņemt par jebkuru cenu, apzinoties, ka aizņemto resursu izmantošanas efektivitāte samazinās, izmaksas palielinās, palielinot vēl vairāk valdības parādu, apkalpošanas izmaksas un samazina IKP izaugsmi nākotnē.

Promocijas darba autors tālāk pētīja kāpēc COVID-19 krīzes laikā valstīs 2020. gadā bija atšķirīgs IKP kritums. Kāpēc dažās valstīs IKP līdz 2019.gada pirmskrīzes līmenim tika atjaunots straujāk un arī turpmāk IKP auga straujāk, nekā citās valstīs. Kāpēc daudzas valstis vēl ilgus gadus vispār nesasnied 2019.gada beigās plānotos SVF *World Economic Outlook* 2020.gada sākumā publicētos nākotnes IKP izaugsmes rādītājus (IMF, 2020a).

Tā kā fiskālā telpa ir ierobežota un valdības iepriekšējā krīzē saskaņā ar Botev et al. (2016), LFK laikā izmantojušas ievērojamus resursus, bija svarīgi uzlabot attiecīgo valdību finansiālo stāvokli, lai COVID-19 krīzes priekšvakarā atkal varētu izmantot iespēju lietderīgi izmantot atjaunoto fiskālo telpu.

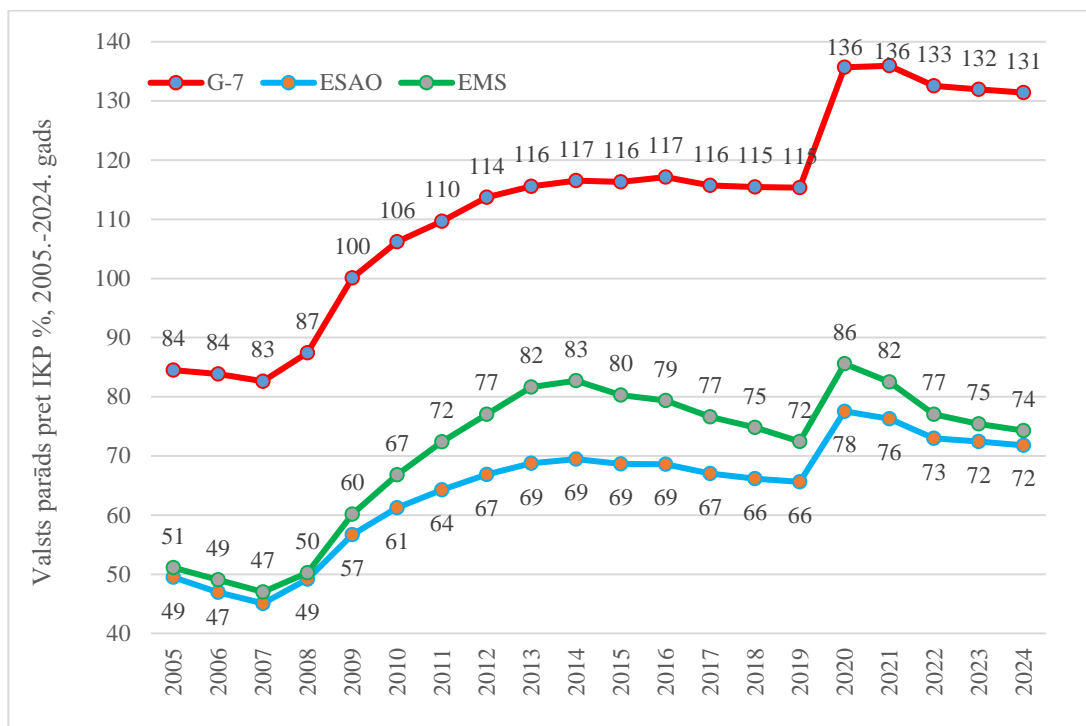
Lai gan COVID-19 krīzes sākumā valstīm bija atšķirīgs nenokārtoto finanšu saistību vai valdības parāda līmenis, valstis joprojām varēja aizņemt un finansēt krīzes vajadzības. Tādējādi ir iespējams salīdzināt un analizēt šīs valstis un atrast faktorus, kas nodrošināja to, ka viena valstu grupa izmantoja krīzes laikā mazākus ierobežotos fiskālos resursu apjomus nekā pārējās valstis. Tādējādi ļaujot ietaupīt vērtīgos fiskālos resursus un saglabāt fiskālo telpu. Pēc LFK valstis mēģināja atjaunot savus fiskālos buferus, lai atgūtu LFK izmantoto fiskālo telpu, tomēr ļoti lēni un neizlēmīgi tādejādi apgrūtinot krīzes pārvarēšanas iespējas un apdraudot nākotnes IKP pieauguma tempu (Burriel et al., 2020). Tikai dažām valstīm tas izdevās. Tādējādi fiskālā telpa turpmākajām krīzēm netika atbrīvota un izaicinājumi palika atvērti, un COVID-19 ekonomiskā krīze palielināja parāda līmeni līdz vēl nebijušam parāda līmenim pret IKP kā tas redzams 2.1.attēlā.

Tādējādi, ņemot vērā ierobežoto fiskālo resursu un fiskālās telpas samazināšanās problēmu, darba mērķis bija izmantojot jaunākos pieejamos makroekonomiskos datus, un lielu, bieži mērītu skaitļu rindas, ar ekonometriskām metodēm novērtēt un konstatēt vai bez stingrajiem NIP un lielā darbaspēka nodarbināšanas īpatsvara atsevišķu valstu tūrisma, viesmīlības un apkalpošanas sektorā bija vēl citi faktori, piemēram, valdības parāds un institucionālie faktori, kuri izskaidrotu valstu IKP mazāku kritumu 2020. gadā un ātrāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa sasniegšanu un ierobežoto un dārgo fiskālo resursu mazāka apjoma izmantošanu, nepamatoti nepalielinot valdības parādu un parāda apkalpošanas izdevumus. Un vienlaicīgi arī noskaidrojot vai valstīs, kurās parāda līmenis pret IKP bija mazāks, institūciju kvalitāte labāka un valsts pārvaldības efektivitāte un lielāka uzticēšanās valdības darbam bija lielāka, sekmēja ātrāku atkopšanos no COVID-19 epidemioloģiskās un ekonomiskās krīzes, salīdzinot ar valstīm, kurās valdības parāda līmenis pret IKP bija augstāks, institūciju kvalitāte zemāka, valsts pārvaldības efektivitāte zemāka un uzticēšanās valdībai zemāka.

Promocijas darbs sniedz ieguldījumu akadēmiskajā literatūrā, veicot daudzfaktoru lineārās regresijas analīzi, kā pirmskrīzes uzkrātie valdības parāda līmeņi un jaunie paaugstinātie COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā palielinātie valdības parāda līmeņi, ietekmē IKP izaugsmi (kritumu) un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumu (ilgumu).

COVID-19 ekonomiskā krīze sniedza ekonomistiem jaunus datus un ļāva turpināt pētījumu. Reinhart un Rogoff (2010a) hipotēze kļuva arvien skaidrāka un vieglāk pamatojamāka. Rezultāti apliecināja, ka parāds līdz noteiktam sliekšnim veicina IKP pieaugumu. Tomēr valdības parāda lielumam pret IKP ir nozīme. Parāda līmenim pret IKP sasniedzot noteiktu līmeni un pārsniedzot to, valstu IKP izaugsme palēninās un krīzes laikā bija nepieciešami lielāki fiskālo resursu apjomi, lai atjaunotu pirmskrīzes IKP līmeni.

Eiropas Komisijas (2020) 2020.gada 20.marta EK priekšlikums vismaz līdz 2022.gada beigām iesaldēt Izaugsmes un stabilitātes pakta (ISP) ierobežojošos noteikumus tika akceptēts 2020.gada 23.martā un ļāva daudzām valstīm būtiski palielināt budžeta deficītu, nosacīti atbrīvojot fiskālo telpu un aizņemties iekšzemē un starptautiski. Taču tas nedeva nekādus papildu ieguvumus valstīm, kurām jau tā bija lielas valdības parādsaistības, jo aizņemties finanšu tirgos ar izdevīgām procentu likmēm jau bija iespējams pirms tam. Vienīgi tika atlikta atskaitīšanās Eiropas Komisijai par pārkāpumiem. Lai gan fiskālās disciplīnas noteikumi bija atcelti, kredītreitings un stabils parāda līmenis joprojām bija tie galvenie priekšnosacījumi, kas nepieciešami, lai ātri un izdevīgi aizņemtos.

2.1.attēls. ESAO, EMS un G-7 valstu valdību parāds pret IKP% no 2005.-2024.

Avots: IMF (2021c), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2021; autora aprēķini.

Lai risinātu COVID-19 krīzes medicīniska un ekonomiska rakstura problēmas bija nepieciešams aizņemties ievērojamus papildus fiskālos resursus jaunu aizņēmumu veidā un vēl vairāk palielinot valdības parāda lielumu. Tādējādi valdības parāda līmenis jeb parādsaistības (2.1.attēls) attīstīto valstu ekonomikās t.sk. ESAO valstīs ir pieaudzis no 45 % no IKP 2007.gadā līdz 78 % 2020.gadā un no 47% no IKP līdz 86 % Eiropas Monetārajā savienībā 2020.gadā un no 83 % no IKP līdz 136% 2020.gadā attiecīgi G-7 valstīs. Pasaulē kopumā bija “krituši” daudzi valdību parāda rekordī (Gaspar et al., 2021).

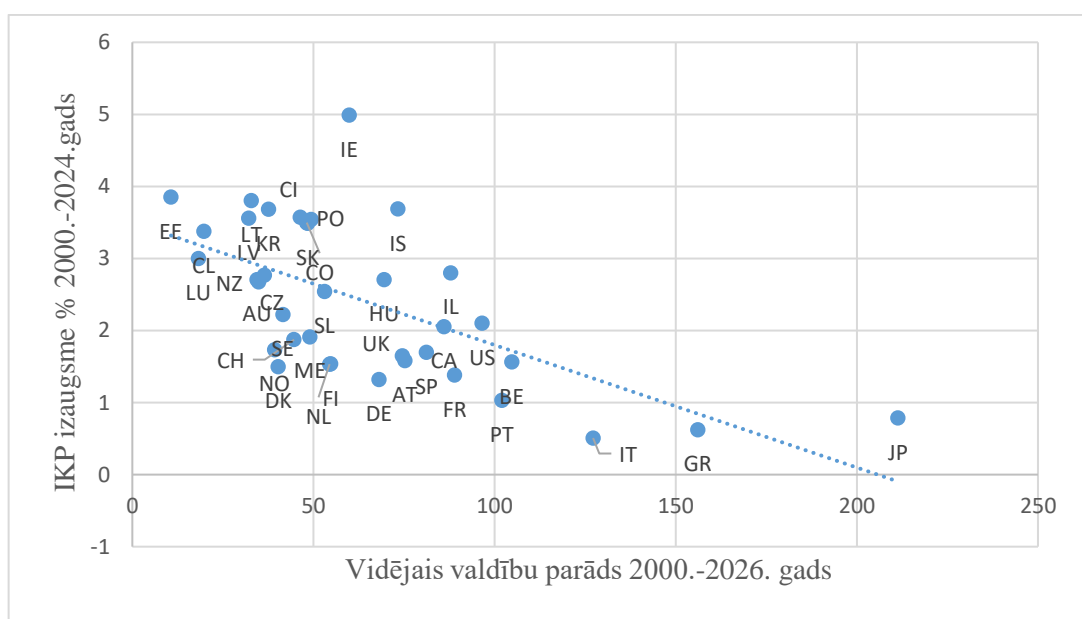
Šodien parādu līmenis ESAO, eiro zonā un daudzās attīstītajās valstīs atkal tuvojas 90% no IKP. Analīzē tika pieņemta tuvinātāka pieeja, apzinoties, ka jau ir izmantota ievērojama fiskālā telpa un, ka turpmāka valdības parāda palielināšana būs dārgāka, mazāk produktīva un ilgtspējīga. Līdz ar to arī atklājot diskusijas par valstu izaicinājumiem saistībā ar valdību parādu apkalpošanu un valstu attīstības ilgtspēju.

COVID-19 ekonomiskās krīzes stabilizēšanai bija nepieciešams izmantot milzīgus fiskālā atbalsta līdzekļus. Lai pārliecinātos par valdības parāda negatīvo ietekmi uz IKP izaugsmi, autors veica daudzfaktoru lineārās regresijas analīzi, pārbaudot saistību starp valdības parāda lielumu pret IKP un IKP pieaugumu, izmantojot attiecīgos SVF *World Economic Outlook* datus par ESAO valstu valdību parāda un IKP attiecīgo pieaugumu.

Rezultāti sniedz pārliecinošus pierādījumus tam, ka augstāka parāda līmeņa uzkrāšanās palēnina IKP pieaugumu un nākotnē būs nepieciešami lielāki fiskālie resursi, lai stabilizētu

ekonomisko situāciju, salīdzinot ar valstīm, kurām ir mazāks valdības parāda līmenis, un augstākas inflācijas gadījumā, lai apkalpotu valdības parādu būs nepieciešami vēl papildus resursi un vienlaicīgi varētu tikt samazināta arī apgrozībā esošo valsts obligāciju vērtību.

2.2.attēls atspoguļo faktiskos datus par 25 gadiem un izmanto SVF *World Economic Outlook*, 2021. gada oktobra prognozētos datus par 2023.-2026.gadu. Tādējādi kopējais laika posms ir no 2000. līdz 2026.gadam. 2.2.attēlā iegūtie rezultāti ļāva autoram secināt, ka valstīs ar augstāku jeb lielāku parāda līmeni pret IKP, pētītajā periodā izaugsme bija lēnāka un starp abiem mainīgajiem pastāv korelācija. Vienlaicīgi var apgalvot, ka tieši valstīs ar lielāku parāda līmeni pret IKP (Japāna, Grieķija, Itālija, Portugāle) izaugsme šajā laika periodā bija viszemākā. Autors secināja, ka lielāks valdības parāds bremzē izaugsmi jeb samazina izaugsmes ātrumu.

2.2.attēls. ESAO valstu parāds un IKP izaugsme%, (2000.-2024.)

Avots: IMF (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

Atbalsts pārvaldot šo krīzi bija patiešām liels un vispusīgs, gan no monetārās politikas, gan fiskālās politikas. Fiskālo pasākumu kopsumma 2021.gada 1.oktobrī jau veidoja 16.0 triljonus dolāru. Šobrīd vairs nav diskusiju par to, ka tika darīts par maz vai nepietiekoši. Galvenā diskusija, kura bija aktuāla un turpinās, ir saistīta ar to, kāpēc vienas valstis krīzes laikā mazināja IKP kritumu ar mazākiem fiskālo resursu apjomiem, bet citas izmantoja ievērojami lielākus fiskālos resursus.

Zinot, ka pandēmijas un ekonomiskās krīzes var ielgt, un atbalsta nepieciešamība var tikai turpināt pieaugt, bija īpaši svarīgi lietderīgi izmantot pieejamos un aizņemtos fiskālos resursus. Šādai krīzei ir nepieciešama ļoti cieša makro politikas koordinācija, un fiskālajai un monetārajai politikai ir jāpapildina vienai otru (Lagarde, 2020).

Šodienas COVID-19 krīzes analīzes literatūra ir uzkrājusi daudz pētījumu. Diskusija par monetārās un fiskālās politikas sinerģiju attīstījās jau LFK laikā, kad tik analizētas šo politiku vienai otru papildinošās īpašības un faktori. Corsetti un Muler (2008) jau 2008.gadā apgalvoja, ka monetārajai politikai sasniedzot “zemākās procentu likmes robežas” (ZPR) līmeni, fiskālās politikas un attiecīgo resursu izmantošanas efektivitāte ir atkarīga no konkrētajām fiskālo instrumentu paketes finansēšanas sastāvdaļām jeb finansēšanas avotiem un monetārās politikas mijiedarbības.

Centrālās bankas tika bieži kritizētas par pārāk vēlu rīcību iepriekšējo krīžu laikā (Bernanke, 2000). “Šoreiz centrālās bankas ir paļāvušās uz agrīniem signāliem un rīkojušās preventīvi” (De Santis and Van der Veken, 2020a). ECB ir paziņojusi par vairākām jaunām iniciatīvām un palielinājusi Pandēmijas ārkārtas iepirkumu programmas (PEPP) summu līdz 1,35 triljoniem eiro. Tāpat arī pārējās mūsu izlasē izmantoto valstu centrālās bankas ir pieņēmušas vairākus jaunus lēmumus, lai nodrošinātu likviditāti un stabilizētu finanšu tirgus.

Sadarbība starp monetārajām un fiskālo resursu pārvaldīšanas institūcijām iepriekšējā finanšu krīzē nebija perfekta, un LFK (2008-2010) analīze vēlāk sekmēja pētījumu (Baunsgaard and Symansky, 2009; Brondolo, 2009; Darby and Melitz, 2008; Debrun et al., 2008; Elmendorf and Furman, 2008) attīstību par fiskālo resursu (automātisko stabilizatoru un pēc valdību ieskatiem, tā saucamo, *diskrecionāro*, “svaigo” resursu) izmantošanas faktoriem, sinerģiju un izmantošanas apjomiem.

COVID-19 krīzes pārvarēšanai izmantoto un papildus piešķirto fiskālo resursu apjoms jau krīzes sākumā bija sasniedzis vēsturiski lielākos apjomus pret IKP daudzās valstīs (Cassim et al., 2020). Tas lika uzdot jautājumu un padziļināti analizēt cik daudz un kādā apjomā tika izmantoti šie ievērojamie fiskālie resursi. Kāpēc vienā valstī tautsaimniecības atbalstam un krīzes novēršanai tika iepludināti milzīgi fiskālie resursi, bet tautsaimniecības atgūšanās no krīzes notika lēnāk nekā citā valstī, kur krīzes pārvarēšanai paredzētie un piešķirtie fiskālie resursi pret IKP bija mazāki, tomēr tautsaimniecības līdz pirmskrīzes līmenim IKP atkopās ātrāk un izaugsme bija straujāka. Lai gan monetārās politikas apstākļi un fiskālo atbalsta pasākumu noteikumi bija faktiski vienādi.

Nemot vērā, ka valstis bija būtiski palielinājušas savus valdības parāda apjomus LFK laikā, valsts fiskālo resursu apjoma izmantošanas lielums krīzes pārvarēšanā ir galvenā šī promocijas darba pētāmā un analizējamā problēma. Tāpēc galvenais šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kuri ir tie faktori, kuri padara krīzes dziļākas ar lielāku IKP kritumu un kuri faktori bremsē daudzu valstu ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. Un kuri bija tie faktori, kuri tomēr sekmēja mazāku IKP % kritumu 2020. gadā un valstu ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim, neskatoties uz ievērojami mazāku fiskālo resursu izmantošanas apjomu krīzes pārvarēšanā. Fiskālo resursu pieejamībai bija ļoti svarīga loma krīzes seku mazināšanā. Lai krīzes laikā valstu valdības varētu ātri,

izšķiroši rīkoties bija nepieciešama tūlītēja pieeja finanšu tirgiem un labs investīciju pakāpes reitings, lai varētu nekavējoties aizņemt nepieciešamos finanšu līdzekļus.

Lai varētu krīzes laikā ātri un neierobežoti aizņemt, viens no svarīgākajiem krīzes pārvarēšanas priekšnoteikumiem ir pretcikliskas fiskālās politikas īstenošana, tā saucamajos labajos laikos, kad IKP pieaug un pārsniedz savu potenciālo IKP pieauguma līmeni. Tad ir jāsamazina budžeta deficīts un jāveido bezdeficīta budžets. Jāveido bezdeficīta budžets un jāatbrīvo fiskālā telpa nākamajai krīzei, lai krīzes laikā varētu bez problēmām aizņemt un nekavējoties tērēt šos izbrīvētos, tik ļoti krīzes laikā nepieciešamos, brīvās fiskālās telpas līdzekļus (Bitāns, 2021).

Protams, ka ES Komisijas lēmums par Izaugsmes un Stabilitātes Pakta (ISP) ierobežojošo noteikumu iesaldēšanu pirmatnēji līdz 2022. gada beigām, kurš vēlāk tika pagarināts līdz 2023. gada beigām (Eiropas Komisija, 2020), deva daudzām valstīm iespēju papildus aizņemt un rezultātā palielināt budžeta deficīta apmērus, nosacīti atbrīvojot fiskālo telpu, un pievērt acis uz neizdarītajiem “mājas darbiem” ekonomiku izaugsmes cikla laikā. Proti, neveidojot bezdeficīta budžetus un nesamazinot valstu valdību izstāvošos parādus laika posmā no 2010.-2020.gadam. Šī atkāpe nekādi negarantēja valstīm, jau ar lielu valdības parādu, neierobežotu aizņemšanos finanšu tirgos par izdevīgākām procentu likmēm. Valdību kopējais parāda lielums turpināja pieaugt. Tomēr īstermiņā valstīm tika nodrošināta priviliģēta piekļūšana kapitāla un finanšu tirgiem un aiztaupīja pūles pamatot Eiropas Komisijas birokrātiem par budžeta deficīta pārsniegšanu. Bet ilgtermiņā tas bija un paliek tikai viens no IKP krituma un pirmskrīzes IKP atjaunošanas ātruma faktoriem.

2.3. Promocijas darba metodoloģija

Šajā nodaļā darba autors aprakstīs promocijas darba metodoloģisko rāmi un datu iegūšanas, atlases, apstrādes un analīzes konceptuālo bāzi. Autors lasītāju iepazīstinās ar metodoloģiskā rāmja filozofisko un konceptuālo pieeju, promocijas darba pētījuma tipu, pētījuma metodoloģijas stratēģiju, pētījuma laika rāmi, izvēlēto populācijas kopu, izvēlēto datu vākšanas vietu, laika periodu un datu apstrādes metodēm.

2.3.1. Pētījuma dizains

Promocijas darba filozofija balstās uz atziņu, ka COVID -19 epidēmija, kura iesākās 2019.gada nogalē, bet 2020.gada 11.martā pārtapa par pandēmiju visā pasaulē vienā dienā, bija unikāla parādība. Iepriekšējā pandēmijas izraisītā epidemioloģiskā krīze bija vairāk nekā simts gadus atpakaļ. COVID-19 pandēmija radīja iespēju un apstākļus, lai varētu salīdzināt pasaules valstu tautsaimniecību ekonomisko attīstību COVID-19 pandēmijas laikā, cīnoties ar ekonomiskās krīzes sekām, cenšoties mazināt IKP kritumu, ātrāk atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni. Šāda situācija noteica arī pētījuma

objektīvo raksturu, jo autors varēja izmantot neatkarīgi veidotas statistiskās datu bāzes ar datiem, kuri raksturoja NIP stingrību, iedzīvotāju mobilitāti, valstu IKP % izmaiņas 2020.gadā, valdību parāda attīstības lielumus un pieaugumus no 2000.-2024.gadam, automātisko stabilizātoru lielumu, valdību diskrecionārā fiskālā atbalsta līdzekļu lielumu krīzes pārvarēšanai, institūciju kvalitātes, valsts pārvaldes efektivitātes un uzticēšanos valdībai novērtējumu.

Visu promocijas darba atkarīgo un neatkarīgo mainīgo rādītāju raksturlielumi, to atlase, mērīšana un apstrādes metodes noteica promocijas darba pētījuma tipu. Tas ir kvantitatīvs pētījums ar visām no tā izrietošajām prasībām un metodoloģiskajiem noteikumiem.

COVID-19 krīzes laikā, ņemot vērā NIP un to stingrību daudzas centrālās bankas jaunajos epidemioloģiskajos apstākļos izstrādāja jaunus makroekonomiskās prognozēšanas modeļus un sagatavoja jaunu makroekonomisko redzējumu. Atzīstot arī to, ka nenosakot nekādus COVID-19 epidemioloģiskos ierobežojumus, stāvoklis veselības aprūpes sistēmā turpinātu dramatiski pasliktināties (ECB, 2020a). “Salīdzinot ar nekā nedarīšanu, ierobežojumu noteikšana samazina mirstību sešas reizes, neļaujot situācijai nekontrolēti attīstīties cerībā, ka situācija atrisināsies pati no sevis”. Tas saskan ar Toda (2020) izteikto atziņu par NIP nepieciešamību un piemērošanas pareizību. Angelini et al. (2020) izstrādātais BASSIR modelis nosaka, ka labākie ierobežojumi, lai nodrošinātu ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim un mazinātu ekonomiskos zaudējumus, būtu mērķēti sociālās distancēšanās ierobežojumi. Nekādu ierobežojumu nenoteikšana vai nepiemērošana radītu negatīvas sekas valstu ilgtermiņa ekonomiskajai attīstībai. Promocijas darba autors piekrīt šim viedoklim. Īpaši arī apstākļos, kad valstu tautsaimniecības darbojas ierobežotu fiskālo resursu apstākļos un saistībā ar pieņemto vai pieņemamo lēmumu nepieciešamo fiskālo resursu apjomu un to efektīvu izmantošanu ir svarīgi analizēt to izmantošanas apjomu, mazinot IKP kritumu un veicinot ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu.

2.3.2. Dati

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi un attiecīgos uzdevumus, autors noteica nepieciešamību atlasīt un apkopot attiecīgos IKP pieauguma tempu izmaiņu, NIP stingrības un iedzīvotāju pārvietošanās mobilitātes un diskrecionārā fiskālā atbalsta līdzekļu lielumu 2020.gadā, valdības parāda, investīciju īpatsvara % IKP, budžeta automātisko stabilizātoru, tūristu uz 1 iedzīvotāju, privātā sektora kreditēšanas, institūciju kvalitātes, valsts pārvaldes efektivitātes 2019.gada datus un attiecīgi aprēķināja \ln IKP uz iedzīvotāju un \ln iedzīvotāju skaits, lai varētu veikt nepieciešamo analīzi. Pēc attiecīgo datu atlases autors veica šo datu attīrīšanu, lai visi analizē izmantotie valstu statistiskie dati būtu salīdzināmi un izmantojami vienlaicīgi to apstrādei ar datu apstrādes programmu.

Pētījuma laika periods aptvēra laiku no 2000.gada līdz 2024.gadam, liekot uzsvāru uz COVID-19 krīzes perioda pētīšanu no 2019.gada līdz 2023.gadam. Promocijas darba autors uzsākot pētījumu izmantoja pieejamos datus par 2019. un 2020.gadu, un katru attiecīgo nākamo pusgadu vai gadu, atjaunoja pētījumā izmantojamo datu bāzes informāciju no *SVF World Economic Outlook* pieejamajiem datiem.

Lai īstenotu uzdevumus un sasniegtu promocijas darbā izvirzīto mērķi autors apzināja informāciju, kura nepieciešama analīzes veikšanai un apkopoja izmantojot Excel datorprogrammas nodrošinājumu.

Ņemot vērā, ka promocijas darbā postulētās tēmas izpēti pamudināja COVID-19 pandēmijas vienlaicīgā izplatība visā pasaule, autors NIP stingības mērīšanai izmantoja Oksfordas Universitātes (*OXFORD University School of Blavatnik*) Blatvatnik skolas izveidoto ierobežojošo pasākumu datu bāzi. Papildus tam Google Mobility Report ar 5 veidu dažādām mobilitātēm nodrošināja iespēju aprēķināt pieņemto NIP stingības atspoguļojumu mobilitātes samazināšanā.

Promocijas darba autors kā galveno avotu datu vākšanai izmantoja *SVF World Economic Outlook* datu bāzi, kurā dati attiecīgi bija pieejami pirms un pēc COVID-19 ekonomiskās krīzes. *SVF World Economic Outlook* datu bāzes atjaunošana notiek ik gadus pavasarī aprīlī un rudenī oktobrī. Tas ļāva apkopot, apstrādāt un analizēt informāciju ar sešu mēnešu novirzi.

Lai vērtētu valsts pārvaldes institūciju kvalitāti un to ietekmi uz IKP kritumu un atjaunošanas ātrumu, autors izmantoja Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) attiecīgo konkurētspējas indeksa datu bāzi, kura nodrošināja iespēju atlasīt attiecīgi valstu Institūciju kvalitātes indeksa datus, kuri vēlāk tika izmantoti promocijas darba attiecīgo faktoru analīzes veikšanai.

Promocijas darba autors vienlaicīgi pētīja arī valsts pārvaldes efektivitātes nozīmīgumu IKP krituma mazināšanā un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanā. Lai vērtētu valsts pārvaldības efektivitātes ietekmi uz IKP kritumu un IKP atjaunošanas ātrumu autors izmantoja Pasaules Bankas institūta *World Governance Indicators (WGI)* vienu no 6 indikatoriem - valsts pārvaldes efektivitāte.

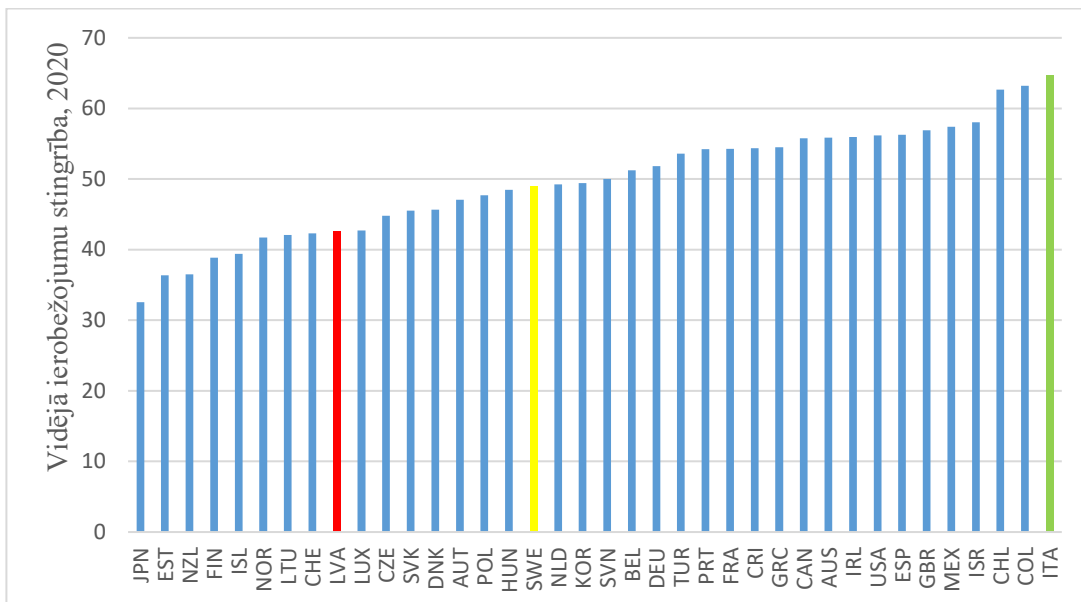
Ņemot vērā NIP stingības un samazinātās mobilitātes ietekmi uz valstu tautsaimniecisko aktivitāti autors uzsāka ekonomisko analīzi tieši ar šo faktoru izpēti. Lai varētu padziļināi analizēt apkopotos datus un pārliecināties par izvirzīto hipotēžu pareizību un sasniegt promocijas darbā izvirzītos mērķus, autors sākotnēji izmantojot Oksfordas Universitātes (*Oxford University School of Blavatnik*) Blatvatnik skolas pētnieku apkopotos NIP stingības datus un analizējot *SVF World Economic Outlook* datu bāzēs pieejamos pasaules valstu IKP % izmaiņas 2020.gadā, valdības parādu dinamiku, automātisko stabilizatoru lielumu, krīzes laikā piešķirto diskrecionāro fiskālo resursu apjomu, tūristu skaita uz 1 iedzīvotāju un investīciju īpatsvara valstu tautsaimniecībās datiem, meklēja vēl citus neatkarīgus faktorus, kuri noteica tos apstākļus, kāpēc dažas valstis COVID-19

krīzes laikā piedzīvoja lielāku IKP kritumu 2020.gadā un arī ilgāku pirmskrīzes IKP līmeņa atgūšanas periodu, bet citas piedzīvoja mazāku IKP kritumu, ātrāku atkopšanos un mazāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu, ievērojami mazāk arī palielinot valdību parāda pieaugumu.

Lai mērītu un noteiktu NIP stingrību, Oksfordas Universitātes (*Oxford University School of Blavatnik*) Blatvatnik skola, ikdienas apkopoja datus par ierobežojumu stingrību attiecīgajās valstīs un veidoja ne medicīnisko ierobežojošo pasākumu stingrības indeksa mērījumu - COVID-19 (OxCGRT) NIP stingrības Indeksu (Hale et al., 2020). NIP indekss ietvēra sevī OxCGRT apkopo publiski pieejamo informāciju par valdības reakciju uz saslimstības pieaugumu vai samazinājumu un attiecīgajiem valdības NIP rādītājiem. Šie rādītāji ietver sevī tādu attiecīgo politiku kā skolu un teātru slēgšana, ceļošanas aizliegumus un reģistrē tos kārtas mērogā. OxCGRT ir NIP stingrības indekss, kurš atspoguļojas konkrētā skaitlī no 0 līdz 100. Padziļinātai ekonomiskajai analīzei saistībā ar ar IKP kritumu 2020.gadā autors izmantoja katras valsts attiecīgo skaitli, kuru OxCGRT indekss nodrošināja speciālistiem un pandēmijas pētniekiem, lai salīdzinātu piemēroto ierobežojošo pasākumu stingrības ietekmi uz dažādiem iedzīvotāju mobilitātes veidiem vienlaicīgi visās valstīs un attiecīgi pārlicināties un salīdzināt cik liela ietekme bija šiem ierobežojumiem uz iedzīvotāju mobilitāti un vēlāk uz IKP% pieauguma izmaiņām.

Oksfordas Universitātes (*Oxford University School of Blavatnik*) COVID-19 ierobežojošo pasākumu stingrības indekss (OxCGRT) ļāva reālā laikā analizēt, kā saistībā ar šiem ierobežojošajiem pasākumiem attīstījās un mainījās NIP stingrības (*Stringency*) indekss (OxCGRT) visās pasaules valstīs, ieskaitot ESAO valstīs 2020. un 2021.gadā. Lai nodrošinātu ieguldījumu arī ekonomisko pētījumu veikšanā saistībā ar Latvijas tautsaimniecību, autors promocijas darbā pētīja padziļināti arī ESAO valstu NIP stingrības ietekmi uz mobilitāti un attiecīgo ietekmi uz IKP kritumu un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim.

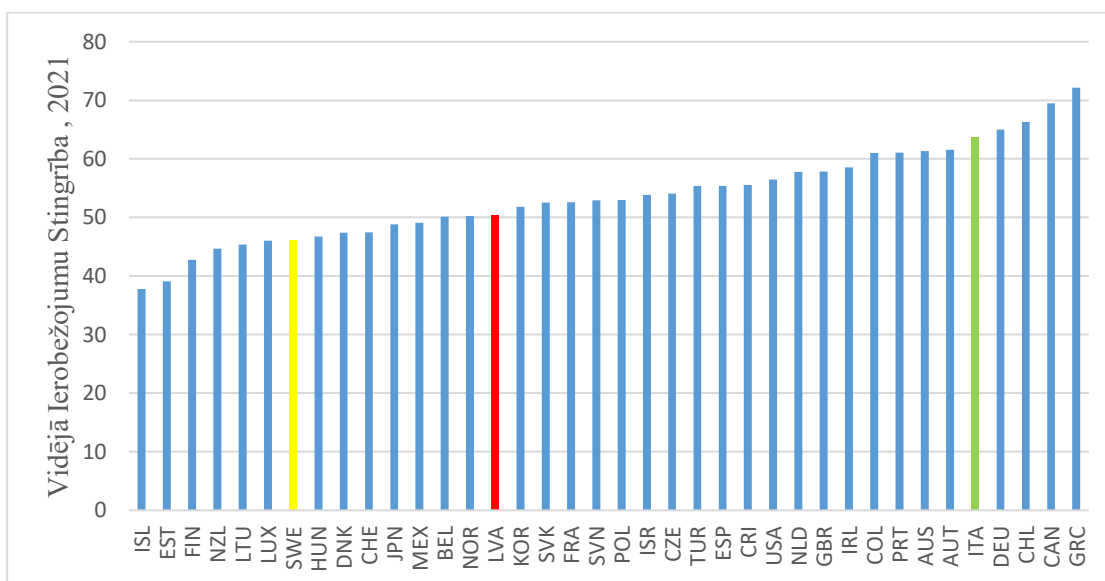
2.3.attēls atspoguļo to, ka 2020.gadā valstis izvēlējās piemērot atšķirīgus NIP un to vidējā stingrība ESAO valstīs būtiski atšķīrās. Vismazākā NIP stingrība bija Japānā, bet visaugstākā – Itālijā. Vienlaicīgi autors konstatē, ka Latvijas NIP stingrība 2020.gadā bija mazāka kā Zviedrijā. Šo ierobežojuma stingrības sekas promocijas darbā tiks analizētas kopsakarībā ar iedzīvotāju mobilitātes izmaiņām, institūciju kvalitāti, pārvaldes efektivitāti.

2.3.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība ESAO valstīs 2020.gadā

Avots: Hale et al. (2020); autora aprēķini.

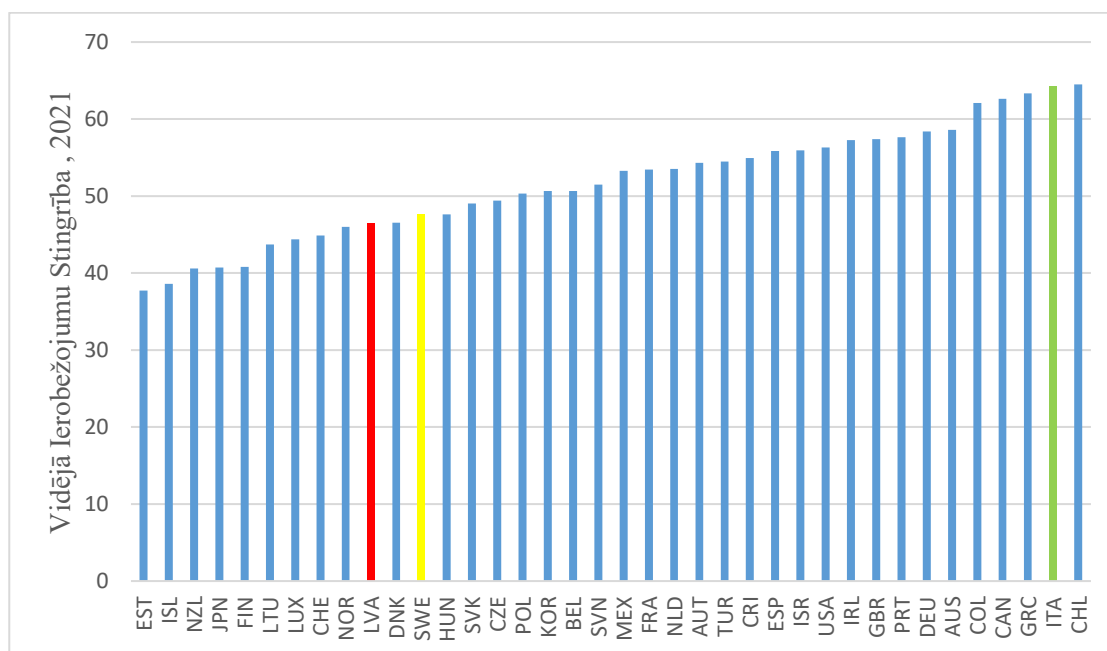
Analizējot NIP stingrību, 2.4.attēls ļauj izsekot kā gada laikā bija mainījusies ierobežojumu stingrība ESAO valstīs 2021.gadā, ļaujot salīdzināt NIP ierobežojumu stingrības dinamiku un konstatēt, ka Zviedrijas NIP stingrība bija samazinājusies, bet Latvijas NIP stingrība bija pieaugusi. Savukārt, Itālijas valdība apzinoties NIP stingrības negatīvo ietekmi uz ekonomisko aktivitāti nebija tālāk pastiprinājusi NIP stingrību, kamēr citu valstu NIP stingrības indekss saglabājās augstā līmenī.

2.4.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība ESAO valstīs 2021.gadā

Avots: Hale et al. (2020); autora aprēķini.

Tieši NIP stingrības datu analīze ievada metodoloģijas sadaļas analīzi un nosaka tālāko 2020.gada IKP krituma analīzes gaitu. COVID-19 pandēmijas izplatību mazinošie NIP un to stingrība būtiski ietekmēja iedzīvotāju pārvietošanos jeb mobilitātes intensitāti.

2.5.attēls. Vidējā Ierobežojumu Stingrība (Indekss) ESAO valstīs 2020./2021.gadā

Avots: Hale et al. (2021); autora aprēķini.

2.5.attēls atspoguļo vidējo NIP ierobežojumu stingrību ESAO valstīs 2020./2021.gadā un ļauj secināt, ka sākotnējo NIP stingrība noteica kopējo divu gadu NIP kopējo stingrību neskatoties uz to, ka jau 2021.gadā valstī centās “nepārcensties” ar NIP stingrību un sekmēt ekonomiskās aktivitātes atjaunošanos, NIP stingrības rādītāji bija saglabājušies augsti un bez būtiskām izmaiņām.

Lai konstatētu mobilitātes izmaiņas, kas saistītas ar NIP stingrību, Google Inc. kompānija COVID-19 pandēmijas sākumā, 2020.gada pavasarī izveidoja vēl vienu analīzei un pētniecībai nepieciešamu rīku – COVID-19 Community Mobility Reports (GMR) jeb tā saukto mobilitātes indeksu. Indekss tika izveidots uz anonimizētiem datiem, izmantojot cilvēku mobilajos tālruņos pieejamos datus ar konkrēti noteiktu datu izmantošanas nosacījumiem¹⁷.

Promocijas darba pētījumā bija būtiski konstatēt šo sakarību starp ierobežojumiem un mobilitāti un, cik cieša tā bija saistībā ar iedzīvotāju pārvietošanās ieradumiem. Tāpēc autors analizēja un noteica šo NIP stingrības sakarību ar iedzīvotāju pārvietošanās mobilitāti. Google COVID-19 Community Mobility Reports (GMR) indekss¹⁸ deva iespēju izmantot datus par dažādiem iedzīvotāju pārvietošanās (mobilitātes) veidiem: 1) “mazumtirdzniecība un atpūta”, 2) “parki”, 3) “pārtikas preces un aptiekas”, 4) “darba vietas”, 5) transporta “tranzīta” mezgli un 6) “dzīvojamās” teritorijas un

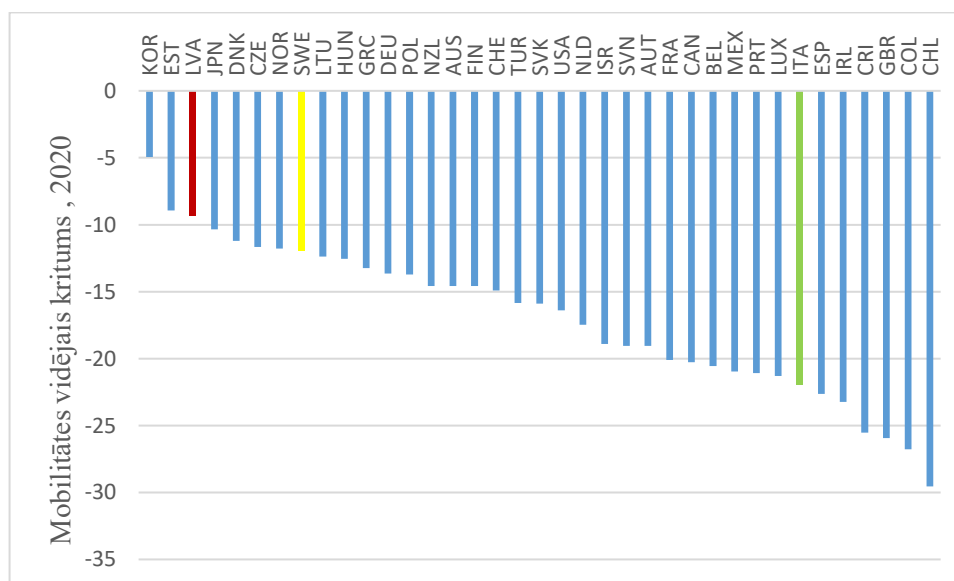
¹⁷ Google Inc.ir ieguvusi šos anonīmos datus ar nosacījumu, ka mobilajam tālrunim “Atrašanās vietas pakalpojums” ir ieslēgts.

¹⁸ Google Community Mobility Report ietver sevī pavisam sešas mobilitātes mērīšanas pozīcijas: "mazumtirdzniecība un atpūta", "parki", "pārtikas preces un aptiekas", "darba vietas", transporta "tranzīta" mezgli un "dzīvojamās" teritorijas.

aprēķināt attiecīgo mobilitātes samazinājumu un vēlāk arī vidējo kopējo mobilitātes samazinājumu saistībā ar noteikto NIP stingrību.

Google Mobilitātes indekss (GMR) ietver un atspoguļo ne tikai attiecīgo valdību noteiktos pasākumus un ierobežojumu stingrību, bet arī iedzīvotāju piesardzīgo un brīvprātīgo pašierobežojošo distancēšanos, ko cilvēki noteica paši sev, “uzliekot” par pienākumu savas drošības nodrošināšanai, bailēs no saslimšanas ar nezināmo vīrusu (IMF, 2020b). Tas nozīmē to, ka, lai gan analizējot ierobežojumu apjomu un iespējamās mobilitātes samazinājuma sekas, tam vajadzētu atstāt mazāku iespaidu uz mobilitāti un būt mazākiem, tomēr ņemot vērā cilvēku apzinīgumu un bailes saslimt, ierobežojumu stingrība bija pieaugusi un mazinājusi mobilitāti vairāk, neskatoties uz to, ka formālie NIP stingrības pasākumi to neatspoguļoja. Un arī otrādi. Neskatoties uz it kā stingrākiem NIP, cilvēkiem tos neievērojot, rezultātā mobilitātes samazinājums bija mazāks. Tomēr promocijas darba autors detalizētāk neanalizēja šīs abas blakus parādības.

Andersen et al. (2020) COVID-19 krīzes laikā piemēroti NIP stingrības analīze liecina, ka izmantojot komercbanku darījumu datus divās kaimiņvalstīs Dānijā un Zviedrijā, kur Dānijas valdība noteica stingrākus ierobežojošos pasākumus, patēriņš bija samazinājies tikai par 4% vairāk nekā Zviedrijā, kur valdība noteica tikai ieteikumus par sociālo distancēšanos. Tas norāda uz to, ka daudzi iedzīvotāji Zviedrijā, lai izvairītos no saslimšanas, paši bija pieņēmuši lēmumu par pašdistancēšanās palielināšanu, tādējādi samazinot pārvietošanās intensitāti un patēriņu.

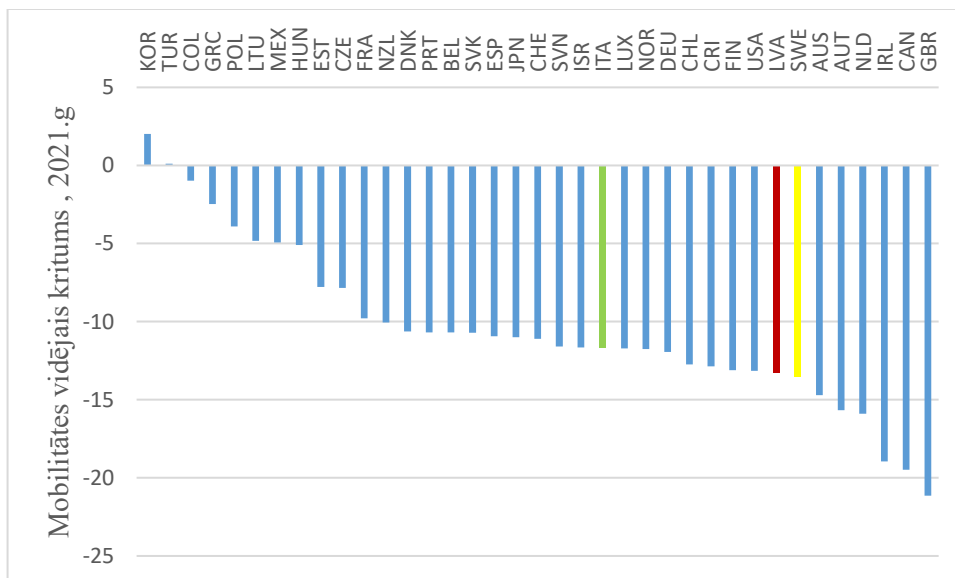

2.6.attēls. Mobilitātes vidējais kritums 2020.gadā

Avots: Google (GMR), (2020); autora aprēķini.

Dati uzrādīja kā pastāvīgi mainīgās ierobežošanas pasākumu stingrības apstākļos, cilvēki bija samazinājuši vai mainījuši savu ikdienas ierasto mobilitāti, pārvietojoties attiecīgajā laika periodā,

kad tika piemēroti ierobežojošie pasākumi. 2.6.attēls atspoguļo mobilitātes samazinājumu, kura atbilst attiecīgajai valstu NIP stingrībai.

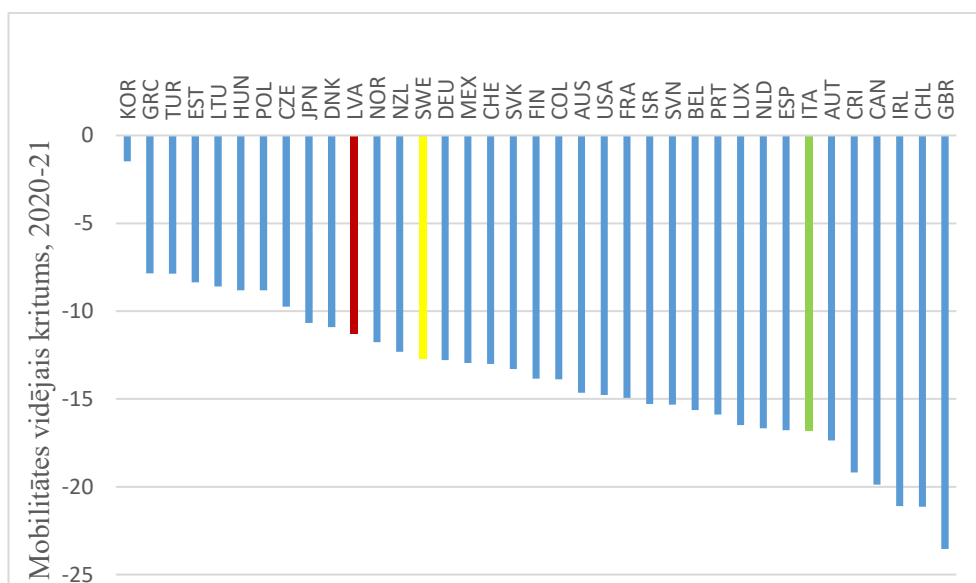

2.7.attēls. **Mobilitātes vidējais kritums 2021.gadā**

Avots: Google (GMR), (2021); autora aprēķini.

2.7.attēls norāda, ka 2021.gadā, neskatoties uz to, ka NIP stingrība bija tomēr saglabājusies, kopējā vidējā mobilitāte uzrādīja mobilitātes kritumu. Autors šajā darbā neanalizēja padziļināti tos faktorus, kuri noteica to kāpēc NIP stingrība attiecīgajās valstīs precīzi neatspoguļojās attiecīgajā mobilitātes samazinājumā.

Mobilitātes vidējais kritums 2021.gadā bija mazāks nekā 2020.gadā. Tomēr mobilitātes kritums turpināja bremsēt ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. 2021.gada mobilitātes samazināšanās rezultāti Itālijā, Latvijā un Zviedrijā ļāva secināt, ka NIP ievērošanas stingrība ESAO valstīs atšķirās un neatbilda NIP stingrības attiecīgajiem vidējiem rezultātiem.

2.8.attēls. **Mobilitātes vidējais kritums 2020.-2021.gadā**

Avots: Google (GMR), (2021); autora aprēķini.

Mobilitātes vidējais kritums 2020.- 2021.gadā, kurš atspoguļots 2.8.attēlā apstiprina to, ka valstīs ar stingrākiem NIP bija lielāku mobilitātes samazinājums. Neatbildēts pagaidām paliek jautājums kāpēc atsevišķās valstīs bija stingrāki NIP, bet tam nesevoja attiecīgais mobilitātes samazinājums un iespējams, saglabāja vīrusa izplatību augstākos līmeņos, neļaujot straujāk mazināt NIP stingrību un tautsaimniecībām atkopties ātrāk. Promocijas darba autors sniegs atbildi secinājumu sadaļā.

Promocijas darba mērķis ir noteikt kādi faktori nosaka IKP kritumu COVID-19 krīzes laikā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgumu un ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu COVID-19 krīzes laikā. Tāpēc autora uzdevums bija analizēt ne tikai NIP stingrību, iedzīvotāju mobilitātes samazināšanos, valdības parāda saistību un tūrisma īpatsvara nozīmes ietekmi uz krīzi, bet arī analizēt un konstatēt, - kāda bija institūciju kvalitāte un saistība ar IKP kritumu un pirmskrīzes IKP līmeņa ātrāku vai lēnāku sasniegšanu. Kā to var mērīt vai vērtēt šo kvalitāti? Lords Kelvins reiz slaveni iesaucās: “Ja jūs to nevarat izmērīt, jūs to nevarat uzlabot”, tā Pasaules Bankas institūts (2009) uzrunā savus lasītājus, piedāvājot instrumentus, lai novērtētu valstu institūciju kvalitāti, pārvaldības efektivitāti un uzraudzītu attiecīgās izmaiņas institūciju kvalitātē. Pasaules Bankas (*Worldwide Governance Indicators* (WGI)) vai Vispasaules pārvaldības rādītāji (VPR) atspoguļo institūciju kvalitātes mērījumu plānošanas un novērtēšanas sistēmu. VPR sniedz informāciju par valstu spēju pārvaldīt un nodrošināt katras valsts tirgus ekonomikas funkcionēšanu, un attiecīgo pienākumu pildīšanu un uzdevumu veikšanu, lai nodrošinātu tirgus ekonomikai nepieciešamo institucionālo vidi. Ir svarīgi arī konstatēt cik kvalitatīva ir šī institucionālā vide un vai tā pastāv un cik un kā tā ietekmē šo valstu tautsaimniecisko vidi, attīstību un lēmumu pieņemšanu.

Vēlāk Kuncic (2013) arī apzinoties šīs institucionālās vides kvalitatīvu mērījumu esamības svarīgumu, piedāvāja alternatīvu Pasaules Bankas VPR institucionālās vides kvalitātes mērīšanai. Tomēr Kunica datu bāzes nav regulāri atjaunotas un uzturētas un nav arī vienmēr pieejamas, apgrūtinot to izmantošanu alternatīvi Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) un Pasaules Bankas (VPR) radītajām attiecīgajām datu bāzēm, kura tiek uzturētas ar Pasaules Bankas atbalstu un D. Kaufmann komandas palīdzību. Valstu institūciju kvalitātes analīze un datu bāžu uzturēšana ir sarežģīts, dārgs un laikietilpīgs process. Autors izvēloties analizējamus datus veica izvēli starp divām šobrīd pasaule atzītākajām institucionālās kvalitātes vērtētājām – Pasaules Bankas (PB) un Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) datu bāzēm. Lai pārlicinātos, ka šo divu datu bāžu starpā nepastāv būtiskas atšķirības autors testa režīmā izveidoja atsevišķu salīdzinošo tabulu. Abu šo datu bāžu 2019.gada dati par ESAO valstu institucionālo kvalitāti ir apkopoti 2.1.tabulā un tie uzskatāmi apliecina, ka abas datu bāzes atspoguļo līdzvērtīgu un gandrīz identisku institūciju kvalitātes novērtējuma kopainu ESAO valstīs

abu institūciju vērtējumā. Veicot attiecīgas analīzes ar abu datu bāžu datiem rezultāti nemainījās. Tālāk institūciju kvalitātes sakarības vērtēšanai ar IKP kritumu un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgumu, autors turpmākās analīzes veikšanai izvēlējās Pasaules Ekonomikas Foruma institūciju kvalitātes novērtējuma rezultātus.

2.1. tabula. **Pasaules Bankas (VPR) 2019.gadā un Pasaules Ekonomikas Foruma (PEF) “Institutions” 2019.gadā**

PB VPR Institūciju vērtējums			PEF Institūciju vērtējums		
	ESAO	Institūcijas 2019.gadā		ESAO	Institūcijas 2019.gadā
1.	Jaunzēlande	10.5	1.	Somija	81.2
2.	Norvēģija	10.5	2.	Jaunzēlande	78.8
3.	Somija	10.46	3.	Nīderlande	78.6
4.	Šveice	10.3	4.	Šveice	77.5
5.	Luksemburga	10.2	5.	Dānija	77.4
6.	Zviedrija	10.1	6.	Norvēģija	76.9
7.	Dānija	10.0	7.	Luksemburga	75.9
8.	Nīderlande	9.7	8.	Zviedrija	75.2
9.	Kanāda	9.4	9.	Lielbritānija	74.4
10.	Islande	9.3	10.	Islande	74.1
11.	Austrālija	9.2	11.	Kanāda	74.1
12.	Vācija	8.7	12.	Austrija	73.5
13.	Austrija	8.7	13.	Īrija	72.9
14.	Lielbritānija	8.3	14.	Austrālija	72.9
15.	Īrija	8.0	15.	Vācija	72.4
16.	Japāna	7.9	16.	Japāna	71.7
17.	Igaunija	7.4	17.	ASV	71.2
18.	Beļģija	7.1	18.	Igaunija	70.2
19.	Francija	6.9	19.	Francija	70.0
20.	ASV	6.5	20.	Beļģija	69.5
21.	Portugāle	6.3	21.	Koreja	65.7
22.	Slovēnija	5.9	22.	Izraēla	65.6
23.	Lietuva	5.7	23.	Spānija	65.1
24.	Koreja	5.7	24.	Portugāle	64.5
25.	Čehija	5.6	25.	Čīle	63.9
26.	Spānija	5.1	26.	Slovēnija	63.4
27.	Latvija	5.1	27.	Lietuva	63.3

28.	Čīle	5.0	28.	Čehija	60.9
29.	Izraēla	4.3	29.	Latvija	59.3
30.	Polija	3.9	30.	Itālija	58.6
31.	Slovākija	3.85	31.	Kosta-Rika	57.1
32.	Kosta-Rika	3.7	32.	Polija	56.4
33.	Itālija	3.3	33.	Slovākija	56.3
34.	Ungārija	2.8	34.	Ungārija	55.7
35.	Grieķija	2.1	35.	Turcija	53.9
36.	Kolumbija	-1.0	36.	Grieķija	50.5
37.	Meksika	-2.6	37.	Kolumbija	49.6
38.	Turcija	-2.8	38.	Meksika	48.3

Avots: World Bank, WGI, (2019); World Economic Forum, (2019) dati.

Apkopojot šo pārskatu par ekonomikas attīstību un institūcijām autors reflektēja institucionālo koncepciju uz analizētajiem COVID-19 ekonomiskās krīzes apstākļiem un pētīja kā attiecīgo valstu tautsaimniecības ar atšķirīgu institūciju kvalitāti un pārvaldības efektivitāti pārvarēja šo krīzi. Vienlaicīgi arī analizēja faktorus, kuri mazinātu nākamo krīžu dziļumu un nodrošinātu ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. Papildus tam autors analizēja valsts pārvaldības efektivitāti un savai analīzei izmantoja Pasaules bankas VPR “pārvaldības efektivitāte” rādītāju un papildus balstoties uz OECD 2019.gada datiem vērtēja uzticēšanās ESAO valstu valdībām nozīmi COVID-19 krīzes pārvarēšanas laikā.

Papildus augstāk minētajam, lai noskaidrotu cik ilgā laikā valstīm izdosies atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni, autors izmantoja arī SVF WEO datus un veica aprēķinus.

2.3.3. Datu analīzes metodes

Kā galveno datu apstrādes metodi autors izmantoja daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzes metodi. Pirms DFLR veikšanas autors, uzbūvējot korelācijas matricu, pārlicinājās, ka starp neatkarīgajiem mainīgajiem nepastāv pilnīgas multikolinearitātes. Turklāt neatkarīgie mainīgie ar augstu savstarpējo korelāciju (valsts pārvaldes efektivitāte un institūciju kvalitāte) analīzes gaitā nekad netika izmantoti vienā regresijā. Autokorelācijas iespējamība tika izslēgta ar to, ka promocijas darbā tika pielietoti šķērsriezuma dati.

Pārējo lineārās regresijas pieņēmumu pārbaudi autors varēja veikt tikai pēc DFLR veikšanas. DFLR atlikumu normalitāte tika pārbaudīta ar Jarque-Bera testa un histogrammas palīdzību; secināts, ka visu regresiju atlikumi ir tuvu normālam sadalījumam. DFLR atlikumu homoskedasticitāte un neatkarība tika pārbaudīti ar attiecīgo attēlu palīdzību; secināts, ka regresijas atlikumi ir savstarpēji neatkarīgi un to dispersija ir konstanta visos neatkarīgo mainīgo līmeņos. Tika arī pārbaudīts vai

sakarība starp atkarīgiem un neatkarīgiem faktoriem ir lineāra. Logaritmiskās sakarības gadījumos attiecīgie mainīgie (iedzīvotāju skaits, IKP uz iedzīvotāju) tika transformēti naturālos logaritmos. Attiecīgie pārbažu rezultātu piemēri attēloti 1.pielikumā.

Lai nodrošinātu DFLR vienādojumos ietverto datu analīzes stabilitātes pārbaudi (*robustness check*), autors veicot dažādu faktoru analīzi papildinot attiecīgās DFLR tabulas ar jauniem modeļiem, kuros ietvēra jaunus neatkarīgus mainīgos. Fakts, ka visi šie faktori ir statistiski nozīmīgi visos analizētajos vienādojumos arī ar citu eksogēnu (neatkarīgo) mainīgo klātbūtni, saglabājot attiecīgo koeficientu zīmes un vērtības, apstiprina analizēto faktoru noturību un statistisko nozīmīgumu. Šo analīžu rezultāti ietvērti attiecīgajās tabulās.

Lai nodrošinātu pietiekamu laika perioda ilguma noturību jeb pietiekamību attiecīgās analīzes veikšanai autors izmantoja visa 2020. gada datus, nevis attiecīgos ceturkšņa datus, pieņemot, ka fiskālā atbalsta resursi tika piešķirti un izmantoti attiecīgajā gadā. Neskatoties uz to, autors vēlāk arī pārlicinājās par pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanos ar SVF *World Economic Outlook* prognožu atbilstību un īstenošanos 2022. un 2023.gadā. Autors savā analīzē izmantoja arī MS Excel programmu nodrošinājumu, lai veidotu attiecīgos ilustratīvos attēlus, tuvinātāk skaidrojot konkrēto sakarību starp mainīgajiem ekonomiskajiem faktoriem.

2.3.4. Metodoloģijas ierobežojumi un izaicinājumi

Valdības fiskālā politika ietver sevī ļoti plašu elementu spektru, sākot no nodokļu politikas pamatnostādņēm, attiecīgo nodokļu lielumu, progresivitāti, izdevumu daudzveidību, to apjomu un arī attiecīgo intensitāti. Fiskālā politika katrā valstī pastāvīgi mainās līdz ar attiecīgās valdības ekonomiskajiem un politiskajiem uzstādījumiem. Šajā pētījumā autors aplūkoja tikai fiskālo resursu izmantošanas apjomus COVID-19 ekonomiskās krīzes kontekstā un laika posmā, kad 2020. gada pirmajā pusgadā notika straujš IKP kritums un bija nepieciešams būtisks fiskālo resursu izmantošanas atbalsts tautsaimniecības situācijas stabilizācijai un vēlāk arī nepieciešams atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni un atjaunot tautsaimniecības aktivitāti.

Autors veidojot un atlasot analizējamo valstu populāciju konstatēja, ka par visiem atkarīgajiem un neatkarīgajiem mainīgajiem (*Oxford University School of Blavatnik*) COVID-19 ierobežojošo pasākumu stingrības indeksa (*OxCGRT*); Google Mobility Report; SVF *World Economic Outlook* 2019., 2020., 2021., 2022. un 2023.gadu datu bāzēm Pasaules Bankas *World Governance Indicators* datu bāzēm 2019.gadā; PEF 2019.gada datu bāzēm nebija pieejami dati par pilnīgi visām pasaules valstīm. Autors apstrādājot atlasīto datu bāžu datus izvēlējās maksimālo pieejamo valstu skaita datus, lai veicot DFLR analīzi, tie būtu maksimāli reprezentatīvi un vienlaicīgi arī tiktu nodrošināti visi noteikumi DFLR veikšanai.

2022. un 2023.gada inflācijas būtiskais pieaugums pasaules valstīs, ieskaitot Latviju, ievērojami samazināja valdību parāda procentuālo lielumu pret IKP. Valstu parādi pret IKP bez neviena parāda samazināšanas pasākuma inflācijas rezultātā samazinājās. Tādējādi mazinot situācijas dramatismu, kāds draudēja 2021.gada nogalē, kad valstu parāda līmeņi bija sasnieguši vēl nepieredzētus līmeņus pret IKP un atliekot valdības parāda lomas analīzi uz IKP izaugsmi ilgtermiņā. Autors apzinās, ka šāda valstu krīzes laikā izmantoto fiskālo resursu apjomu salīdzināšana dod tikai priekšstatu par attiecīgo situācijas vērtējumu īstermiņā, tomēr nodrošina pamat iedīgļus tālākai fiskālo resursu izmantošanas apjoma analīzei kopumā ilgtermiņā, vērtējot arī tās ilgtspēju nākotnē.

3. MAKROEKONOMISKO UN INSTITUCIONĀLO VIDĪ RAKSTUROJOŠIE FAKTORI, KURIEM IR BŪTISKA NOZĪME LIELĀKU FISKĀLO RESURSU IZMANTOŠANĀ COVID-19 KRĪZĒ STARPVALSTU GRIEZUMĀ

COVID-19 pandēmija un tai sekojošā ekonomiskā krīze radīja apstākļus, lai autors varētu pētīt kā valstu valdības krīzes apstākļos centās mazināt IKP kritumu un ātrāk atjaunot savu tautsaimniecību ekonomisko izaugsmi. Tas vienlaicīgi radīja arī nepieciešamību pētīt kāpēc šajos apstākļos vienas valstis un valstu grupas piedzīvoja mazāku IKP kritumu un IKP pieauguma tempa izmaiņas, bet citas piedzīvoja dziļāku krīzi. Tomēr IKP krituma mazināšanai valstis arī tērēja ievērojamus fiskālos resursus. Resursus, kuri ir ierobežoti un aizņemšanās apjomam palielinoties tie sadārdzinās un samazina arī nākotnes izaugsmes perspektīvu. Kāpēc vienas valstis šajos apstākļos, lai mazinātu IKP kritumu un nodrošinātu ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim, tērēja ievērojami lielākus fiskālos resursus? Tādejādi tērējot mazāk efektīvi savus ierobežotos fiskālos resursus un palielinot vairāk valdības parādu un bremsējot potenciālo nākotnes IKP izaugsmi.

Veicot padziļinātu pasaules valstu ekonomisko izaugsmes faktoru izpēti un analīzi promocijas darba autors konstatēja, ka pastāv vairāki priekšnoteikumi ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoma samazināšanai ekonomisko krīžu laikā.

Valstu valdībām aktīvi piemērojot pārvietošanās ierobežojumus, būtiski tika mazināta ekonomiskā aktivitāte. Tāpēc autors promocijas darba rezultātu apkopošanas sadaļā NIP stingrības ietekmei ir atvēlējis nozīmīgu vietu, jo arī noslēgumā autoram būs pamats apgalvot, ka NIP stingrības ierobežojumiem bija saistība ar institūciju kvalitāti un valsts pārvaldības efektivitāti. Autors šajā nodaļā arī apkopos rezultātus saistībā ar lielāku valdības parādu pret IKP bremsējošo lomu tautsaimniecības attīstībā un lielāku IKP kritumu 2020. gadā COVID-19 krīzes laikā. Tālāk autors atspoguļos rezultātus saistībā ne tikai ar institūciju kvalitātes un valsts pārvaldības efektivitātes būtisko saistību ar tautsaimniecības aktivitātes lielo kritumu, bet arī tautsaimnieciskās aktivitātes atjaunošanos un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu.

3.1. NIP stingrība un fiskālo resursu izmantošana

Pēc PVO 2020.gada 11.martā izsludinātās vispasaules pandēmijas, NIP stingrība kļuva arvien stingrāka, neskatoties uz to, ka politikas veidotāji apzinājās šo NIP negatīvo ietekmi uz turpmāko ekonomisko attīstību.

Tāpēc autors analizēja, vai bez NIP stingrības attiecīgajās valstīs, bija un pastāvēja arī citi faktori, kas ietekmēja ekonomiskās aktivitātes samazināšanos un lēnāku atkopšanos no COVID-19 ekonomiskās krīzes. Galvenais darba mērķis bija atrast vēl arī citus faktoros: līdzīgi NIP stingrības

pasākumi, tautsaimniecības izaugsmi atbalstošas monetārās politikas instrumenti un zemas procentu likmes, bet IKP kritums 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums tomēr atšķirīgs un izlietoto fiskālo resursu apjoms arī atšķirīgs.

Promocijas darba autors atlasot datus un gatavojot DFLR modeļus pārbaudīja nepieciešamos pieņēmumus, lai uzskatītu, ka tie atbilst priekšnoteikumiem, lai varētu veikt DFLR. Zemāk analizētajos DFLR modeļos autors kā atkarīgo mainīgo nosaka IKP pieauguma tempa izmaiņas 2020.gadā, vienlaicīgi arī pārlicinoties par neatkarīgo mainīgo savstarpējās kolinearitātes un heteroskedacitātes neesamību.

Autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.1.tabulā, konstatēja, ka ar lielāku varbūtību nekā 99%, pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp NIP stingrību un IKP% izmaiņām 2020.gadā.

3.1.tabula. NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā

Atkarīgais mainīgais: IKP pieauguma temps 2020. gadā (%)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
Ierobežojumu stingrība	-0.088*** (0.033)	-0.077** (0.032)	-0.065** (0.031)	-0.067** (0.031)	-0.107*** (0.029)	-0.103*** (0.031)
Valdības parāds		-0.030 *** (0.011)	-0.028*** (0.010)	-0.026** (0.010)	-0.026*** (0.009)	-0.026*** (0.009)
ln (IKP uz iedzīvotāju)			-1.025*** (0.296)	-1.055*** (0.292)	-0.848*** (0.271)	-1.030** (0.600)
Investīciju īpatsvars IKP				0.102 ** (0.042)	0.079** (0.039)	0.079** (0.039)
ln (iedzīvotāju skaits)					1.004 *** (0.189)	0.997*** (0.191)
Valsts Pārvaldes efektivitāte						0.249 (0.739)
Konstante	0.526 (1.691)	1.711 (1.702)	10.649*** (3.062)	8.445*** (3.146)	6.664** (2.913)	8.235* (5.507)
Determinācijas koeficients	0.05	0.10	0.17	0.20	0.33	0.33
Novērojumu skaits	153	153	153	153	153	153

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019.gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020.gada vidējā vērtība).

Avots: IMF, (2022b) WEO; autora aprēķini.

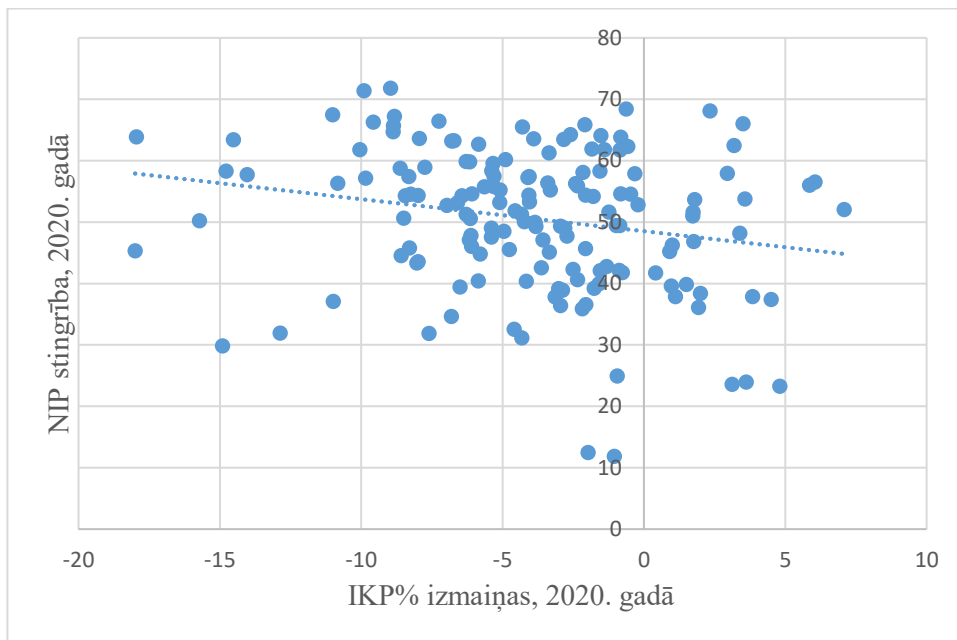
Autors vienlaicīgi arī konstatēja, ka ar lielāku varbūtību nekā 99%, pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp valdības parādu, ln IKP uz 1 iedzīvotāju un IKP pieauguma tempa % izmaiņām 2020.gadā.

Vai mazākam IKP samazinājumam Skandināvijas un Baltijas valstīs bija kāds sakars ar maigākiem COVID-19 NIP? Jā, bet ne tikai. Ir svarīgi fiksēt, ka IKP 2020.gadā samazinājies Norvēģijā par (-0,8%), Dānijā par (-3,3%), Somijā par (-2,9%), Zviedrijā par (-2,8%), Igaunijā par (-2,9%), Latvijā par (-3,6%), Lietuvā par (-0,9%) (IMF, 2021b). Savukārt, vidējais IKP % kritums ES 2020.gadā bija -6,4% (IMF,(2021b), bet ES dienvidu valstīs pat vēl lielāks. Savukārt Zviedrija, Somija, Dānija, Norvēģija, Lietuva, Igaunija un Latvija ar mazākām papildu fiskālo stimulu paketēm bija samazinājušas parāda līmeņa pieaugumu un budžeta deficītu, kā arī piedzīvojušas mazāku ekonomiskās aktivitātes palēnināšanos. Tāpēc autors analizēja, kādi bija citi faktori, kas noteica sakarību starp mazāku IKP kritumu 2020.gadā un arī ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanos. Analizējot iepriekšējo pandēmiju pieredzi (König, 2020b; Jordá et al., 2020; Barro et al., 2020; Carillo and Jappelli, 2020) norādīja, ka pandēmiju ietekme uz ekonomisko izaugsmi ir liela, neatkarīgi vai valdības ievieš vispārējus NIP, un/vai pat mājāsēdes. Sant'Anna Pedro (2020) uzsvēra, ka tie, kas ieviesa ierobežojumus tautsaimnieciski neattīstījās sliktāk kā tie, kas neieviesa. Sheridan et al. (2020) konstatēja, ka tautsaimniecības aktivitātes samazināšanās un lejupslīde ir saistīta ar pašu vīrusu un attiecīgo cilvēku reakciju un uzvedību un piesardzību, neatkarīgu lai arī kādus ierobežojumus pieņemtu attiecīgo valstu valdības par NIP.

Bet kāpēc dažās valstīs pie faktiski vienādiem pandēmiju ierobežojošajiem NIP,- IKP samazinājums bija lielāks, bet citās, - mazāks, palika atklāts jautājums. Kāpēc COVID-19 ekonomiskās krīzes ietekme uz dažādām valstu tautsaimniecībām tomēr bija atšķirīga?

Michailov (2020) citējot Correia et al. (2020), norādīja, ka NIP noteikšana nav izšķirošais faktors, kurš mazina ekonomisko aktivitāti, jo cilvēki paši pašierobežojās un rīkojās daudz piesardzīgāk, lai izvairītos no inficēšanās, saslimšanas un miršanas. Tā rezultātā mazinot ekonomisko aktivitāti neatkarīgi no valdības noteiktajiem NIP.

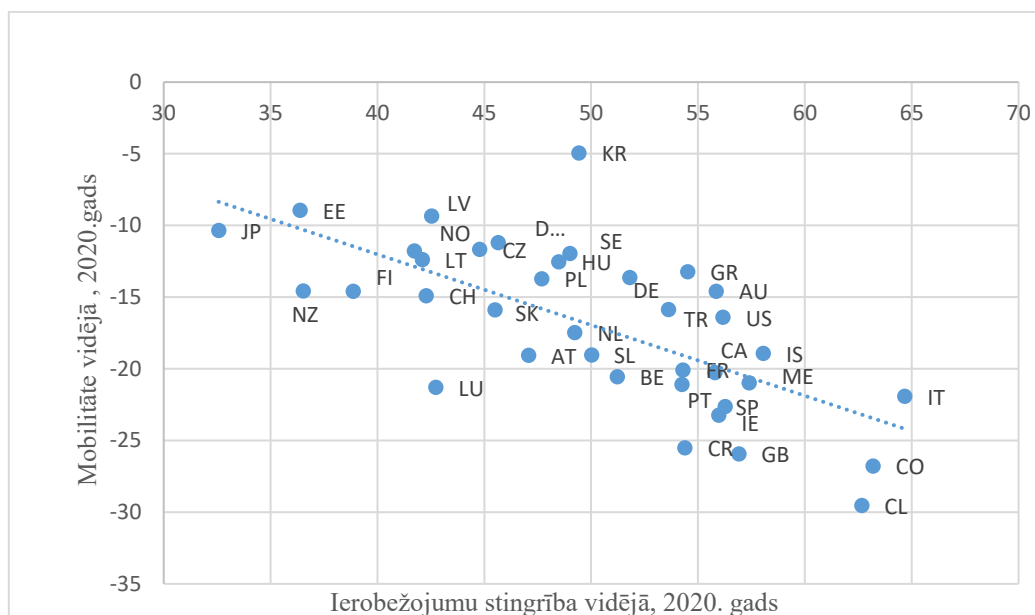
Izmantojot datus par 153 valstu NIP stingrību autors sagatavoja 3.1.attēlu, kurā atspoguļoja NIP stingrības ietekmi uz IKP izmaiņām 2020.gadā un konstatēja, ka pastāv sakarība starp NIP negatīvo ietekmi un valstu ekonomisko attīstību un IKP izmaiņām 2020.gadā. Lai sniegtu mērķētāku un tuvinātāku analīzi arī par attīstīto valstu, (kuru starpā ir arī Latvija) piemērotajiem NIP un to stingrības ietekmi uz ekonomiskās attīstības tempiem, autors veica ESAO valstu vidējo NIP

3.1.attēls. 153 valstu NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā

Avots: IMF (2023a), *World Economic Outlook*, aprīlis, 2023; autora aprēķini.

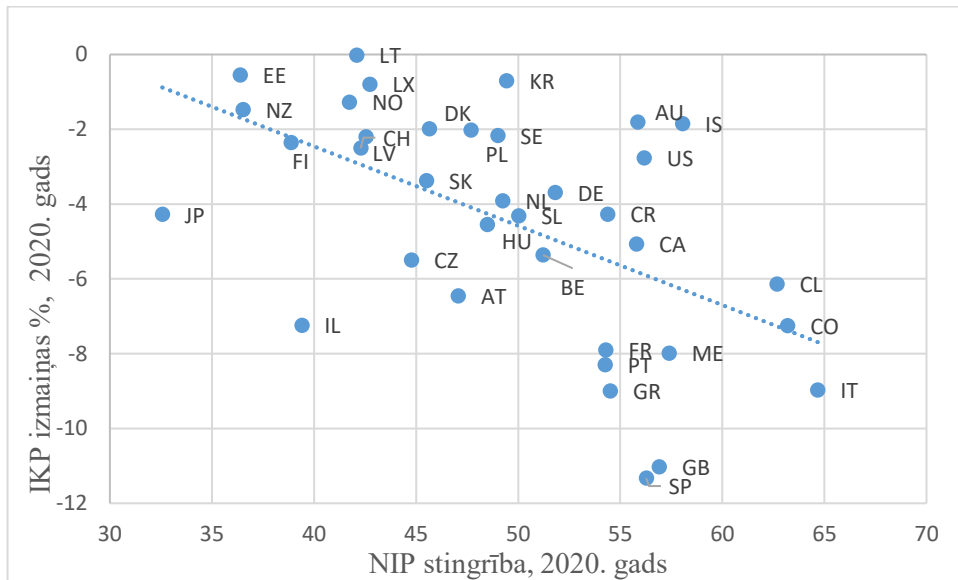
stingrības un mobilitātes savstarpējās saistības analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.2. attēlā un tie ļauj apgalvot, ka pastāv cieša statistiska sakarība starp stingrākiem NIP un mobilitātes samazināšanos 2020.gadā.

3.2.attēls. Ierobežojumu stingrība un mobilitātes samazinājums ESAO 2020.gadā

Avots: Hale et al. (2020) un GMR (2020) vidējie mobilitātes dati; autora aprēķini.

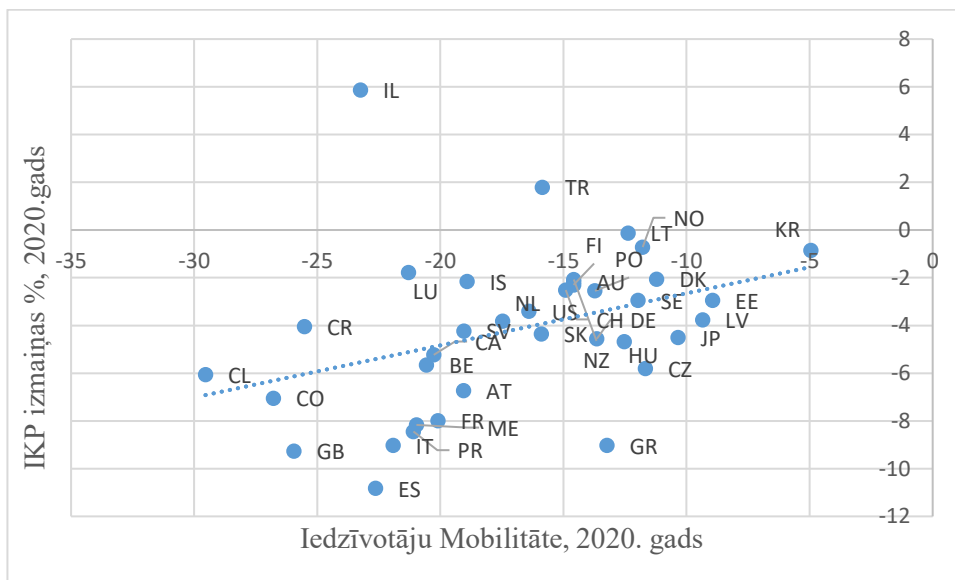
Veicot šo stingrāko NIP un samazinātās mobilitātes analīzi saistībā ar IKP pieauguma tempa izmaiņām 2020.gadā analīzi ESAO, kuras rezultāti atspoguļoti 3.3. un 3.4.attēlos, autors secināja, ka pastāv arī cieša statistiska sakarība, ka valstīs ar lielāku NIP stingrību un mazāku mobilitāti bija arī lielāks IKP kritums 2020.gadā.

3.3.attēls. **ESAO NIP stingrība un IKP kritums 2020.gadā**

Avots: IMF (2023a) *World Economic Outlook*, aprīlis, 2023; autora aprēķini.

Piezīme: Valstu izlasē netika iekļauta Īrija (izlecošā vērtība)¹⁹;

3.4.attēls. **Mobilitāte un IKP kritums 2020.gadā**

Avots: IMF (2022a), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2022; (GMR), 2020; autora aprēķini.

Tas papildus apstiprina 3.2.attēlā redzamo vizualizāciju, ka jo stingrāki bija NIP, jo vairāk tas mazināja cilvēku mobilitāti, jo tas vairāk negatīvi ietekmēja ekonomisko aktivitāti un IKP samazinājumu. Sapir (2020) komentējot šo situāciju uzsvēra: “un nevis otrādi, ka valstīs, kur IKP

¹⁹ Īrijas IKP izaugsmē tika ieskaitīti vienreizējie 2020. gada 3. ceturkšņa Eksporta rādītāji Burke-Kennedy, (2020), kā arī Īrija 2019. gadā bija vienreizējas Investīcijas dažādos pakalpojuma sektoros. Īrijai arī 2015. gadā bija IKP izaugsme 24.5% IMF, (2023b), kas tika uzskatīts par statistisko izņēmumu un analīzes veikšanai tika izslēgts. Tāpēc šos IKP skaitļus nevar uzskatīt par reprezentatīviem iekļaušanai analīzes veikšanai un autors tos ir izslēdzis no tālākas analīzes veikšanas.

kritums bija lielāks, pasākumu stingrība tika samazināta vairāk nekā citur, ar to nepietiktu, lai līdzsvarotu ekonomisko triecienu". Vairāki pētījumi arī brīdināja, ka nevajadzētu gaidīt, ka NIP pasākumu atcelšana garantēs tūlītēju ekonomikas atveseļošanos (Chen et al., 2020).

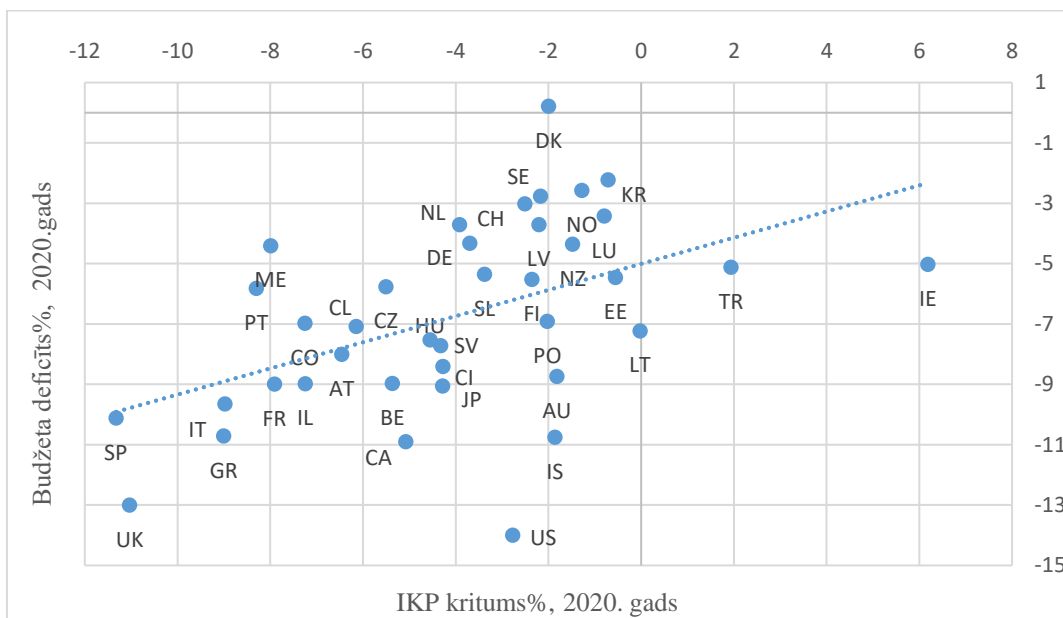
2020.gada pavasarī pasaule bija lielas neziņas priekšā. Pirmais pusgads atspoguļoja divus ļoti atšķirīgus ceturkšņus. 2020.gada 1.ceturksnis vēl ar salīdzinoši labu IKP izaugsmes sniegumu, kad 2020.gada pirmie divi mēneši neliecināja par gaidāmajām problēmām ar COVID-19 vīrusu un tā graujošajām sekām uz IKP izaugsmi. Tad 2020.gada 2.ceturksnis, kas atspoguļoja jau dramatiskus valstu negatīvus IKP pieauguma tempus saistībā ar ieviesto NIP stingrību un mobilitātes samazināšanos. 2020.gada vasaras laikā vīrusa uzliesmojums mazinājās, un valstis mazināja attiecīgo ierobežojumu stingrību. Mazāka pasākumu stingrība un iedzīvotāju mobilitātes atjaunošanās pozitīvi ietekmēja 2020.gada 3.ceturkšņa IKP rādītājus. Līdz ar to, būtiski uzlabojot sākotnējās IMF (2020a) *World Economic Outlook* (WEO) prognozes visam 2020.gadam kopumā. Tomēr pandēmijas vilnim atgriežoties 2020.gada rudenī, 2020.gada 4.ceturkšņa rezultāti atstāja negatīvu ietekmi uz visa 2020.gada IKP izaugsmes rezultātiem kopumā.

Ierobežojumu stingrība, pārvietošanās intensitātes mazināšanās, tūrisma un viesmīlības sektoru lielums bija pirmajā brīdī redzamākie faktori, kuriem ir būtiska saistība ar IKP kritumu 2020.gadā. Tomēr svarīgi bija turpināt analizēt kādi vēl bija citi, IKP kritumu palielinošie un ātrākas pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas bremsējošie faktori. Faktori, kuru lielums, zemāka kvalitāte ilgtermiņā sekmē lēnāku izaugsmi un lielāku ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjomu.

Vienlaicīgi tālāk varam secināt arī to, ka IKP negatīvie pieauguma tempi, mazināja budžeta ienākumus, palielinot budžeta deficītu. IKP samazinājums 2020.gada 2. un 3.ceturksnī atspoguļojās attiecīgo valstu budžeta deficītos (3.5.attēls).

Lai kompensētu budžeta ieņēmumu zaudējumu, valdības bija spiestas aizņemt naudu finanšu tirgos, palielinot jau esošo valdības parādu. COVID-19 krīzes laikā attīstīto valstu valdības aizņēmās un iztērēja nepieredzēti lielus fiskālos resursus, lai tikai apturētu turpmāku ekonomiskās krīzes situācijas pasliktināšanos.

Pēc pētījuma datiem un aprēķiniem pirmie rezultāti bija negaidīti. Varētu sagaidīt, ka bagātajām un attīstītajām valstīm, kurām uz labiem un izdevīgiem noteikumiem bija tūlītēja piekļuve finanšu tirgiem un, kuras aizņēmās ievērojamākas naudas summas, izsniedza milzu garantijas, veica ieguldījumus daudzu uzņēmumu pamatkapitālā un piešķīra ievērojamus

3.5.attēls. **IKP kritums un budžeta deficīts ESAO valstīs 2020.gadā**

Avots: IMF (2023a), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2023; autora aprēķini.

fiskālos resursus gandrīz visiem tautsaimniecības sektoriem, lai varētu nodrošināt tūlītēju IKP krituma apstādināšanu un nodrošināt mazāku IKP kritumu 2020. gadā un ātru IKP atkopšanos un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu. Tā nenotika. Valstis piedzīvoja ievērojamus IKP kritumus un pirmskrīzes IKP līmeni atjaunoja pakāpeniski. Tomēr IKP kritumi un atjaunošanas ātrumi bija atšķirīgi.

Turpmākā analīze (Sapir, 2020) tomēr norāda uz to, ka lai gan ierobežojumu stingrībai bija vērā ņemama nozīme IKP krituma lielumā, tomēr tas nebija vienīgais faktors, kurš noteica kritumu IKP samazinājuma lielumu 2020.gadā un ilgāku IKP līmeņa atrašanos zem 2019.gada IKP līmeņa. Bija valstis, kurās bija mazāk stingri NIP, bet tomēr bija lielāks IKP kritums un otrādi, - stingrāki NIP, bet mazāks IKP kritums. Šie visi gadījumi un konkrētās valstu situācijas rašanās sekmēja padziļinātu izpēti un analīzi par iemesliem un faktoriem, kāpēc valstīm rīkojoties gandrīz vienādos ekonomiskajos apstākļos bija atšķirīgi tautsaimniecības izaugsmes tempa un parāda pieauguma rezultāti un tika tērēti atšķirīgi ierobežoto un dārgo fiskālo resursu apjomi.

3.2.tabulā ietvertā informācija, ļauj secināt, ka Īrijā, Turcijā, Dienvidkorejā, Austrālijā, Izraēlā, ASV un Vācijā IKP kritums, neskatoties uz to, ka NIP stingrība bija lielāka par 49.7, tomēr bija ievērojami mazāks, bet Īrijā un Turcijā pat IKP % krituma vispār nebija. Bija IKP pieaugums. Analizējot tālāk iegūtos rezultātus, kuri apkopoti 3.2.tabulā autors secināja, ka vienlaicīgi bija arī valstis, kurās NIP stingrība bija mazāka par ESAO valstu vidējo (49.7), tomēr IKP % kritums bija ievērojams. Piemēram, Islandē IKP % kritums bija - 7.2% un Japānā - 4.2%. Tieši COVID-19 ekonomiskā krīze nodrošināja šo iespēju analizēt un meklēt atbildes, kas ir vēl tie citi faktori, kuri

krīzes laikā, kad valdības centās ierobežot vīrusa izplatību, netieši un neredzami ietekmēja tautsaimniecības IKP kritumu un ātrāku IKP atjaunošanu.

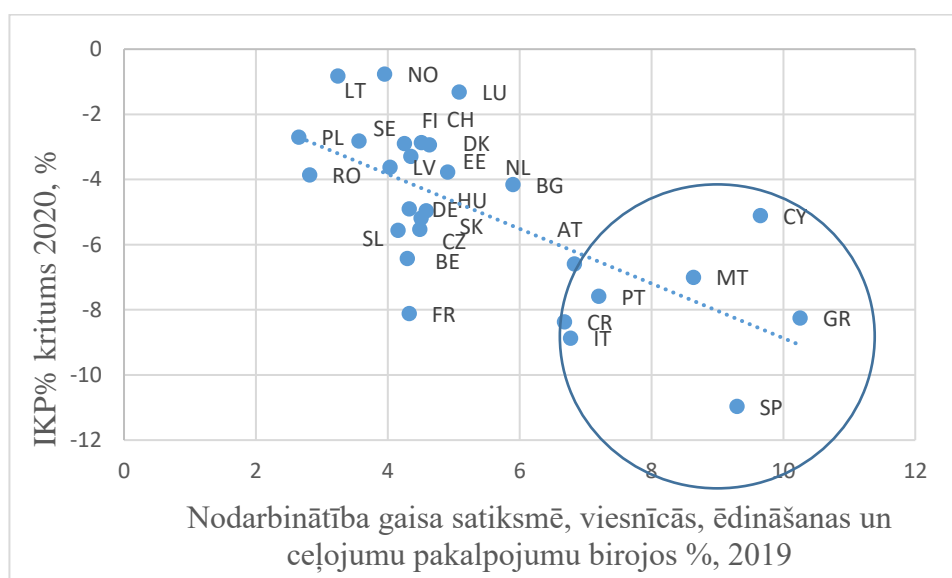
3.2.tabula. **IKP % izmaiņas 2020.gadā un NIP stingrība**

Valsts	IKP izmaiņas 2020.gadā,%	NIP stingrība 2020. gadā
Īrija	6.2	56.0
Turcija	1.9	53.6
Lietuva	0.0	42.1
Igaunija	-0.6	36.4
Koreja	-0.7	49.4
Luksemburga	-0.8	42.7
Norvēģija	-1.3	41.7
Jaunzēlande	-1.5	36.5
Austrālija	-1.8	55.9
Izraēla	-1.9	58.0
Dānija	-2.0	45.6
Polija	-2.0	47.7
Zviedrija	-2.2	49.0
Latvija	-2.2	42.5
Somija	-2.4	38.9
Šveice	-2.5	42.3
ASV	-2.8	56.2
Slovākija	-3.4	45.5
Vācija	-3.7	51.8
Nīderlande	-3.9	49.2
Kosta Rika	-4.3	54.4
Japāna	-4.3	32.6
Slovēnija	-4.3	50.0
Ungārija	-4.5	48.5
Kanāda	-5.1	55.8
Beļģija	-5.4	51.2
Čehija	-5.5	44.8
Čīle	-6.1	62.7
Austrija	-6.5	47.1
Islande	-7.2	39.4
Kolumbija	-7.3	63.2
Francija	-7.9	54.3

Meksika	-8.0	57.4
Portugāle	-8.3	54.2
Itālija	-9.0	64.7
Grieķija	-9.0	54.5
Lielbritānija	-11.0	56.9
Spānija	-11.3	56.3
VIDĒJĀ	4	49.7

Avots: IMF (2021b), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2021; autora aprēķini.

Stingrāki pasākumi, kas samazina mobilitāti, noteikti korelē ar IKP samazināšanos (Juranek et al., 2020). Arī COVID-19 NIP ietekme uz dažādām nozarēm bija atšķirīga. Proti, vissmagāk cieta valstis, kurās pakalpojumu, viesmīlības un tūrisma nozaru attiecīgais īpatsvars IKP struktūrā bija augstāks.

3.6.attēls. **Gaisa satiksmē, viesnīcu, ēdināšanas un ceļojumu pakalpojumu sektorā nodarbinātie un IKP kritums 2020.gadā**

Avots: IMF (2021b), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2021; autora aprēķini.

3.6.attēls apliecina to, ka valstīs ar lielāku darbinieku skaitu tūrisma sektorā un viesmīlības un ēdināšanas sektorā un ar tiem saistītajiem sektoriem, IKP kritums 2020.gadā bija ievērojami lielāks, nekā valstīs ar mazāku darbinieku skaita nodarbinātību šajos tautsaimniecības sektoros.

Tādējādi nepārprotami atzīstot, ka NIP un to stingrībai bija sava loma valstu ekonomiskās izaugsmes bremsēšanā un IKP krituma lielumā. Bet NIP un to stingrība nebija vienīgais faktors, kurš noteica sakarību starp IKP kritumu un vēlāk ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim

Jordā et al. (2020) uzsvēra, ka pandēmijas laikā ražošanas un finanšu kapitāls netiek iznīcināts, bet iespējams kalpo par sagatavošanās laiku lielākiem uzkrājumiem ar attiecīgajām sekām nākotnē. Tāpēc promocijas darba autors secināja un konferencēs vērsa uz to uzmanību, ka jābūt

piesardzīgiem ar pandēmijas laikā uzkrāto līdzekļu iespējamu sprādzienvēda patēriņu beidzoties NIP. (Mēs visi bijām acu liecinieki inflācijas dramatiskam pieaugumam 2022.gadā).

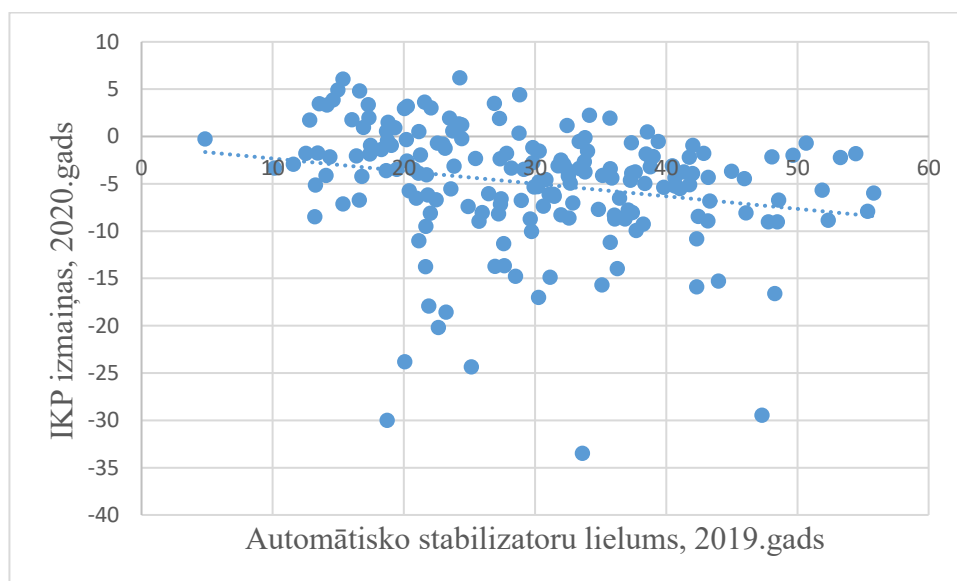
3.2. Fiskālo resursu lielums, valsts parāds un IKP izaugsme

Žurnāls Economist (2020a) vienā no savām 2020. gada publikācijām uzsvēra, ka “Budžeta ierobežojumi ir pazuduši” un piebilda, ka krīzes pārvarēšanai netiks žēlotas nekādas pūles un nekādi resursi. Galvenais ir nodrošināt krīzes apturēšanu abās frontēs - gan medicīniskajā, gan tautsaimniecības. Valstis izmantojot šos ievērojamos fiskālo resursu stimulēšanas apjomus, vēl vairāk palielinot budžeta deficītu un valdības parāda līmeni pret IKP.

“Fiskālā reakcija uz krīzi ir ļoti svarīga” (Anderson et al., 2020). Tomēr vai var apgalvot, ka, ja tautsaimniecībā tiks iepludināti lielāki fiskālie resursi, būs arī labāki rezultāti- t.i. būs mazāks IKP kritums un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana, bija šī promocijas darba viens no izpētes un analīzes galvenajiem aspektiem.

Automātiskie stabilizatori un diskrecionārie fiskālie resursi nebija burvju nūjiņas ar neierobežotu un maģisku spēju novērst krīzes iestāšanos un likvidēt tās sekas. Pirmkārt, ir svarīgi uzsvērt, ka ne visi automātiskie stabilizatori ir vienlīdz efektīvi krīzes seku mazināšanā. Automātisko stabilizatoru spēja atjaunot vai stabilizēt pieprasījumu lielā mērā ir atkarīga no tautsaimniecības dalībnieku (fizisku personu un uzņēmumu) rīcības vai uzvedības attiecībā uz tērēšanai pieejamajiem likvidajiem resursiem un papildus aizņemšanās iespējām tirgū. Automātiskie fiskālie stabilizatori 2020.gadā veidoja aptuveni vienu trešdaļu no lielā budžeta deficīta (Bouabdallah et al., 2020).

Pirms veikt automātisko stabilizatoru lomas novērtēšanas ekonomiskās krīzes mazināšanā autors veica 186 valstu automātisko stabilizatoru aprakstošās statistikas analīzi, kura atspoguļota 3.7.attēlā un norāda uz negatīvu sakarību starp IKP kritumu un stabilizatoru lielumu.

3.7.attēls. 186 valstu automātisko stabilizatori un IKP kritums 2020.gadā

Avots: IMF (2022); *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

Pirms konstatēt, kāda loma bija valstu valdību iepūdinātajiem diskrecionārajiem fiskālajiem resursiem uz 2020.gada IKP krituma mazināšanu un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim, autors veica DFLR analīzi saistībā ar automātisko fiskālo stabilizatoru lomu un spēju, mazināt IKP kritumu un nodrošināt ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu.

Daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzes rezultāti, kuri atspoguļoti 3.3.tabulā rāda, ka ar lielāku varbūtību kā 95% pastāv negatīva statistiska sakarība starp valsts budžeta automātiskajiem stabilizatoriem, diskrecionārajiem fiskālā atbalsta resursiem un mazākām IKP izmaiņām 2020.gadā. Rezultāti, kuri atspoguļoti 3.3.tabulā norāda uz to, ka valstīs ar lielākiem automatiskajiem stabilizatoriem nebija mazāks IKP kritums 2020.gadā, bet tieši otrādi,- bija lielāks IKP kritums.

Vienlaicīgi autors secina, ka ar lielāku varbūtību kā 95% pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar valdības parāda lielumu, investīciju īpatsvaru IKP, institūciju kvalitāti un IKP kritumu 2020.gadā. Lielāks valdības parāds palielina IKP kritumu, bet investīcijas un labāka institūciju kvalitāte samazina IKP kritumu.

3.3.tabula. **Automātiskie stabilizatori, diskrecionārie resursi un IKP kritums**

Atkarīgais mainīgais: IKP pieauguma temps 2020. gadā (%)					
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5
log Iedzīvotāju skaits	0.578*** (0.215)	0.499** (0.208)	0.486** (0.203)	0.435** (0.203)	0.515** (0.207)
log IKP uz 1 iedzīvotāju	-0.790** (0.310)	-0.764*** (0.298)	-1.753*** (0.467)	-1.498*** (0.487)	-1.357*** (0.490)
Valdības parāds	-0.038*** (0.010)	-0.034*** (0.010)	-0.036*** (0.010)	-0.033*** (0.009)	-0.026** (0.011)
Investīciju īpatsvars IKP		0.134*** (0.041)	0.135*** (0.040)	0.127*** (0.040)	0.096*** (0.040)
Institūciju kvalitāte			0.123*** (0.045)	0.132*** (0.045)	0.172*** (0.047)
Automātiskie stabilizatori				-0.063* (0.038)	-0.040 (0.038)
Diskrecionārie resursi					-0.074* (0.046)
Konstante	4.264 (3.152)	0.767 (3.222)	3.519 (3.298)	2.728 (3.307)	0.253 (3.590)
Determinācijas koeficients	0.21	0.27	0.31	0.34	0.35
Novērojumu skaits	122	122	122	122	122

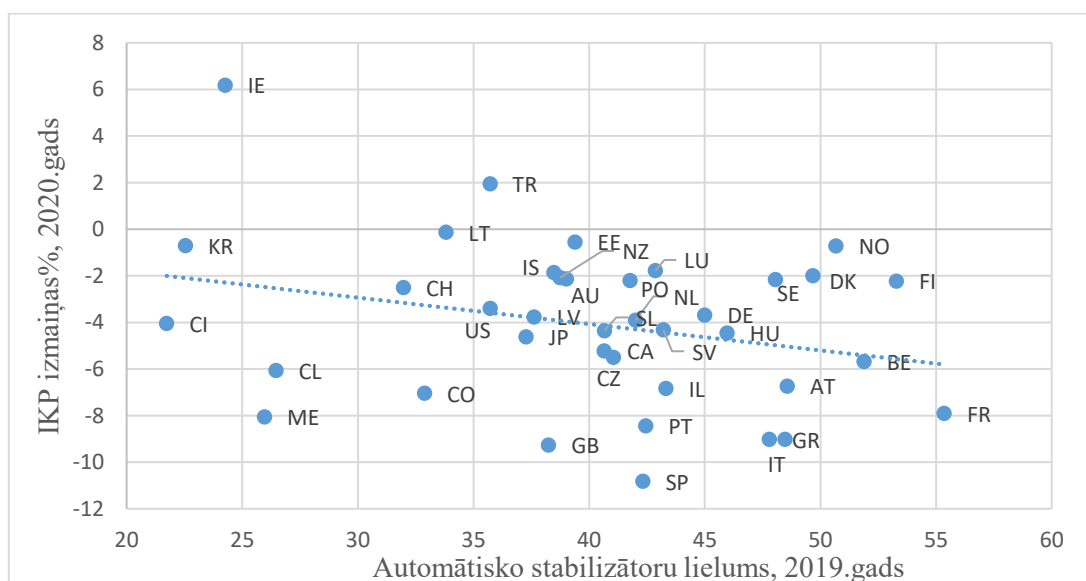
Piezīme: *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%.

Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes perioda neatkarīgo mainīgo vērtības.

Avots: IMF (2022b), WEO; autora aprēķini.

Analizējot pasaules valstu tautsaimniecību automātisko stabilizatoru un krīzes laikā piešķirto diskrecionāro fiskālo resursu lielumu, promocijas darba autors secināja, ka lielāki automātiskie stabilizatori un lielāki piešķirtie fiskālie diskrecionārie resursi nenodrošināja mazāku IKP kritumu 2020.gadā. Tieši otrādi,- lielāki automātiskie stabilizatori sekmēja tālāku IKP kritumu. Tālāka automātisko stabilizatoru lieluma lomas analīze ESAO valstu kontekstā, kuras rezultāti atspoguļoti 3.8.attēlā arī neapstiprināja hipotēzi, ka valstīs ar lielākiem automātiskajiem stabilizatoriem bija ātrāka IKP atjaunošana līdz pirmskrīzes IKP līmenim.

Valstis, kuras, lai nodrošinātu mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanu, izmantoja mazākus diskrecionāro fiskālo resursu apjomus, mazinot papildus aizņemšanās nepieciešamību un nepalielinot vēl vairāk valdības parādu, izmantoja ierobežotos fiskālos resursus efektīvāk, nekā valstis, kuras mazāka IKP krituma nodrošināšanai un pirmskrīzes līmeņa atjaunošanai izmantoja lielākus diskrecionāro fiskālo resursu apjomus un palielināja valdības parādu vairāk.

3.8.attēls. ESAO valstu automātiskie stabilizatori 2019.gadā un IKP kritums 2020.gadā

Avots: IMF (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

3.8.attēlā ir redzams, ka arī izmantojot ESAO valstu datus pastāv negatīva korelācija starp automātisko stabilizatoru lielumu un IKP kritumu 2020.gadā. Automātiskie stabilizatori ASV bija daudz mazāki nekā eiro zonā, un tas arī izskaidroja lielāku nepieciešamību krīzes laikā izmantot lielāku diskrecionāro resursu apjomu un lielāku aizņemšanos un lielāku valdības parāda

palielināšanu. 3.8.attēls atspoguļo sakarību, ka lielāki automātiskie stabilizatori, jeb “valdības lielums” (government size) saskaņā ar jau iepriekš minēto, atbilst arī Afonso un Jalles (2011) pētījumam par 140 pasaules valstīm, kurā autori norāda, ka “pārāk daudz valdības” varētu bremsēt ekonomisko attīstību. Afonso un Jalles (2011) vienlaicīgi arī norāda, ka mazāks valdības sektora lielums varētu nozīmēt arī lielāku šī sektora efektivitāti caur labāku institūciju kvalitāti un rezultātā arī lielāku IKP pieaugumu vai krīzes gadījumā, - mazāku IKP kritumu.

Afonso un Jalles (2016) pētījums ir zīmīgs arī ar to, ka atzīst, ka nepieciešams tālāk pētīt valsts sektora efektivitāti, atklājot, ka valsts sektora automātiskie stabilizatori iegāžu formā sniedz atšķirīgu rezultātu un ietekmi uz valsts iekšzemes kopprodukta izaugsmi. Tam ir arī cieša saistība ar institūciju kvalitāti un pārvaldības efektivitāti.

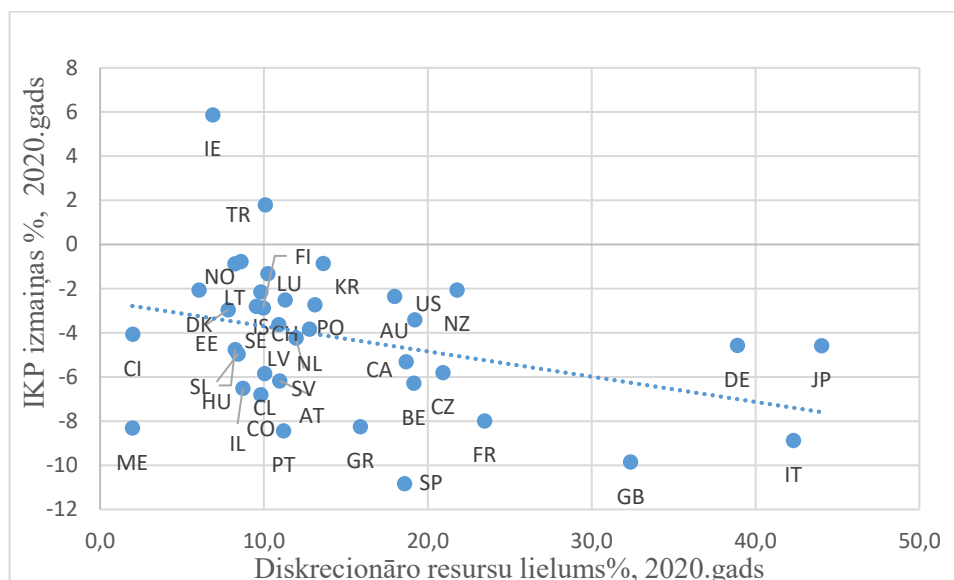
Valstīs, kurās tiek uzturēts lielāks vispārējās valdības sektors, procentuāli nodokļi pret IKP ir attiecīgi lielāki, un tas rada nepamatotu iespaidu, ka krīzes laikā tas nodrošinās iespēju ar it kā lielāku automātisko fiskālo stabilizatoru palīdzību sekmēt un stabilizēt nepārtrauktu un nemainīgu iepriekšējo izdevumu līmeni visiem līdzšinējā budžeta līdzekļu saņēmējiem. Tādējādi saglabājot augstākas pirktspējas iespējas nekā valstīs, kur valdības sektors ir mazāks un caur valsts budžetu tiek pārdalīti mazāki fiskālie resursi. Tomēr, saskaņā ar Debrun et al. (2008), sasniedzot noteiktu nodokļu ieņēmumu līmeni pret IKP attiecību (40%), lielāks “valdības lielums” negarantē automātisko stabilizatoru spēju nodrošināt mazāku IKP kritumu vai ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. Tāpēc Latvijas valsts ekonomiskās attīstības kontekstā būtu svarīgi veikt budžeta pozīciju inventarizāciju un īstenot “0 budžeta” koncepciju, lai izvairītos no tālāka nodokļu sloga un “valdības lieluma” palielināšanas. Promocijas darba priekšizstāvēšanas laikā (13.12.2024.) Latvijas valsts nodokļu ieņēmumu attiecība pret IKP jau bija 39%.

3.3.tabulā analizētie DFLR dati un 3.8.attēlā atspoguļotie dati par ESAO valstīm ļauj apgalvot, ka autora izvirzītā **1.hipotēze**, ka valstīs ar lielākiem automātiskajiem stabilizatoriem un diskrecionārajiem resursiem nebija mazāks IKP kritumu 2020.gadā un ātrāka IKP atjaunošana uz pirmskrīzes (2019.gada) līmeni, neapstiprinās.

2024.gada pavasarī Latvijas valdības izveidotā darba grupa analizēja nodokļu sistēmu un piedāvāja izskatīt 15 iespējamus scenārijus vienlaicīgi arī pārskatīt piemērojamo kadastrālo nodokļu kārtību, paredzot šī nodokļa palielināšanu vidējā termiņā, neizslēdzot iespēju pārskatīt pievienotās vērtības nodokļa palielināšanu. Šāda lēmumu pieņemšana palielinātu valdības sektora ienākumu lieluma apjomu pret IKP t.i. palielinātu ”valdības lielumu” un saskaņā ar Afonso un Jalles (2011) un Debrun (2008) varētu sekmēt nākotnē lēnāku IKP izaugsmi, gan krīzes gadījumā palielināt IKP kritumu, gan arī bremsēt ātrāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes līmenim. ESAO 2024.gada pārskats par Latvijas valsts tautsaimniecību ieteica pārskatīt fiskālo politiku kopumā, bet ne palielināt kopējo

fiskālo slogu (OECD, 2024). Promocijas darba autors uzskata, ka nodokļu sloga mazināšanai un fiskālo resursu labākai izmantošanai būtu nepieciešams arī noteikt konkrētus, izmērāmus un konkrētā termiņā sasniedzamus mērķa rādītājus, lai nodokļu maksātājiem būtu skaidri redzams līdzekļu iztērēšanas apjoms un rezultāts.

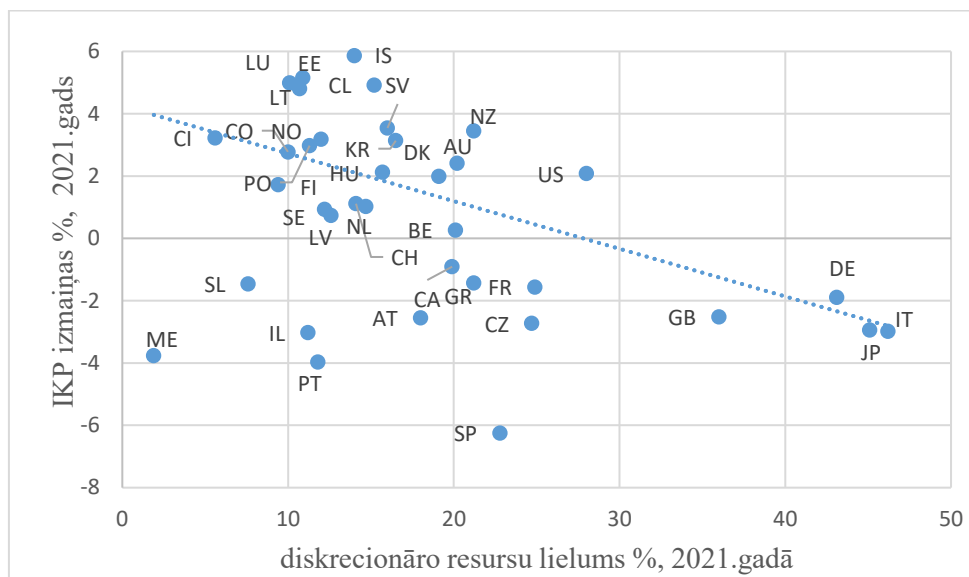
Lai sniegtu ieguldījumu arī reģionālās ekonomiskās domas attīstībā un pārliecinātos par diskrecionāro līdzekļu tērēšanas apjomiem, autors veica atsevišķu analīzi arī attiecībā uz ESAO valstīm. Veicot analīzi par diskrecionāro līdzekļu piešķiršanu ekonomiskās krīzes pārvarēšanai, kuras rezultāti atspoguļoti 3.9.attēlā redzams, ka ESAO valstu starpā ir valstis (Vācija, Japāna, Lielbritānija, Itālija), kuru 2020.gadā attiecīgais fiskālo diskrecionāro resursu lielums bija milzīgs, - attiecīgi (39%;43%;33%; 42%) no IKP. Tomēr valstis nespēja bremsēt IKP kritumu un mazināt krīzes dziļumu 2020.gadā. Tas nozīmē, ka arī lielāks fiskālais diskrecionāro resursu lielums automātiski nenodrošina mazāku IKP kritumu. Autors vienlaicīgi vēlas uzsvērt, ka 3.3.tabulā atspoguļotie DFLR analīzes rezultāti norāda, ka tieši valdības parāda samazināšana, lielāka investīciju piesaiste un labāka institūciju kvalitāte ļautu nodrošināt arī mazāku valstu IKP kritumu krīzes laikā.

3.9.attēls. **ESAO valstu diskrecionāro fiskālie resursi un IKP kritums 2020.gadā**

Avoti: IMF (2021c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2021; autora aprēķini.

Lai pārliecinātos, ka 2021. gada attiecīgie dati apstiprina 2020. gada rezultātus, autors veica jauno datu analīzi, izmantojot SVF *World Economic Outlook* 2021. gada oktobra datus, kuri attiecīgi atspoguļoti 3.10.attēlā, kad valstis vēl vairāk bija palielinājušas savus fiskālo diskrecionāro resursu apjomus, lai bremsētu tālāku IKP kritumu. Arī šie dati neapstiprina izvirzīto autora izvirzīto 1.Hipotēzi un norāda, ka pat iestājoties laika nobīdei konkrētie rezultāti paliek un saglabājas nemainīgi.

3.10.attēls. **ESAO diskrecionāro fiskālie resursi un IKP izmaiņas 2021.gadā**

Avoti: IMF (2021c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2021; autora aprēķini.

Hipotēze, ka ar lielākiem fiskālajiem resursiem izdosies nodrošināt mazāku IKP kritumu, neapstiprinās arī 2021.gada beigās. Benmelech un Tzur-Ilan (2020) atzīmē, ka vairākas (īpaši bagātās) valstis piešķir ievērojami lielākus fiskālos atbalsta līdzekļus procentuāli no IKP, lai glābtu ekonomiku un cilvēkus no grūtībām. 3.9. un 3.10.attēls atspoguļo analīzes rezultātus, ka neskatoties uz šo ievērojamo fiskālo resursu izmantošanu daudzās ESAO valstīs tomēr neizdevās nodrošināt pozitīvu IKP izaugsmi 2020.gadā un tikai 15 ESAO valstis (saskaņā ar prognozi) varētu 2021.gadā atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni.

Daudzas lielas ESAO valstis, neskatoties uz milzīgo un it kā neierobežoto diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas apjomu attiecībā pret IKP, pat vēl 2021.gadā nespēja atjaunot pirmskrīzes IKP līmeni. Vienlaikus Zviedriju, Somiju, Dāniju, Norvēģiju, Lietuvu, Latviju un Igauniju, ar mazāku diskrecionāro fiskālo atbalstu krīzes laikā bija piedzīvojušas mazāku IKP kritumu un ātrāku IKP atkopšanos līdz pirmskrīzes līmenim. Duffin (2020) deva ieskatu G-20 valstu parāda palielināšanas tempu pieaugumā pandēmijas pirmajā gadā. Letzing (2020) uzsver, ka turpmāka neierobežota parāda palielināšanas stratēģija dažām valstīm var nebūt dzīvotspējīga. Automātisko stabilizatoru vidējais rādītājs Eiropas Monetārajā savienībā, salīdzinot ar ASV bija 0,49, kur šī attiecība bija tikai 0,34 (Deroose et al., 2008). Šis skaitlis Eiropas Monetārajā savienībā (EMS) desmit gadu laikā gandrīz nebija mainījies un joprojām bija 0,48 (Bouabdallah et al., 2020). Automātisko stabilizatoru izmērs EMS svārstījās no 0,35 Slovēnijā līdz 0,66 Beļģijā.

3.3. Valdības parāds, IKP kritums un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana

LFK izskaņā zinātnieku starpā netika panākta vienprātība par valdības parāda lomu IKP lēnākā izaugsmē palielināta parāda apstākļos un vai vispār eksistē kāds abstrakts valdības parāda

sliexsnis, pie kura IKP izaugsme varētu sākt bremsēties. Autors savā promocijas darbā apstiprināja, ka krīzes laikā lielāks valdības parāda līmenis pret IKP negatīvi ietekmēja ekonomikas izaugsmi. Tas lika arī uzdot jautājumu, vai ir mērķtiecīgi turpināt palielināt valdības parāda līmeni, zinot, ka lielāks valdības parāds bremsēs IKP izaugsmi un kavēs atveseļošanās vai pagarinās laiku, kas nepieciešams, lai sasniegtu pirmskrīzes IKP līmeni.

Autors analizējot valsts parāda lomu IKP kritumā 2020.gadā veica daudzfaktoru lineāro regresijas (DFLR) analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.4.tabulā un konstatēja, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp valdības parāda lielumu un IKP izmaiņām 2020.gadā.

3.4.tabula. Valdības parāds un IKP kritums 2020.gadā

Atkarīgais mainīgais: IKP pieauguma temps 2020.gadā (%)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
ln IKP uz 1 iedzīvotāju 2019	-1.159*** (0.330)	-1.058*** (0.323)	-0.989*** (0.320)	-0.944*** (0.310)	-1.952*** (0.510)	-1.414*** (0.510)
Valdības parāds		-0.032*** (0.011)	-0.033*** (0.010)	-0.030*** (0.011)	-0.032*** (0.010)	-0.037*** (0.010)
NIP stingrība			-0.074** (0.033)	-0.080** (0.032)	-0.056** (0.033)	-0.104*** (0.034)
Investīciju īpatsvars % IKP				0.123*** (0.043)	0.124*** (0.043)	0.111*** (0.041)
Institūciju kvalitāte					0.124** (0.050)	0.096** (0.049)
ln Iedzīvotāju skaits						0.806*** (0.225)
Konstante	7.070** (3.124)	7.942** (3.132)	11.053*** (3.374)	7.744** (3.478)	9.401*** (3.474)	6.714** (3.394)
Determinācijas koeficients	0.10	0.15	0.19	0.24	0.28	0.30
Novērojumu skaits	123	123	123	123	123	123

Piezīme: *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020. gada vidējā vērtība).

Avots: : IMF (2022b), WEO; autora aprēķini.

Rezultāti, kas atspoguļoti 3.4.tabulā, liecina par negatīvu saistību starp valdības parādu un IKP izmaiņām 2020.gadā, norādot, ka augstāks valdības parāda līmenis attiecībā pret IKP bija saistīts ar lielāku IKP kritumu pandēmijas laikā. Šī saistība ir statistiski nozīmīga 99% ticamības līmenī visos modeļos. Investīciju īpatsvars % pret IKP pozitīvi ietekmēja IKP izmaiņas 2020. gadā, norādot, ka valstīs ar augstāku investīciju īpatsvaru attiecībā pret IKP bija labāki rezultāti attiecībā uz ekonomiskās aktivitātes saglabāšanu krīzes laikā. Šī mainīgā statistiskā nozīmība saglabājas arī visos

modeļos. Institūciju kvalitātes ietekme uz IKP izmaiņām ir pozitīva, norādot, ka augstākai institūciju kvalitātei ir statistiski nozīmīga saistība 95% ticamības līmenī ar mazāku IKP kritumu 2020.gadā.

Turpinot analizēt faktoros, kuriem bija saistība ar lielāku IKP kritumu un attiecīgi vēlāk ar ilgāku pirmskrīzes IKP atjaunošanas laiku, autors sagatavoja attiecīgo datu bāzi DFLR veikšanai, pārlicinoties par to vai ievēroti DFLR pieņēmumi, un veica analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.5.tabulā.

3.5.tabula. Valdības parāds un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgums

Atkarīgais mainīgais: IKP līmeņa atjaunošanas laika periods ilgums						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
IKP pieauguma temps%	-0.132*** (0.014)	-0.125*** (0.014)	-0.127*** (0.014)	-0.124*** (0.014)	-0.126*** (0.015)	-0.127*** (0.015)
ln (IKP uz iedzīvotāju)	0.075 (0.053)	0.072 (0.052)	0.073 (0.052)	0.147* (0.087)	0.159** (0.091)	0.212** (0.094)
Valdības parāds		0.003** (0.002)	0.004** (0.002)	0.004** (0.002)	0.003** (0.002)	0.004** (0.002)
NIP stingrība			-0.003 (0.005)	-0.005 (0.005)	-0.006 (0.006)	-0.008 (0.006)
Institūciju kvalitāte				-0.009 (0.008)	-0.009 (0.009)	-0.012 (0.008)
ln (iedzīvotāju skaits)					0.019 (0.042)	0.090 (0.044)
Tūristu skaits uz 1 iedzīvotāju						-0.069** (0.033)
Konstante	0.053 (0.500)	-0.116 (0.496)	0.041 (0.551)	-0.097 (0.566)	0.159 (0.580)	0.390 (0.583)
Determinācijas koeficients	0.51	0.53	0.53	0.54	0.54	0.56
Novērojumu skaits	113	113	113	113	113	113

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019.gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020.gada vidējā vērtība) un IKP pieauguma temps % 2020.gadā.

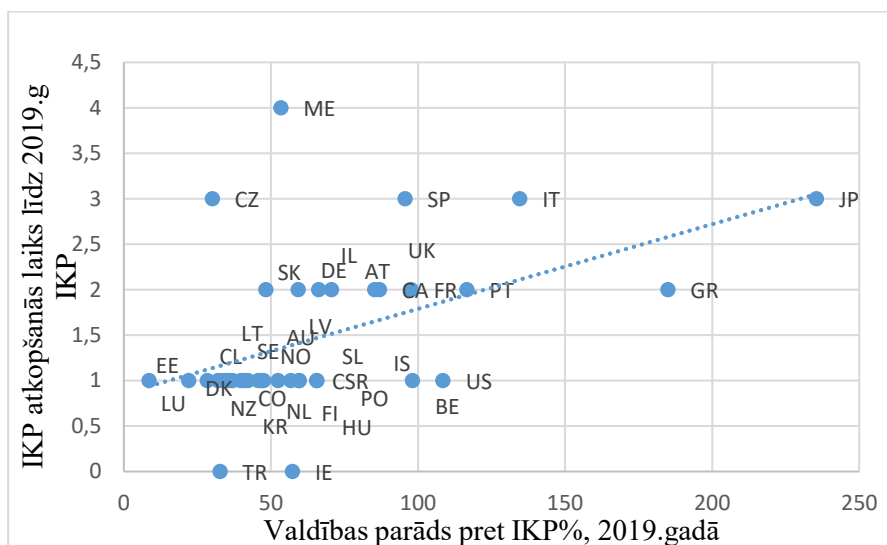
Avots: IMF, (2022b) WEO; autora aprēķini.

Autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.5.tabulā konstatēja, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp IKP kritumu 2020.gadā un ilgāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanas laika periodu, kā arī ar lielāku varbūtību nekā 95% pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp valdības parāda lieluma un ilgāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanas laika periodu pēc 2020. gada IKP krituma.

DFLR analīze, kuras rezultāti atspoguļoti 3.5.tabulā vienlaicīgi ļauj autoram apgalvot, ka valstīs ar lielāku valdības parāda līmeni pret IKP, bija lielāks IKP kritums 2020.gadā un ilgāks

pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošanas laika periods. Tādējādi apstiprinot izvirzīto 2.Hipotēzi, ka valstīs ar mazāku valdības parādu pret IKP 2019.gadā, 2020.gadā bija mazāks IKP kritums un arī ātrāka pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana.

Lai sniegtu ieguldījumu arī reģionālās ekonomiskās domas attīstībā un pārliecinātos par to vai šī sakarība apstiprinās arī mazākā atlasīto valstu apakškopā, autors veica atsevišķu analīzi arī attiecībā uz ESAO valstīm, kuras rezultāti atspoguļoti 3.11.attēlā un norāda uz ciešu korelāciju starp valdības parāda lielumu un laiku, kas nepieciešams, lai sasniegtu pirms pandēmijas IKP līmeni 2019.gada 4.ceturksnī. LFK seku pētījumi neļāva droši apgalvot, ka valdības parādam sasniedzot noteiktu sliekšni tiek bremsēta nākotnes IKP izaugsme un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notiek lēnāk.

3.11.attēls. **Pirmskrīzes IKP atjaunošana ESAO valstīs un valdības parāds pret IKP**

Avots: (IMF, 2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

COVID-19 ekonomiskā krīze sniedza apliecinājumu ne tikai tam, ka valstīs ar lielāku parāda līmeni pret IKP izaugsme bija lēnāka, bet arī apliecināja to, ka valstīs ar lielāku valdības parādu pret IKP, pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšana bija ilgāka, tādējādi tērējot lielākus ierobežotos fiskālos resursu apjomus, bet nenodrošinot nepieciešamo rezultātu sasniegšanu. “Sākotnējā ietekme uz IKP bija tikai aptuveni viena trešdaļa no COVID-19 krīzes ietekmes, tomēr eirozonas IKP atgriešanās 2008.gada līmenī prasīja septiņus gadus. Pat 2015.gada beigās Itālijas IKP joprojām bija par 8 procentpunktiem mazāks nekā 2008.gadā, Spānijas – par 3 procentpunktiem, bet Grieķijas – par 27 procentpunktiem mazāks”(Charumilind et al., 2020).

SVF *World Economic Outlook* prognoze 2020.gada oktobrī IMF (2020c) liecināja, ka atveseļošanās ceļš būs ilgstošs un neviendabīgs. Tas atspoguļots 3.6.tabulā, kurā redzams, ka saskaņā ar šīm prognozēm 2021.gadā tikai 5 ESAO valstīs izdosies sasniegt pirmskrīzes 2019. gada IKP līmeni. 2020.gada oktobra SVF prognozēja, ka pirmskrīzes 2019.gada līmeni ESAO valstīs pārsvarā varētu atgūt pirmskrīzes IKP līmeni tikai 2022. un 2023.gadā. Vienlaicīgi arī SVF prognozes noteica,

ka valdību parāda līmenis gandrīz visās valstīs saglabāsies augstākā līmenī vēl daudzus gadus salīdzinot ar 2019.gada valdības parāda līmeni un pārskatāmā nākotnē netiks samazināts.

Autors ir apkopojis trīs gadu SVF *World Economic Outlook* datus attiecībā uz prognozēm, kad valstis varētu atgriezties pie pirms COVID-19 ekonomiskās krīzes 2019.gada IKP līmeņa un rezultāti apstiprina, ka valstis ar mazāku parādu 2019.gadā pret IKP, pirmskrīzes IKP atjaunoja ātrāk. Īpaši svarīgi ir uzsvērt, ka tieši valstis ar parāda līmeni zem 60% pret IKP atkopās ātrāk, kā to uzskatāmi apliecina 3.6.tabulā ietvertie dati.

3.6.tabula. Pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanas prognoze 2020., 2021. un 2023.gadā

Valsts	SVF 2020. gada oktobra prognoze Par 2019. gada IKP atjaunošanu	SVF 2021. gada oktobra prognoze Par 2019. gada IKP atjaunošanu	SVF 2023. gada oktobra fakts Par 2019. gada IKP atjaunošanu	Valdības parāds % no IKP 2019. gadā	Valdības parāda pieaugums 2020. gadā, % punktos
Īrija	2021	2020	2020	57.3	1.4
Koreja	2021	2021	2021	42.1	6.6
Lietuva	2021	2021	2021	35.9	10.5
Norvēģija	2021	2021	2021	40.9	5.6
Polija	2021	2021	2021	45.6	11.5
Austrālija	2022	2021	2021	46.6	10.4
Kanāda	2022	2022	2022	86.8	28.7
Čīle	2022	2022	2021	28.2	4.1
Čehija	2022	2022	2022	30.1	7.6
Dānija	2022	2022	2021	33.6	8.5
Igaunija	2022	2021	2021	8.6	10.0
Somija	2022	2022	2021	59.5	9.9
Vācija	2022	2022	2022	59.2	9.1
Ungārija	2022	2022	2021	65.5	14.0
Izraēla	2022	2021	2021	59.5	11.8
Latvija	2022	2021	2021	36.9	5.6
Luksemburga	2022	2021	2021	22.1	2.1
Nīderlande	2022	2022	2021	47.4	6.1
Jaunzēlande	2022	2021	2021	32.1	11.5
Portugāle	2022	2022	2022	116.6	18.3
Slovākija	2022	2022	2021	48.2	10.9
Slovēnija	2022	2022	2022	65.6	14.2
Zviedrija	2022	2021	2021	34.9	4.3
Šveice	2022	2021	2021	39.8	3.7
Turcija	2022	2020	2020	32.3	7.0

ASV	2022	2021	2021	108.5	24.8
Austrija	2023	2022	2022	70.5	12.3
Beļģija	2023	2022	2021	98.1	14.4
Kolumbija	2023	2022	2021	52.4	13.3
Kosta Rika	2023	2022	2021	56.7	10.5
Francija	2023	2022	2022	97.6	17.2
Grieķija	2023	2023	2022	184.9	26.9
Islande	2023	2022	2022	66.1	11.2
Spānija	2023	2023	2023	95.5	22.2
Lielbritānija	2023	2023	2023	85.2	21.1
Japāna	2024	2022	2023	235.5	22.3
Meksika	2024	2023	2022	53.3	6.8
Itālija	2026	2024	2022	134.6	20.8

Avots: IMF (2020c; 2021c; 2023c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2020; Oktobris 2021; Oktobris 2023; autora aprēķini.

IMF (2021c) 2021. gada oktobra SVF, *World Economic Outlook* prognoze jau uzrādīja optimistiskāku redzējumu attiecībā uz valstu ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un attiecīgi arī krīzes ilgumu. Redzams, ka vēl 10 valstu IKP atjaunošanas prognozes uz pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeni tika pārskatītas un uzlabotas, nosakot, ka IKP līdz pirmskrīzes līmenim tomēr atkopsies jau 2021.gadā. Svarīgi uzsvērt, ka šo valstu starpā, izņemot ASV bija tikai valstis, kuru valdības parāds nepārsniedza 60% no IKP. Un tas vēlreiz apliecina valdības parāda pret IKP nozīmīgumu attiecībā uz IKP kritumu COVID-19 krīzē un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Tāpēc Itālijas premjerministrs un bijušais ECB prezidents Draghi 2021.gada vasarā izteica bažas sakarā ar lēnajiem valstu IKP atjaunošanas tempiem (Bloomberg, 2021).

Tomēr zīmīgi ir norādīt to, ka valstis ar mazāku pirmskrīzes valdības parādu ne tikai atrāk sasniedza 2019.gada IKP līmeni, bet arī tādejādi mazāk audzēja jeb palielināja savu izstāvošo valdības parādu nekā valstis, kurām bija lielāks valdības parāds pirms COVID-19 krīzes. Valstis, kurām valdības parāds bija zem 60% no IKP, izņemot Kolumbiju, savu parādu palielināja mazāk nekā valstis, kurām parāds bija virs 60% no IKP. Valstis, kuru parāds pret IKP 2019. gadā nepārsniedza 60% no IKP, savu parādu nepalielināja vairāk kā par 12 procentu punktiem. Savukārt, valstis, kuru valdību parādi pārsniedza 60% no IKP, parādu palielināja ievērojami vairāk – Ungārija par 14,0; Slovēnija - 14,2; Beļģija - 14,4; Francija - 17,2; Portugāle - 18,3; Itālija - 20,8; Lielbritānija - 21,1; Spānija - 22,2; Japāna - 22,3; ASV - 24,4; Grieķija - 26,9; Kanāda - 28,7 procentu punktiem.

3.7.tabulā ietvertie dati apliecina, ka no visām 38 OECD valstīm tikai 15 valstīm SVF *World Economic Outlook* 2021.gada oktobra ziņojumā tika prognozēta atgūšanās līdz pirmskrīzes IKP

līmenim jau 2021. gadā. 3.7.tabulā ietvertie dati apliecina, ka šajās valstīs parāda līmenis nepārsniedza 60 % un lielākajā daļā valstu pat nepārsniedza 50% parāda līmeni pret IKP. ASV ir izņēmums un ir pelnījis atsevišķu skaidrojumu. ASV faktiski bija lielākā diskrecionāro fiskālo resursu izmantotāja un nodrošināja arī vislielāko fiskāla atbalsta paketi ESAO valstu vidū, (attiecīgi palielinot valdības parādu pret IKP par 25%), lai mazinātu IKP kritumu 2020.gadā un nodrošinātu ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

3.7.tabula. **Valdības parāds un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrums ESAO**

Valsts	Parāds% no IKP 2019	Pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa sasniegšana
Īrija	57	2020
Turcija	32	2020
Izraēla	59	2021
Austrālija	57	2021
Igaunija	18	2021
Latvija	44	2021
Lietuva	47	2021
Luksemburga	25	2021
Koreja	48	2021
Norvēģija	41	2021
Jaunzēlande	43	2021
Polija	57	2021
Zviedrija	39	2021
Šveice	42	2021
ASV	108	2021

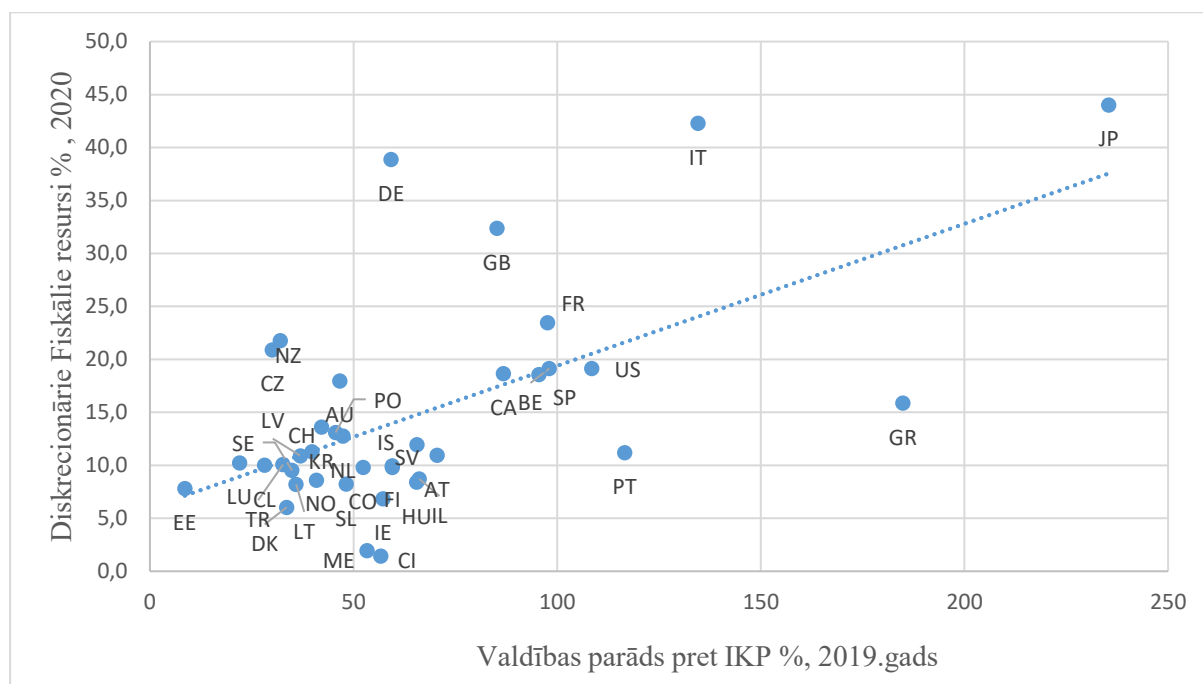
Avots: IMF, (2021c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2021; autora aprēķini.

3.7.tabula atspoguļo prognozi par valstīm, kurās IKP 2019.gada līmeņa sasniegšana tika prognozēta jau 2021.gadā. Redzams, ka valstīm, kurām tika prognozēta straujāka pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšana, valdības parāda līmenis 2019.gadā nepārsniedza 60% no IKP.

2023.gada oktobra SVF, *World Economic Outlook* jau konstatēja faktiskos rezultātus par atkopšanos uz 2019.gada IKP līmeni. Fakts uzrādīja labāku situāciju, jo dažām valstīm tomēr bija izdevies atjaunot IKP pirmskrīzes līmeni nedaudz ātrāk nekā tika prognozēts 2021.gada oktobrī. Tomēr autors konstatēja, ka nemainīgs paliek apgalvojums, ka valstis, kurām valdības parāds 2019.gada beigās nepārsniedza 60% no IKP uz pirmskrīzes līmeni atkopās ātrāk nekā valstis ar valdības parādiem, kuri pārsniedza 60% no IKP (skat. 3.6.tabulu). Īemesli kāpēc Čehija un Meksika, neskatoties uz mazāku valdības parādu par 60% pret IKP nespēja atjaunot savu pirmskrīzes IKP

līmeni ātrāk ir analizējams atsevišķi. Abas valstis Covid-19 krīzes laikā 2020.gadā būtiski mazāk izmantoja savus fiskālos resursus, salīdzinot ar vidējo ESAO valstu valdību fiskālo resursu izmantošanu, kurš veidoja 12% no IKP. Meksikas gadījumā būtu jāanalizē sliktāka institucionālā kvalitāte, jo Meksikai ESAO valstu grupā bija viszemākais PEF institūciju kvalitātes vērtējums 2019.gadā.

Fakts, ka valstis ar mazākām parādsaistībām pirms krīzes, pirmskrīzes IKP līmeni sasniedza ātrāk un IKP pieaugums bija lielāks, nekā valstīs ar augstāku pirmskrīzes valdības parāda līmeni, šoreiz ir neapstrīdams.

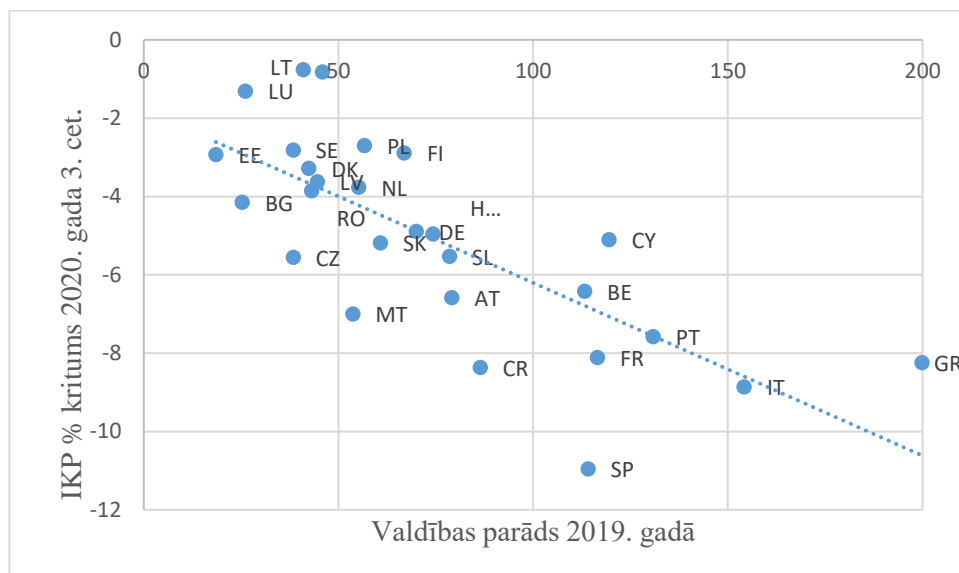

3.12.attēls. Parāds pret IKP% 2019.gadā un diskrecionārie fiskālie resursi 2020.gadā

Avots: IMF (2021b), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2021; autora aprēķini.

COVID-19 krīzei sākoties valstis bija akumulējušas ievērojamus valdības parāda apjomus. 3.12.attēls ļauj secināt, ka pastāv korelācija starp akumulēto valdības parāda līmeni un aizņemšanās nepieciešamību krīzes sākumā un diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanu. Tieši valstis ar lielāku uzkrāto valdības parāda līmeni pret IKP krīzes sākumā, bija spiestas izmantot arī lielāku diskrecionāro fiskālo resursu apjomu savu valstu tautsaimniecību atbalstam. Ievērojama daļa fiskālo resursu bija jaunas valdības parādsaistības, kas vēl vairāk palielināja valdības parādu. Tieši šī jaunā situācija radīja nepieciešamību padziļināti analizēt kā valstis izmanto samazinātās fiskālās telpas ierobežotos fiskālo resursu apjomus un vai šie ievērojamie līdzekļu apjomi palīdzēja nodrošināt mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Autors konstatēja, ka COVID-19 krīzes pirmajā pusgadā no aprīļa līdz oktobrim, tieši ESAO valstis ar augstāku valdības parāda līmeni pret IKP piedzīvoja lielāko IKP kritumu.

3.13.attēls. Valdības parāds un IKP kritums 2020.gada 3.ceturksnī

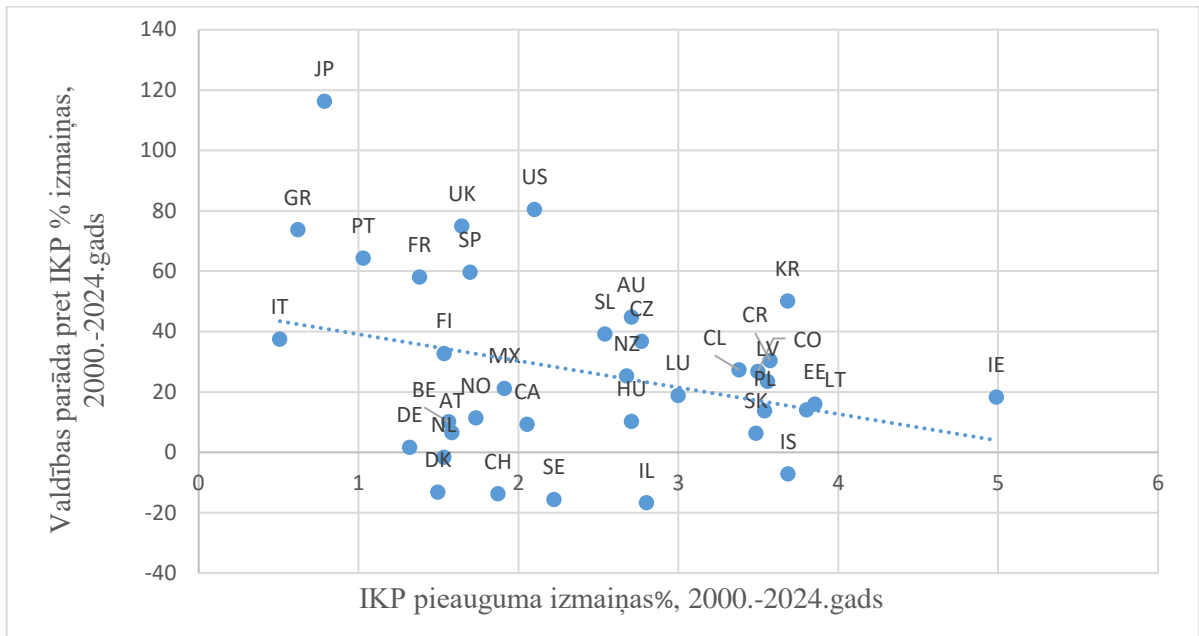
Avots: IMF (2020c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2020; autora aprēķini.

3.13.attēls atspoguļo tieši 2020.gada pirmo deviņu mēnešu IKP attīstību ESAO valstīs un fiksē to, ka pēc triju ceturkšņu rezultātiem COVID-19 krīzes pārvarēšanā, tieši vislielākais IKP kritums bija valstīs ar lielāku valdības parādu 2019.gada beigās.

Herndon et al. (2013) apgalvo, ka ekonomiskā izaugsme nākotnē dažādās valstīs ir atšķirīga un 90% sliekšnis nav piemērojams un varētu būt atkarīgs arī no noteikta valsts attīstības perioda.

Vai valstis palielinot valdības parāda lielumu pret IKP spēj sevi ekonomiski “izaudzēt” no parāda pieauguma spirāles, aizņemoties vēl un vēl vairāk, lai stimulētu ekonomisko aktivitāti, radītu ienākumus un līdzekļus parāda atmaksai? 3.14.attēls neapstiprina šo apgalvojumu un skaidri parāda, ka laika posmā no 2000.gada līdz 2024.gadam ar parāda palielināšanu ģenerētais valstu IKP pieaugums nav spējis samazināt neatmaksātā jeb izstāvošā valdības parāda apjomu. Parāds turpināja pieaugt.

Divus gadus pēc tam, kad PVO (2020) paziņoja par pandēmiju visā pasaulē, valstu valdību parāda līmenis sasniedza jaunas virsotnes. Trīs COVID-19 krīzes gadi, kad parāda līmenis pret IKP bija būtiski palielinājies, apstiprina arī to, ka lielāks parāda apjoms kavēja vairāku attiecīgo ESAO valstu IKP pieaugumu, un arī bremsēja pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanas ātrumu, salīdzinot ar valstīm, kurām bija zemāks valdības parāda līmenis pret IKP.

3.14.attēls. **ESAO IKP pieauguma izmaiņas% no 2000.-2024.gadam un valdību parāds**

Avots: IMF (2021c), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2021; autora aprēķini.

Vienlaicīgi promocijas darba autors uzdeva retorisku jautājumu, vai zinot, ka turpinot palielināt valdības parāda līmeni kopējā fiskālā telpa samazinās, parādam, mazākās ekonomikās, sasniedzot 60-70% pret IKP un lielākās ekonomikās sasniedzot 95-100% atzīmi, IKP izaugsme sāks bremsēties un vienlaicīgi palielinās arī parāda apkalpošanas izmaksas un lielāka fiskālo resursu tērēšana nenodrošinās mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu, ir mērķtiecīgi turpināt palielināt valdības parāda līmeni pret IKP, apzinoties, ka tādējādi vēl vairāk tiek neefektīvi izlietoti ierobežotie fiskālie resursi un nākotnē iespējami nopietni izaicinājumi saistībā ar parāda tālāku pieaugumu un tā restrukturizāciju?

Apstākļos, kad valdības parāda palielināšana bremzē IKP izaugsmi un apdraud nākotnes izaugsmi, ir nepieciešams padziļināti analizēt institūciju kvalitāti (spēju ģenerēt skaidrus tirgus ekonomikas noteikumus un spēju šos noteikumus ievērot un uzraudzīt), nodrošinot labu un efektīvu pārvaldību, lai ne tikai ikdienā nodrošinātu mazāku parāda pieaugumu, bet arī to, lai institūciju kvalitāte sekmētu un nodrošinātu visaptverošu krīzes pārvarēšanas stratēģiju un vēl noteiktu cik mērķtiecīgi ir (un vai vispār) tālāk palielināt valdības parādu, lai krīzes laikā nodrošinātu mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

Lai uzskatāmi demonstrētu valdības pirms COVID-19 krīzes parāda nozīmīgo lomu mazākā IKP kritumā 2020.gadā, autors attīstīja ESAO valstu pirmskrīzes valdības parāda lieluma salīdzinājumu ar valdības parāda pieaugumu 2020.gadā. Rezultāti 3.8.tabulā uzskatāmi demonstrē ciešo kopsakarību starp pirms krīzes parāda lielumu un valdības parāda pieaugumu COVID-19 krīzes laikā. Šī sakarība ļauj autoram vienlaicīgi arī secināt, ka valstīs ar mazāku pirmskrīzes valdības parāda

līmeni pret IKP, (kā atskaites punktu lietojot 60% no IKP) 2020.gadā palielināja savus parādus mazāk un tādējādi izmantoja mazākus fiskālo resursu apjomus IKP krituma mazināšanai, nekā valstis, kuru valdību parāda līmeņi pret IKP 2019.gadā bija lielāki.

3.8.tabula. **Valdības parāda lielums 2019.gadā un parāda pieaugums 2020.gadā**

Valsts	Parāda pieaugums pp. 2020.	Parāda lielums % no IKP 2019.	Valsts	Parāda pieaugums pp. 2020.	Parāda lielums % no IKP 2019.
Īrija	1.4	57.3	Slovākija	10.9	48.2
Luksemburga	2.1	22.1	Islande	11.2	66.1
Šveice	3.7	39.8	Jaunzēlande	11.5	32.1
Čīle	4.1	28.2	Polija	11.5	45.6
Zviedrija	4.3	34.9	Izraēla	11.8	59.5
Latvija	5.6	36.9	Austrija	12.3	70.5
Norvēģija	5.6	40.9	Kolumbija	13.3	52.4
Nīderlande	6.1	47.4	Ungārija	14	65.5
Koreja	6.6	42.1	Slovēnija	14.2	65.6
Meksika	6.8	53.3	Beļģija	14.4	98.1
Turcija	7	32.3	Francija	17.2	97.6
Čehija	7.6	30.1	Portugāle	18.3	116.6
Dānija	8.5	33.6	Itālija	20.8	134.6
Vācija	9.1	59.2	Lielbritānija	21.1	85.2
Somija	9.9	59.5	Spānija	22.2	95.5
Igaunija	10	8.6	Japāna	22.3	235.5
Austrālija	10.4	46.6	ASV	24.8	108.5
Kosta Rika	10.5	56.7	Grieķija	26.9	184.9
Lietuva	10.5	35.9	Kanāda	28.7	86.8

Avots: (IMF, 2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

Latvijas valsts krīzes laikā valdības parādu palielināja, salīdzinoši ar citām valstīm, mazāk (5,6 pp. no IKP), un tas ļāva nodrošināt mazāku IKP kritumu 2020.gadā un nodrošināt ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu. Autors vēlas uzsvērt, ka tam bija cieša saistība ar Latvijas pirmskrīzes 2019.gada valdības parāda pret IKP salīdzinoši zemo līmeni pret IKP (36.9%). Valdības rīcības plānā, kurš apstiprināts 2024.gada 16.janvārī, ir noteikts, ka valdības parāds nepārsniegs 40% pret IKP līmeni. Saskaņā ar (Reinhart and Rogoff, 2010a; Afonso and Alves, 2014; Baum et al., 2012;

Cecchetti et al., 2011; Chudik et al., 2017; Kumar and Woo, 2010), valstu parāda lielumam pret IKP ir noteikta nozīme tālāk palielinot valdības parādu, un arī nozīme arī ir attiecīgo tautsaimniecību lielumam. Mazākām valstīm attiecīgi sasniedzot šos līmeņus ātrāk. Baum et al., (2012) norādīja, ka parāda lielumam pret IKP ir nozīme un sasniedzot 67% pret IKP sliekšni, parāda tālāka palielināšana nesniedz nekādu pozitīvu efektu saistībā ar tautsaimniecības izaugsmi, bet jau pie 90% rada negatīvas sekas. Tomēr otra ekonomistu grupa (Ash et al., 2017; Herndon et al., 2013; Pescatori et al., 2014) nepiekrīta šiem pētījumiem. Promocijas darba COVID-19 krīzes analīzes rezultāti ļauj secināt, ka valdības parāda lielumam pret IKP ir nozīme. COVID-19 krīzes laikā valstīm ar lielāku pirmskrīzes (2019. gada) valdības parāda līmeni pret IKP bija lielāks IKP kritums 2020. gadā. Tas nozīmē, ka izaugsme bija negatīvāka nekā valstīm ar mazāku valdības parāda līmeni. Un arī pirmskrīzes IKP līmenis tika atjaunots lēnāk. Tas autoram ļauj secināt, ka valdības parāda lielumam pret IKP tomēr ir nozīme tautsaimniecības pieauguma tempu lielumā. Valstīm ar mazāku IKP, parāda līmenim nevajadzētu pārsniegt augstāk minētos 60%-67% pret IKP.

Latvijas valdības parāds 2025.gada sākumā veido gandrīz 50% no IKP. Īstenojot 3% budžeta deficīta politiku katru gadu, pastāv liela varbūtība tuvākajā nākotnē valdības parādam sasniegt 60% no IKP. Kā to rāda iepriekšējo krīžu pieredze, arī vēl viena ekonomiskā krīze varētu palielināt valdības parādu par 10 procentpunktiem, līdz 60% pret IKP. Lai izvairītos nākotnē no lielāka IKP krituma krīzes laikā un nodrošinātu ātrāku pirmskrīzes IKP atjaunošanu, Latvijas valdības uzdevums būtu atjaunot fiskālo telpu samazinot valdības parādu līdz pirms COVID-19 krīzes līmenim vai vismaz nodrošināt Latvijas valdības Rīcības plānā (apstiprināts 2024.16.01.) noteikto valdības parāda (40% pret IKP) mērķa līmeņa sasniegšanu.

3.4. Institūciju kvalitāte, pārvaldības efektivitāte un uzticēšanās valdībai

Vēl pat līdz 2003.gadam SVF nebija devis vērtējumu par institūciju nozīmi valstu tautsaimniecību attīstībā. Viedoklis, ka lietas it kā notiek pašas par sevi un politikas veidotāju politiskie dokumenti, programmas un vadlīnijas nosaka valsts sekmīgu attīstību dominēja publiskajā telpā. Un ja arī kādam bija viedoklis, ka institūcijām ir zināma nozīme valstu ekonomiskajā attīstībā, tad tas tomēr vairāk tika saistīts ar konkrētas politiskās partijas politisko un ekonomisko pamatnostādņu tālredzīgumu, pragmatismu un politikas sekmīgu īstenošanu.

Glaeser et al. (2004) savā pētījumā vispār noraidīja ekonomiskās izaugsmes saistību ar institūciju kvalitāti, pasakot, ka darba spēks un tā kvalitāte ir daudz svarīgāki ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanas faktori un uzsvēra, ka nabadzīgākās valstis savu labklājību ir nodrošinājušas tieši tikai ar savu ekonomisko politiku īstenošanu un stiprām politiskajām institūcijām, nevis zināmiem,

saprotamiem likumiem par īpašumtiesībām, investīcijām, to aizsargāšanu un to, ka likuma spēkam būtu īpaša nozīme.

Autors izmantojot gan PEF datus par institūciju kvalitāti, gan PB VPR par pārvaldības efektivitāti veica padziļinātu analīzi par šo faktoru ietekmi uz IKP kritumu un laika periodu, kurš bija nepieciešams, lai atjaunotu pirms COVID-19 krīzes IKP līmeni.

3.4.1. Institūciju kvalitāte

Lai veiktu visaptverošu statistisko analīzi autors izmantoja PEF pieejamo informāciju par 122 valstu institūciju kvalitāti veica DFLR analīzi. Autors kā atkarīgo mainīgo izmantoja IKP pieauguma tempa izmaiņas 2020. gadā un kā neatkarīgos mainīgos attiecīgajos modeļos pievienoja institūciju kvalitāti, valdības parādu, NIP stingrību, investīciju % īpatsvaru IKP, diskrecionāro fiskālo atbalstu un tūristu īpatsvaru uz vienu iedzīvotāju.

Daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzes rezultāti, kuri atspoguļoti 3.9. tabulā rāda, ka ar lielāku varbūtību nekā 95% pastāv nozīmīga statistiska sakarība starp institūciju kvalitāti un IKP kritumu 2020.gadā. Vienlaicīgi autors norāda, ka pastāv arī nozīmīga statistiska sakarība arī ar valdības parāda lielumu pret IKP, NIP stingrību, investīciju % īpatsvaru IKP un diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas apjomu 2020.gadā.

3.9.tabula. **Institūciju kvalitāte un IKP kritums 2020.gadā**

Atkarīgais mainīgais: IKP pieauguma temps 2020.gadā (%)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
ln (IKP uz iedzīvotāju)	-1.842** (0.525)	-1.768*** (0.486)	-1.259*** (0.508)	-1.241** (0.490)	-0.940** (0.500)	-0.780 (0.516)
ln (iedzīvotāju skaits)	0.466*** (0.220)	0.566*** (0.210)	0.813*** (0.222)	0.734*** (0,214)	0.870*** (0.217)	0.788*** (0.231)
Institūciju kvalitāte	0.111*** (0.049)	0.121*** (0.047)	0.078** (0.049)	0.079** (0.046)	0.104** (0.050)	0.099** (0.047)
Valdības parāds		-0.039*** (0.010)	-0.040*** (0.010)	-0.037*** (0.010)	-0.026** (0.011)	-0.024** (0.011)
Ierobežojumu stingrība			-0.100*** (0.034)	-0.093*** (0.032)	-0.110*** (0.032)	-0.110*** (0.032)
Investīciju īpatsvars % IKP				0.135*** (0.040)	0.127*** (0.040)	0.127*** (0.038)
Diskrecionārie fiskālie resursi					-0.109** (0.045)	-0.110** (0.045)
Tūristu skaits uz iedzīvotāju						-0.192 (0.187)
Konstante	6.325** (3.440)	7.700** (3.269)	8.660*** (3.227)	5.163* (3.246)	1.820 (3.466)	1.001 (3.555)
Determinācijas koeficients	0.16	0.25	0.30	0.36	0.39	0.40
Novērojumu skaits	122	122	122	122	122	122

Piezīme: *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada mainīgo vērtības, izņemot IKP pieauguma temps % 2020.gadā, NIP stingrība (2020. gada vidējā vērtība) un Diskrecionārie fiskālie resursi 2020. gadā.

Avots: IMF (2022b) WEO; autora aprēķini.

DFLR analīzes rezultāti 3.9.tabulā norāda uz Institūciju kvalitātes būtisko lomu IKP krituma mazināšanā. Augstāka jeb labāka institūciju kvalitāte COVID-19 krīzes laikā nodrošinātāja mazāku IKP kritumu. Vienlaicīgi šajā tabulā atspoguļotie dati apstiprina jau iepriekš konstatēto attiecībā uz valdības parāda lieluma negatīvo ietekmi uz IKP kritumu COVID-19 krīzes laikā un arī apstiprina to, ka, jo lielākas ir IKP pieauguma tempa izmaiņas % jeb IKP kritums, jo lielāks bija ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas apjoms, kas “sekmēs” tālāka valdības parāda pieaugumu, IKP kritumu un bremsēs ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu. Autors arī savā darbā sniedz vērtējumu salīdzinot savā starpā arī trīs Baltijas valstis.

DFLR analīzes rezultāti, kuri atspoguļoti 3.10. Tabulā rāda, ka ar lielāku varbūtību nekā 99%, pastāv negatīva statistiski nozīmīga sakarība starp labāku institūciju kvalitāti un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas perioda ilgumu. Autors arī konstatē, ka IKP % kritums 2020.gadā pagarināja krīzes ilgumu. Lai pārliecinātos par datu un attiecīgo neatkarīgo mainīgo noturību, autors veica analīzi izmantojot arī 2023.gada SVF *World Economic Outlook* oktobra datus.

3.10.tabula. **Institūciju kvalitāte un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ilgums**

Atkarīgais mainīgais: IKP līmeņa atjaunošanas laika periods ilgums (gados)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
IKP izmaiņas % 2020	-0.136*** (0.014)	-0.135*** (0.014)	-0.125*** (0.015)	-0.127*** (0.015)	-0.133*** (0.015)	-0.125*** (0.015)
Institūciju kvalitāte		0.004 (0.005)	-0.009 (0.009)	-0.011 (0.009)	-0.013 (0.009)	-0.015** (0.009)
ln (IKP uz 1 iedzīvotāju)			0.162** (0.090)	0.182** (0.093)	0.262*** (0.096)	0.278*** (0.095)
Ierobežojumu stingrība				-0.005 (0.006)	-0.009 (0.006)	-0.09 (0.006)
Tūristi uz vienu iedzīvotāju					-0.080*** (0.033)	-0.084*** (0.032)
Valdības parāds						0.004** (0.002)
Konstante	0.762 (0.080)	0.561 (0.303)	-0.277 (0.554)	-0.096 (0.590)	-0.452 (0.594)	-0.697 (0.594)
Determinācijas koeficients	0.47	0.47	0.49	0.49	0.52	0.54
Novērojumu skaits	113	113	113	113	113	113

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019.gada mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020.gada vidējā vērtība) un IKP pieauguma tempa% izmaiņas 2020.gadā.

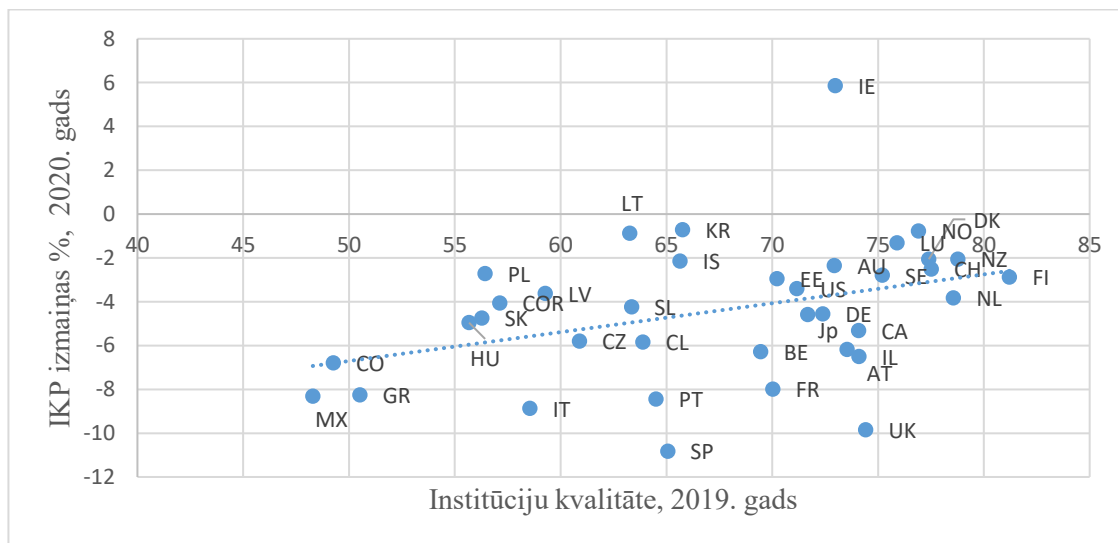
Avots : IMF (2023b), WEO; autora aprēķini.

DFLR analīzes rezultāti, kuri atspoguļoti 3.10.tabulā rāda, ka ar lielāku varbūtību nekā 95%, pastāv negatīva statistiski nozīmīga sakarība starp labāku institūciju kvalitāti un IKP pirmskrīzes līmeņa atjaunošanas laika periodu (gados). Autors konstatēja, ka jo lielāks bija IKP kritums 2020.gadā, jo ilgāka bija pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana. Attiecīgie DFLR rezultāti ļauj vienlaicīgi secināt, ka labāka institūciju kvalitāte, lielāks tūristu skaits uz vienu valsts iedzīvotāju un mazāks valdības parāds, ļauj nodrošināt ātrāku pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa sasniegšanu un nodrošina mazāku fiskālo resursu izmantošanas apjomu .

Eicher un Roehn (2007) savā pētījumā par Institucionālās vides klimata Indeksu norāda, ka institucionālās vides un institūciju kvalitātes iespaids un loma uz ESAO valstu ekonomisko izaugsmi faktiski nav ticis vērtēts. Tas ļauj promocijas darba autoram uzsvērt šī darba novitātes svarīgumu un nepieciešamību padziļināti pētīt institūciju un institucionālās vides lomas nozīmīgumu ne tikai ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanā, bet arī ekonomisko, epidemioloģisko un finanšu krīžu dziļuma mazināšanā un ātrākā to seku pārvarēšanas kontekstā, vienlaicīgi arī mazāk izlietojot valdības ierobežotos fiskālos resursus.

Vai mobilitātes samazināšana, tautsaimniecības struktūra un valdības parāds ir vienīgie faktori, kas ietekmē IKP kritumu? Nē, to savā pētījumā postulēja (Sapir, 2020).

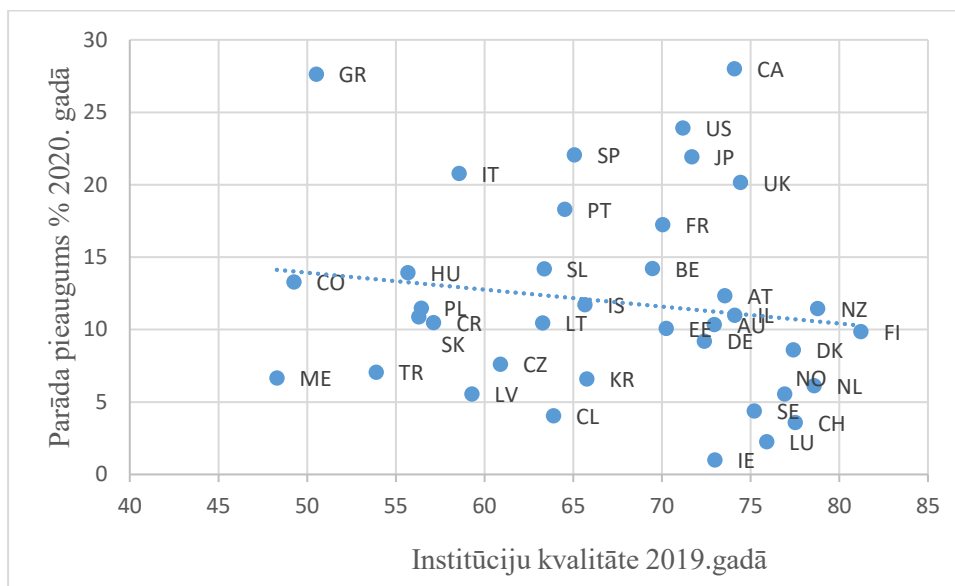
Apkopojot 3 gadu rezultātus, arī promocijas darba autors konstatēja, ka NIP stingrība, tautsaimniecības struktūra un valdības parāds nav vienīgie faktori, kuriem bija saistība ar IKP kritumu un atjaunošanas ātrumu. Lai varētu salīdzināt, kā ESAO valstis ir pārvarējušas COVID – 19 krīzi un kādas bija sākotnējās 2020.gada krīzes sekas un kāda tam saistība ar institūciju kvalitāti, šī vārda visplašākajā nozīmē (ietverot gan institūciju darbu, gan institucionālo regulatoru, likumisko un tradīciju rāmi), bija nepieciešams izanalizēt institūciju kvalitātes saistību ar IKP izmaiņām COVID-19 krīzē un resursu izmantošanu.

3.15.attēls. **Institūciju kvalitāte un IKP kritums 2020.gadā**

Avots: IMF (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; WEF Competitiveness Index 4.0. 2019 Rankings; autora aprēķini.

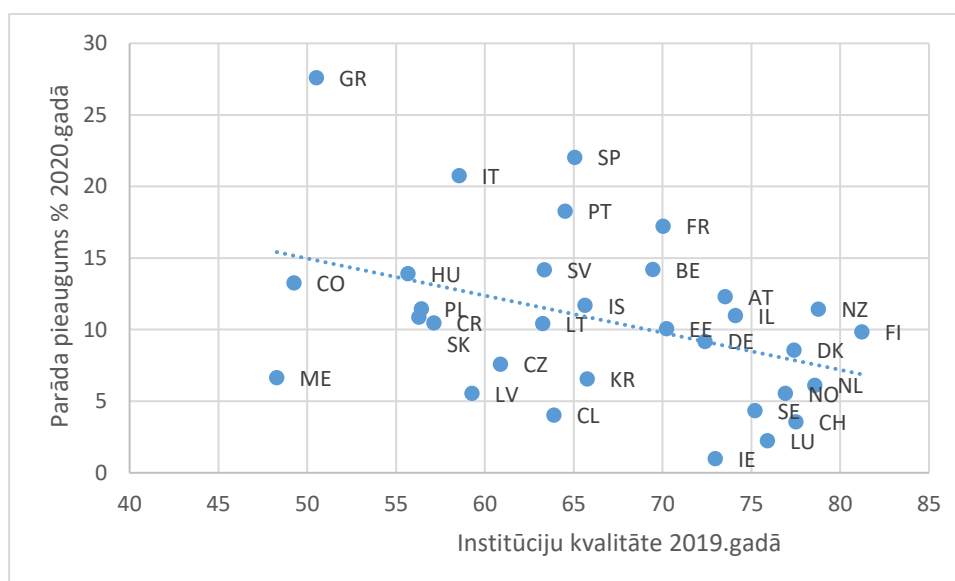
3.15.attēlā ietvertā informācija un dati ļauj apgalvot, ka ESAO valstīs, neskatoties uz kopumā labāku institūciju kvalitāti nekā pārējās pasaules valstīs, tomēr atšķiras savā tautsaimniecības robustumā jeb noturībā pret krīzi un tās sekām. Tāpēc ir pamatoti argumenti kāpēc tieši institūcijas un to kvalitāte ir vēl viens būtisks faktors IKP krituma lielumā 2020.gadā un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas ātrumā. Šajā attēlā redzams, ka arī ESAO valstis ar augstāku institūciju kvalitāti 2019.gadā, piedzīvoja mazāku IKP kritumu 2020.gadā. Lai varētu pārlicināties, ka institūciju kvalitātei bija būtiska nozīme COVID-19 krīzes pārvaldīšanā un efektīvākā fiskālo resursu izmantošanā, autors analizēja valdības parāda pieaugumu saistībā ar institūciju kvalitāti, kuras rezultāti ir atspoguļoti 3.16.attēlā.

3.16. attēls. **Institūciju kvalitāte un valdības parāda pieaugums % 2020.gadā**

Avots: IMF (2024a), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2024;

3.16. attēlā redzamā korelācija ESAO valstīs starp institūciju kvalitāti un valdības parāda pieauguma lielumu apstiprina šo ciešo statistisko sakarību. Autors konstatē, ka valstīs ar zemāku institūciju kvalitāti COVID-19 krīzes laikā valdības parāda pieaugums bija lielāks nekā valstīs ar labāku institūciju kvalitāti. Lai padziļinātu tālāko analīzi autors no apskatāmās kopas izslēdz anagļu-sakšu valstis un Japānu uz izveidoja papildus 3.17.attēlu.

3.17.attēls. **Institūciju kvalitāte un parāda pieaugums % 2020.gadā (bez 5 valstīm)**

Avots: IMF (2024a), *World Economic Outlook*, Aprīlis, 2024.

Ja no tālākās analīzes tiek izslēgtas anagļu-sakšu valstu kopa un Japāna - (3.17.attēls), tad sakarība starp institūciju kvalitāti un valdības parāda pieaugumu 2020.gadā bija vēl izteiktāka un apliecina, ka labāka institūciju kvalitāte nodrošināja mazāku valdības parāda pieaugumu COVID-19 krīzes laikā.

Konkrēti aprakstot institūciju kvalitātes lomu un nozīmi mazākā 2020.gada IKP krituma nodrošināšanā, autors izmantojot SVF *World Economic Outlook* datus par Igauniju, Latviju un Lietuvu, kuri atspoguļoti 3.11.tabulā un DFLR analīzē iegūtos attiecīgo mainīgo koeficientus konstatēja, ka 2.7 procentu punktu lielo atšķirību starp Latvijas un Lietuvas IKP % kritumu 2020.gadā

3.11.tabula. **Institūciju kvalitāte, IKP pieauguma % izmaiņas 2020.gadā Baltijas valstīs**

Valstis	Institūciju kvalitāte, 2019.gadā	IKP pieauguma tempa % izmaiņas 2020.gadā
Igaunija	70.2	-2.95
Latvija	63.3	-0.9
Lietuva	59.3	-3.6

Avots: IMF(2022c) WEO; autora aprēķini.

0.4 procentpunktu (pp.) apmērā nosaka tieši institūciju kvalitāte (institūciju kvalitātes koeficients DFLR vienādojumos skat 3.4. un 3.8.tabulas) un 2.3 procentpunktus nosaka pārējie faktori. Tāpēc būtu svarīgi valsts pārvaldes dokumentos noteikt skaidri izmērāmu rādītāju un to sasniegšanas un kontroles kārtību, t.sk. arī institūciju kvalitātes un valsts pārvaldības efektivitātes izmērāmu rādītāju ieviešanu, tādejādi sekmējot nākotnē arī labāku tautsaimniecības izaugsmes rezultāta gan izaugsmes laikos, gan krīzes laikā. Arī Ārvalstu investoru padome (ĀIP) savā 2023.gada novembra ziņojumā norādīja, ka lai uzlabotu investīciju vidi un sekmētu jaunu uzņēmumu rašanos Latvijā ir: “steidzami nepieciešama, uz datiem balstīta, mūsdienīga, elastīga un pārredzama valsts pārvaldība, kas nodrošinātu plaukstošas uzņēmējdarbības vides pamatu” (FICIL, 2023). ĀIP jau vairākkārtīgi ir norādījusi uz nepieciešamību: “ieviest izmērāmu, nevis tikai uz procesu orientētu galveno darbības rādītāju ieviešanu” (FICIL, 2023).

Latvijas valdības rīcības plānā, kurš tika apstiprināts 2024.gada 16.janvārī, ir norādīti tikai daži atsevišķi mērķa rādītāji un to iespējamais sasniegšanas laiks. Tomēr nav norādīti galvenie mērķa rādītāji, uz kuriem, savos ikgadējos pārskatos, vērš uzmanību ĀIP. Tādi kā piemēram, investīciju piesaistes apjoms pret IKP, eksporta un kreditēšanas apjoma pieaugums un attiecīgie pasākumi šo rādītāju sasniegšanai. Nav arī minēts nekas par valsts budžeta līdzekļu izmantošanas apjomu saistību ar konkrētu valsts programmu īstenošanu un ar sasniedzamajiem rezultātiem: “Uz rezultātiem balstītas budžeta plānošanas pieejas ieviešana, sasaistot programmu un pasākumu finansēšanu ar to rezultātiem un izpildi. Tas prasa noteikt konkrētus un izmērāmus uzdevumus un rādītājus katrai darbībai, un pēc tam iedalīt un pielāgot resursus, pamatojoties uz to sasniegšanu vai nesasniedzšanu” (FICIL,2023).

Lai nākotnē Latvijas valsts varētu padziļināti analizēt institūciju kvalitāti (spēju ģenerēt skaidrus tirgus ekonomikas noteikumus un spēju šos noteikumus ievērot un uzraudzīt), nodrošinot labu un efektīvu valsts pārvaldību ir nepieciešams izveidot uz starptautiski atzītas metodoloģijas bāzes izveidotu institūciju kvalitātes mērījumu monitoringa sistēmas izstrādi un institūciju kvalitātes mērījumu ikgadēju veikšanu. Mērījumu rezultāti ļautu izveidot sākuma atskaites punktu veicot tālāku institūciju kvalitātes uzlabošanu.

3.4.2. Valsts pārvaldības efektivitāte

Kaufmann et al. (1999) apzinoties, ka pastāv reāls institūciju kvalitātes mērīšanas vakuums, Pasaules Bankas projekta ietvaros, kopā ar kolēģiem 1996. gadā uzsāka jaunu projektu, atlasot konkrētus rādītājus, lai varētu pilnvērtīgi un visaptveroši iesaistīties zinātniskā diskusijā par institūciju kvalitātes mērījumiem, uz kura pamata veikt jau padziļinātus pētījumus un izdarīt pirmos secinājumus. Izmantojot 1997. un 1998. gada datus secinājumi bija tādi, ka pārvaldībai bija būtiska loma ne tikai ekonomiskās labklājības veicināšanā un vairošanā uz vienu iedzīvotāju, bet arī zemākā zīdaiņu mirstībā un mazākā analfabētisma līmenī. Tomēr galvenais, ko uzsvēra Kaufmann et al. (1999): “Pārvaldībai ir nozīme”. Un pārvaldība tiek definēta kā:

“tradīcijas un institūcijas, ar kurām tiek īstenota vara valstī. Tas ietver 1) procesu, kurā valdības tiek izveidotas, uzraudzītas un mainītas. 2) valdības spēju efektīvi formulēt un īstenot pilnvērtīgu un saprātīgu politiku un 3) pilsoņu un valsts cieņa pret institūcijām, kas regulē ekonomisko un sociālo mijiedarbību starp tām” (Kaufmann et al., 1999)

Pasaules Bankas *World Governance Indicators* (WGI) jeb Vispasaules pārvaldības rādītāju (VPR), datu bāze tiek veidota no 1996.gada, ietverot plaša spektra valsts pārvaldības datus par 200 valstīm. Datu bāzes pamatā ir 6 vispusīgi apkopotie rādītāji: balsstiesības un atbildība (*Voice and Accountability*), politiskā stabilitāte un vardarbības/terorisma neesamība (*Political Stability and Absence of Violence/Terrorism*), valdības efektivitāte (*Government Effectiveness*), regulējumu kvalitāte (*Regulatory Quality*), tiesiskums (*Rule of Law*), korupcijas kontrole (*Control of Corruption*), kuri atspoguļo šos galvenos virzienus (Kaufmann et al., 2010).

Rādītāju nosaukumi ir pašsaprotami un attiecīgi norāda uz konkrētām valstu pārvaldības stiprajām vai arī attiecīgajām vājajām pusēm. Stingru brīvā tirgus darbības principu izveide, tālāka to izveidošana, regulēšana, stabilizācija, leģitimizēšana un īpašuma tiesību aizsardzība un tirgus ekonomikas līgumu izpildes nodrošināšana ir galvenie labas pārvaldības principi (Kaufmann et al., 2003). Šie ir galvenie principi, kuri tiek vērtēti analizējot valsts spēju nodrošināt brīvas tirgus ekonomikas funkcionēšanu. Vispasaules pārvaldības rādītāji (VPR) ir pētījumu datu kopa, kurā apkopoti viedokļi par pārvaldības efektivitāti, ko sniedz liels skaits uzņēmumu, iedzīvotāju un ekspertu aptaujas attīstītajās un jaunattīstības valstīs. Šie dati tiek vākti no vairākiem apsekojumiem

veicošiem institūtiem, domnīcām, nevalstiskajām organizācijām, starptautiskajām organizācijām un privātā sektora uzņēmumiem.

Lai precīzāk un fokusētāk varētu aplūkot un analizēt cik efektīvi tiek pārvaldīta valsts, autors izmantoja Pasaules bankas institūta uzturēto VPR kopumu, kurš ietver sevī pavisam sešus jau iepriekš nosauktus rādītājus. Viens no tiem ir valsts pārvaldības efektivitāte. VPR kopuma uzturētāji savā pavadošajā, šī rādītāja aprēķināšanas instrukcijā jeb metodoloģiskajā skaidrojumā norāda Kaufmann et al. (2010), ka šis rādītājs, kurš domāts, lai noteiktu valsts pārvaldes spēju, atbild uz jautājumu: “vai un cik efektīvi valdības ir spējīgas radīt un īstenot sekmīgas valsts pārvaldīšanas politikas? Šo jautājumu Kaufmann et al. (2010) atbild paplašinot valstu vērtējumu caur divu atsevišķu papildus apakš jautājumu uzdošanu, kuri ar dažādu aptauju palīdzību palīdz noskaidrot pārvaldības efektivitāti un regulatoro kvalitāti: 1) “kāda ir publiskā sektora nodrošināto pakalpojumu kvalitātes, ierēdņu korpusa kvalitāte un neatkarība no politiskā spiediena, valsts politikas formulēšanas kvalitāte un ieviešana, uzticēšanās, ka šo nosprausto mērķu sasniegšanai tiks veltītas visas pūles, uztvere” (Wolff, 2020) un 2) “kāda ir valdības spēja formulēt, ieviest veiksmīgas privātā sektora attīstības politikas un vienlaicīgi nodrošināt to regulāciju un uzraudzību, kas ļauj sekmēt privātā sektora attīstību, uztvere”.

Tālāk autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas DFLR analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.12.tabulā konstatēja, ka izpildās nosacījumi, lai varētu apgalvot, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv negatīva statistiski nozīmīga sakarība starp labāku pārvaldības efektivitāti un IKP kritumu 2020.gadā. Tas apliecina to, ja valstīs būtu bijusi labāka valsts pārvaldība 2020. gadā, būtu bijis mazāks IKP kritums.

3.12.tabula. Valsts pārvaldības efektivitāte un IKP kritums 2020.gadā

Atkarīgais mainīgais: IKP pieauguma temps 2020. gadā (%)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
Pārvaldības efektivitāte	0.787** (0.399)	1.768** (0.776)	2.067** (0.891)	1.904** (0.900)	2.228*** (0.816)	2.292*** (0.793)
Valdības parāds	-0.034*** (0.012)	-0.036*** (0.011)	-0.036*** (0.011)	-0.034*** (0.011)	-0.033*** (0.010)	-0.029*** (0.010)
ln (IKP uz iedzīvotāju)		-2.421*** (0.640)	-2.440*** (0.640)	-2.383*** (0.640)	-2.0272*** (0.584)	-1.642*** (0.580)
Kredīti privāt sektoram%IKP			-0.009 (0.012)	-0.008 (0.012)	-0.025** (0.012)	-0.029** (0.011)
Investīciju īpatsvars % IKP				0.065 (0.045)	0.041 (0.041)	0.051 (0.040)
ln (iedzīvotāju skaits)					1.080*** (0.183)	0.781*** (0.200)
Tūristi uz 1 iedzīvotāju						-0.464*** (0.143)

Konstante	-2.430*** (0.760)	20.512*** (6.098)	21.132*** (6.175)	18.900*** (6.350)	14.695** (5.812)	12.083** (5.702)
Determinācijas koeficients	0.08	0.15	0.16	0.17	0.32	0.36
Novērojumu skaits	166	166	166	166	166	166

Piezīme: *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot IKP pieauguma tempa% izmaiņas ir 2020. gada dati.

Avots: IMF, (2022b) WEO; autora aprēķini.

Tālāk analizējot valsts pārvaldības efektivitātes lomu un nozīmi saistībā ar pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanos, autors veica neatkarīgu faktoru atlasī, lai veiktu daudzfaktoru lineāro regresiju, kuras rezultāti atspoguļoti 3.13.tabulā. Lai pārliecinātos par rezultātu noturību un stabilitāti, autors papildināja vienādojumu ar vairākiem neatkarīgajiem mainīgajiem, kuriem varēja būt nozīmīga loma pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas perioda mazināšanā.

Autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.13.tabulā, konstatēja, ka izpildās nosacījumi, lai varētu apgalvot, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv cieša negatīva statistiski nozīmīga sakarība starp valsts pārvaldības efektivitāti un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas laika perioda ilgumu.

3.13.tabula. Valsts pārvaldības efektivitāte un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana

Atkarīgais mainīgais: pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanas laika perioda ilgums (gados)						
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5	Modelis 6
ln (IKP uz iedzīvotāju)	-0.003 (0.045)	0.229*** (0.093)	0.246*** (0.093)	0.253*** (0.092)	0.267*** (0.088)	0.260*** (0.089)
IKP pieauguma temps %	-0.210*** (0.010)	-0.206*** (0.010)	-0.201*** (0.010)	-0.199*** (0.010)	-0.181*** (0.011)	-0.180*** (0.011)
Pārvaldības efektivitāte		-0.316*** (0.112)	-0.342*** (0.112)	-0.336*** (0.111)	-0.351*** (0.106)	-0.355*** (0.107)
Valdības parāds			0.003* (0.001)	0.002* (0.001)	0.003** (0.001)	0.003** (0.001)
Investīciju īpatsvars % IKP				-0.011* (0.006)	-0.010* (0.006)	-0.010* (0.006)
ln (iedzīvotāju skaits)					-0.110*** (0.027)	-0.11*** (0.027)

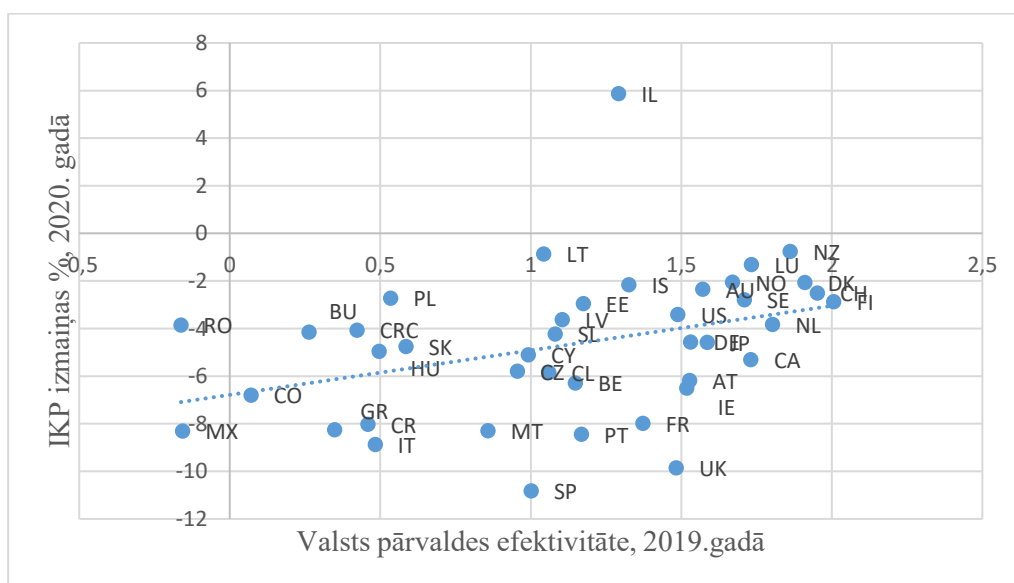
Valdības budžeta izdevumi % no IKP						0.003 (0.005)
Konstante	0.899** (0.415)	-1.249 (0.862)	-1.540* (0.872)	-1.325 (0.875)	-1.183 (0.833)	-1.202 (0.840)
Determin koeficients	0.75	0.76	0.77	0.77	0.80	0.80
Novērojumu skaits	157	157	157	157	157	157

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020. gada vidējā vērtība).

Avots : IMF, (2023b) WEO; autora aprēķini.

Par savu ieguldījumu institucionālā faktora pētīšanā un pamatošanā 1993.gada decembrī D. North saņēma Nobela prēmiju. Savā uzrunā “Economic performance through the time” North, (1993), teica: “*analizējot ekonomisko attīstību laikmetu griežos tika pieļauti divi kļūdaini pieņēmumi: viens, ka institūcijām nav nozīmēs un otrs,- ka arī laikam nav nozīmes*”. Vienlaicīgi viņš arī uzsvēra, ka ja darījums nav saistīts ar izmaksām nodrošinot tā īstenošanu, tad viss ir kārtībā, bet ja tas ir dārgi, tad nepieciešams institūcijas uzlabot, pieminot, ka 1970.gadā ASV 45% no nacionālā kopprodukta bija saistīti ar transakciju jeb darījumu izmaksām vien, lai nodrošinātu attiecīgā darījuma notikšanu.

Kā jau iepriekš minēts, lai sniegtu arī ieguldījumu reģionālās ekonomiskās domas attīstībā, autors vēlējās augstāk minētos secinājumus pārbaudīt analizējot arī ESAO valstu tautsaimniecisko attīstību COVID-19 krīzes laikā. Ņemot vērā, ka tikai 38 valstu DFLR rezultāti iespējams nenodrošinātu reprezentatīvu datu analīzi autors veica tikai vienkāršās lineāras regresijas analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.18.attēlā.

3.18.attēls. Valsts pārvaldības efektivitāte un IKP % izmaiņas 2020.gadā

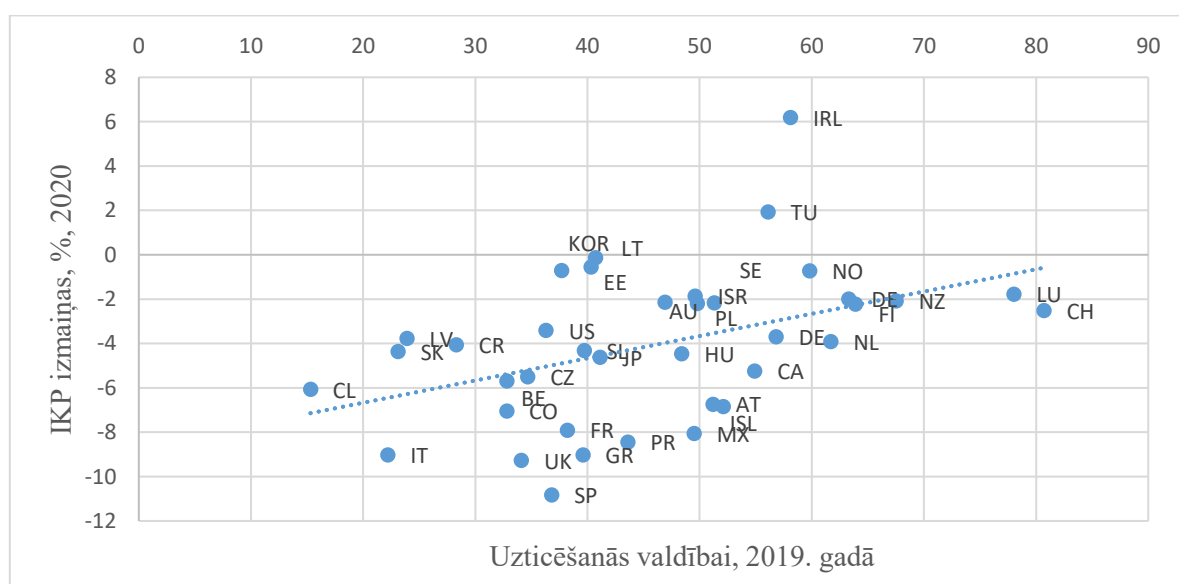
Avots: IMF (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; WEF 2021. datu bāze;
autora aprēķini.

3.18.attēlā ietvertā un apkopotā informācija ļauj secināt, ka negatīvās IKP % izmaiņas jeb IKP kritumus 2020.gadā bija mazāks valstīs ar labāku vai augstāku valsts pārvaldības efektivitāti 2019.gadā.

Šajā apakšnodaļā analizētā informācija un secinājumi ļauj autoram apgalvot, ka tādējādi apstiprinās promocijas darbā izvirzītā 3.Hipotēze, ka valstīs ar labāku institūciju kvalitāti un augstāku valsts pārvaldības efektivitāti 2019.gadā, IKP kritums 2020.gadā bija mazāks un pirmskrīzes 2019.gada IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk.

3.4.3. Uzticēšanās valdībai un ātrāka pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana

Uzticēšanās valdībai un valdības politikai ir vēl viens svarīgs rādītājs, kas atspoguļo sabiedrības uzvedību un gatavību sekot un izpildīt valdības lēmumus, rīkojumus un aicinājumus nemierīgos laikos, piemēram, COVID-19 krīzes laikā. 3.19.attēlā ietvertie dati apliecina, ka valstīs ar augstāku uzticēšanos valdībai 2019.gadā bija mazāks IKP kritums 2020.gadā. Tas korelē ar pieņēmumu, ka valstīs, kur cilvēki vairāk uzticējās attiecīgās valsts valdībai, netika piemēroti tik stingri nemedicīniskie ierobežojošie pasākumi un tādējādi mazāk tika ietekmēta mobilitātes un ekonomiskās aktivitātes mazināšanās.

3.19.attēls. Uzticēšanās valdībai un IKP izmaiņas % 2020.gadā

Avots: OECD (2021); IMF (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris; autora aprēķini.

Fukuyama (1995) jau savā grāmatā apliecināja to, ka mūsdienu sekmīga ekonomiskā attīstība ir skaidrojama ar 80% labas ekonomiskās politikas lēmumiem un to ieviešanu un izpildi. Tomēr atlikušie 20% nav mazsvarīgi, jo tieši tie ietver tirgus dalībnieku vērtības, paradumus, kultūru un

uzticību. Uzticību tam, ka mēs visi strādājam kopā un paļaujamies uz to ka, mēs darām to labāko sabiedrības kopīgā labuma dēļ.

Vēlāk Fukuyama (2011) precīzi definēja sekmīgas labklājības valsts galvenos pamatprincipus. Tie ietver sevī labu likumu pastāvēšanu un šīs likumības uzturēšanu, kā arī atbildību par nepieņemtajiem lēmumiem vai neizdarītajiem darbiem. Aiz šiem formulējumiem un principiem kā neatņemama valsts sekmīgas pastāvēšanas priekšnoteikums pastāv arī uzticēšanās valstij, politiķiem un ierēdņiem. Bez uzticēšanās jeb neticības ierosinātajiem lēmumiem un rīkojumiem, īpaši jau COVID-19 krīzes laikā, bija apgrūtināši veidot, apstiprināt un īstenot valdības COVID-19 ekonomiskās krīzes pārvarēšanas politiku. OECD (2021) veidojot pārskatu par uzticību valstu valdībām definē uzticību: "kā personas ticību, ka arī otra persona vai institūcija rīkosies saskaņā ar to pozitīvajām gaidām". OECD (2021) atspoguļo uzticēšanās pieaugumu pašā krīze sākumā, sagaidot pragmatisku un tālredzīgu valsts valdības rīcību krīzes pārvarēšanā. Tomēr ekonomiskajai krīzei turpinoties šī uzticēšanās mazinājās, līdz ar to atspoguļojot vilšanos daudzu valstu īstenotajās politikās. 3.19.attēlā atspoguļotie dati apliecina, ka valstīs ar lielāku uzticību valdībai un tās īstenotajai politikai, bija mazāks IKP % kritums nekā valstīs ar zemāku uzticību valdībai. Tāpēc nav pārsteigums, ka valstis ar lielāku uzticību valdībai piedzīvoja arī mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

3.14.tabula. **Valdības parāda lieluma, pārvaldības efektivitātes, institūciju kvalitātes un uzticības valdībai reitingi 2019.gadā**

Valsts	Valdības parāds 2019	RT	Pārvaldības efektivitāte 2019	RT	Institūciju kvalitāte 2019	RT	Uzticība valdībai 2019	RT	Gala Reitings GR
Luksemburga	22.3	2	1.73	6	75.9	7	78	2	1.(17)
Šveice	39.6	11	1.95	2	77.5	4	80.7	1	2.(18)
Jaunzēlande	31.8	5	1.67	9	78.8	2	67.5	3	3.(19)
Dānija	33.7	7	1.91	3	77.4	5	63.3	5	4.(20)
Somija	59.6	23	2.01	1	81.2	1	63.9	4	5.(29)
Norvēģija	40.9	12	1.86	4	76.9	6	59.8	7	6.(29)
Nīderlande	48.5	16	1.80	5	78.6	3	61.7	6	7.(30)
Zviedrija	34.9	8	1.71	8	75.2	8	51.3	13	8.(37)
Austrālija	46.7	14	1.57	11	72.9	14	46.9	19	9.(58)
Kanāda	87.2	29	1.73	7	74.1	11	54.9	11	10.58
Vācija	58.9	22	1.53	12	72.4	15	56.8	9	11.58
Īrija	57.2	20	1.29	19	73.0	13	58.1	8	12.60

Igaunija	8.5	1	1.17	20	70.2	18	40.3	23	13.62
Islande	66.2	26	1.52	14	74.1	10	52.1	12	14.62
Austrija	70.6	27	1.53	13	73.5	12	51.2	14	15.(66)
Izraēla	58.8	21	1.33	18	65.6	21	49.6	16	16.(76)
Lietuva	35.9	9	1.04	26	63.3	26	40.7	22	17.(83)
Lielbritānija	83.9	28	1.48	16	74.4	9	34.1	30	18.(83)
Japāna	236.3	37	1.59	10	71.7	16	41.1	21	19.(84)
Turcija	32.6	6	0.05	36	53.9	34	56.1	10	19.(86)
Čehija	30.0	4	0.96	28	60.9	27	34.67	29	20.(88)
Čīle	28.3	3	1.06	25	63.9	24	15.3	37	21.(89)
Polija	45.6	13	0.53	30	56.4	31	49.8	15	22.(89)
Francija	97.4	30	1.37	17	70.0	19	38.2	26	23.(92)
ASV	108.8	33	1.49	15	71.2	17	36.3	28	24.(93)
Latvija	36.7	10	1.10	23	59.3	28	23.9	34	25.(95)
Slovēnija	65.4	24	1.08	24	63.4	25	39.7	24	26.(97)
Portugāle	116.6	34	1.17	21	64.5	23	43.6	20	27.(98)
Beļģija	97.7	31	1.15	22	69.5	20	32.8	31	28.(104)
Ungārija	65.5	25	0.50	31	55.7	33	48.4	18	29.(107)
Spānija	98.3	32	1.00	27	65.1	22	36.8	27	30.(108)
Meksika	53.3	18	-0.16	37	48.3	37	49.5	17	31.(109)
Slovākija	48.1	15	0.59	29	56.3	32	23.1	35	32.(111)
Kosta Rika	56.4	19	0.42	33	57.1	30	28.3	33	33.(115)
Kolumbija	52.4	17	0.07	35	49.3	36	32.8	32	34.(120)
Grieķija	185.6	36	0.35	34	50.5	35	39.6	25	35.(130)
Itālija	134.1	35	0.48	32	58.6	29	22.2	36	36.(132)

Avots: (IMF, 2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022, WEF dati par institūcijām, ESAO datu bāzi 2021. gadā par uzticību valdībai; autora aprēķini.

Apkopojot 2019.gada valstu valdību parāda līmeni, pārvaldības efektivitāti, institūciju kvalitāti un uzticēšanos valdības rādītājus 3.14.tabulā, autors izveidoja jaunu datu kopumu un kārtoja (ranžēja) ESAO valstis pēc visiem četriem rādītājiem ailē Gala Reitings (GR). Apkopojot Gala reitings datus autors veica tālāku analīzi attiecībā uz valstu aizņemšanās apjomu krīzes laikā. Vai valstīm ar labāku (augstāku) kopējo reitingu bija mazāka nepieciešamība aizņemties, lai risinātu COVID-19 krīzes problēmas? Autors konstatēja, ka valstis ar labāku kopējo valsts pārvaldības

efektivitāti, institūciju kvalitāti un uzticēšanos valdībai, krīzes pārvarēšanai aizņēmas mazākus finanšu līdzekļus un rezultātā palielināja mazāk savu valstu valdību parādus.

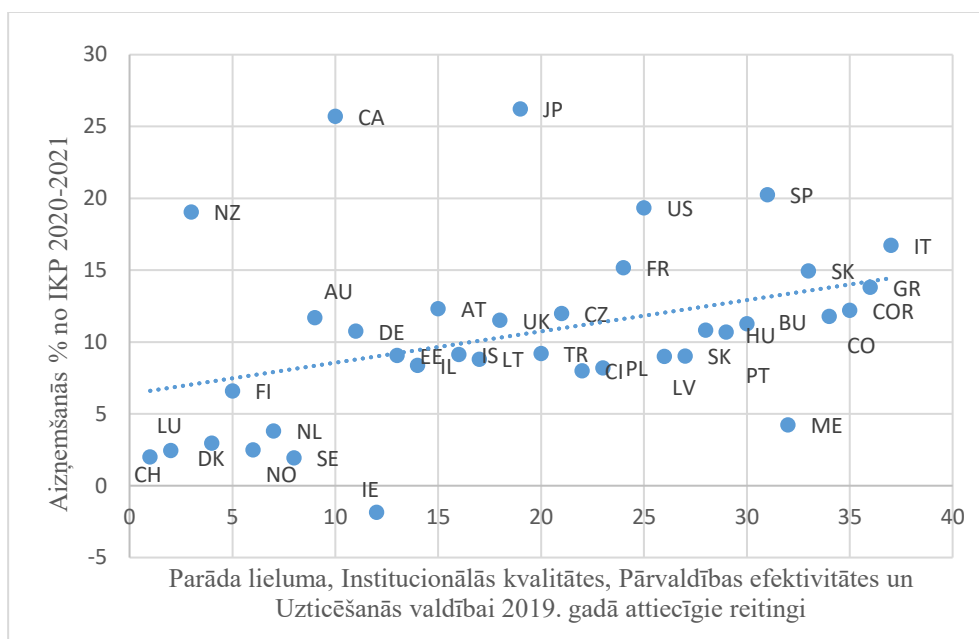
3.15.tabula. **ESAO valstu apkopotais reitings un aizņemšanās % no IKP 2020**

Valsts	Reitingi	Aizņemšanās % no IKP 2020	Valsts	Reitingi	Aizņemšanās % no IKP 2020
Īrija	12	1.4	Vācija	11	9.1
Zviedrija	8	4.3	Portugāle	28	18.3
Luksemburga	1	2.1	Ungārija	30	14.0
Šveice	2	3.7	Lielbritānija	18	21.1
Norvēģija	6	5.6	Austrālija	9	10.4
Dānija	4	8.5	Kosta Rika	34	10.5
Nīderlande	7	6.1	Čehija	21	7.6
Meksika	32	6.8	Kolumbija	35	13.3
Somija	5	9.9	Austrija	15	12.3
Čīle	22	4.1	Grieķija	36	26.9
Polija	23	11.5	Slovākija	33	10.9
Islande	14	11.2	Francija	24	17.2
Lietuva	17	10.5	Itālija	37	20.8
Latvija	26	5.6	Jaunzēlande	3	11.5
Slovēnija	27	14.2	ASV	25	24.8
Igaunija	13	10.0	Spānija	31	22.2
Izraēla	16	11.8	Kanāda	10	28.7
Turcija	20	7.0	Japāna	19	22.3
Beļģija	29	14.4			

Avots: IMF, (2022b), *World Economic Outlook*, Oktobris, 2022; autora aprēķini.

Anglo-sakšu valstis un Japāna nepārprotami izceļas kā atsevišķa “agresīvas” (liela apmēra) aizņemšanās politikas īstenotāji pandēmijas laikā, cerot, ka milzīgo fiskālo resursu nodrošināšana tautsaimniecības stimulēšanai krīzes sākumā, ļaus izvairīties no lielākām IKP samazinājuma problēmām, pieprasījuma mazināšanās un bezdarba pieauguma. Tomēr pārējās ESAO valstis, izņemot Spāniju, Itāliju un Franciju, aizņēmas ievērojami mazāk attiecībā pret IKP. 3.15.tabula ļauj secināt, ka valstis ar labāku institūciju kvalitāti, pārvaldības efektivitāti un uzticēšanos valdībai un zemāku sākotnējo 2019.gada parāda līmeni pret IKP, 2020.gadā, krīzes laikā arī aizņēmas mazāk. Tādējādi ļaujot autoram apgalvot, ka šīs valstis izmantoja mazāk papildus fiskālos resursus, nepalielinot būtiski izstāvošo parādu un tikai nedaudz samazinot fiskālo telpu. Šīs valstis izmantoja efektīvāk savus automātiskos stabilizatorus un arī no jauna aizņēmas diskrecionāros fiskālos

resursus. Valstis, kuras jau bija atkopusās līdz 2019. gada IKP līmenim, izņemot ASV, bija ar valdības parāda līmeni pret IKP, kas nepārsniedz 60%.

3.20.attēls. ESAO valstu valdības aizņemšanās attiecībā pret IKP, institūciju kvalitāte, pārvaldības efektivitāte un uzticēšanās valdībai, 2019.gadā reitingi

Avots: IMF (2022b), *WEO*, Oktobris, 2022; OECD, (2021); autora aprēķini.

Autors veica analīzi, kuras rezultāti apkopoti 3.20.attēlā konstatēja, ka valstīs ar zemāku parāda līmeni 2020.gada sākumā pret IKP, labāku institūciju kvalitāti 2019.gadā, valsts pārvaldības efektivitāti 2019.gadā un uzticēšanos valdībai 2019.gadā, ne tikai bija seklāka ekonomiskā krīze, bet tās arī ātrāk sasniedza pirmskrīzes IKP līmeni, nekā valstīs ar lielāku parāda līmeni 2020.gada sākumā un zemāku institūciju kvalitāti, pārvaldības efektivitāti un uzticēšanos valdībai.

Valsts pārvaldības efektivitāte noteikti sevī ietver arī finanšu palīdzības pasākumu īstenošanas ātrumu un ilgumu. Valstis atšķiras ar ātru, skaidru un izlēmīgu lēmumu pieņemšanu dažādu pasākumu īstenošanai ar daudziem finansiālā atbalsta kanāliem un fiskālo resursu piešķiršanas ātrumu, īpaši pētot tās valstis, kas nodrošināja tiešos skaidras naudas maksājumus fizisko un juridisko personu kontos, lai nodrošinātu reālu nepārtrauktu pirkspējas nodrošināšanu un stimulētu pieprasījumu, tādējādi sekmējot tautsaimniecības darbības nepārtrauktību un atbalstu attiecīgo valstu tautsaimniecībām. Autors šajā darbā nepētīja COVID-19 krīzes laikā piešķirto līdzekļu ātrumu un kanālu daudzveidību. Vienlaicīgi tomēr norāda, ka arī tam krīzes pārvarēšanā varētu būt bijusi būtiska nozīme.

Lai pārlicinātos par 4.izvirzīto hipotēzi autors veica DFLR analīzi, kura izriet no iepriekš analizētā un postulētā, ka valstīs ar labāku institūciju kvalitāti un efektīvāku pārvaldību bija mazāks IKP kritums un attiecīgi arī ātrāka IKP atjaunošana līdz pirmskrīzes līmenim. Vai valstīs ar labāku

institūciju kvalitāti un efektīvāku pārvaldību bija mazāk stingri COVID-19 pandēmijas NIP jeb ierobežojumi.

Lai apstiprinātu šos rezultātus autors veica DFLR vienādojumu analīzi, regresijā izmantojot NIP kā atkarīgo mainīgo un naturālo logaritmu no IKP uz vienu iedzīvotāju, institūciju kvalitāti, naturālo logaritmu no iedzīvotāju skaita, IKP pieauguma izmaiņas %, valdības parāda lielumu, tūristu skaitu uz vienu iedzīvotāju kā neatkarīgos mainīgos un rezultātus atspoguļoja 3.16.tabulā.

3.16.tabula. **Institūciju kvalitāte un NIP stingrība**

Atkarīgais mainīgais: NIP stingrība					
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5
log (IKP uz iedzīvotāju)	3.577*** (1.262)	4.592*** (1.181)	3.463*** (1.217)	3.3422*** (1.214)	3.822*** (1.250)
Institūciju kvalitāte	-0.451*** (0.122)	-0.472*** (0.112)	-0.399*** (0.112)	-0.377*** (0.113)	-0.385*** (0.112)
log (iedzīvotāju skaits)		2.347*** (0.497)	2.619*** (0.493)	2.763*** (0.499)	2.441*** (0.542)
IKP pieauguma % izmaiņas			-0.544*** (0.195)	-0.639*** (0.204)	-0.645*** (0.203)
Valdības parāds				-0.037 (0.025)	-0.031 (0.025)
Tūristi uz 1 iedzīvotāju					-0.689 (0.466)
Konstante	42.486*** (8.081)	27.798*** (8.061)	31.653*** (7.957)	32.895*** (7.959)	30.013*** (8.154)
Determinācijas koeficients	0.11	0.25	0.30	0.31	0.32
Novērojumu skaits	121	121	121	121	121

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes perioda mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020. gada vidējā vērtība) un 2020. gada IKP pieauguma % izmaiņas.

Avots: IMF, (2022a) WEO; autora aprēķini.

Autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas DFLR analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.16.tabulā, konstatēja, ka izpildās nosacījumi, lai varētu apgalvot, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv cieša sakarība starp institūciju kvalitāti un NIP stingrību. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti bija mazāki NIP stingrība, kas noteikti ļāva mazināt IKP kritumu 2020.gadā.

Autors ESAO valstu analīzes kontekstā atklāj, ka institūciju kvalitāte ne tikai palielina ienākumus un īpaši palielina ienākumus uz vienu iedzīvotāju, bet arī mazina IKP kritumu. Dažādu COVID-19 IKP kritumu faktoru analīze (NIP stingrība, valdības parāda lielums pret IKP) arī

apliecina, ka valstīs ar labāku institūciju kvalitāti 2020.gadā bija ne tikai mazākas IKP kritums, bet arī mazāki NIP ierobežojumi.

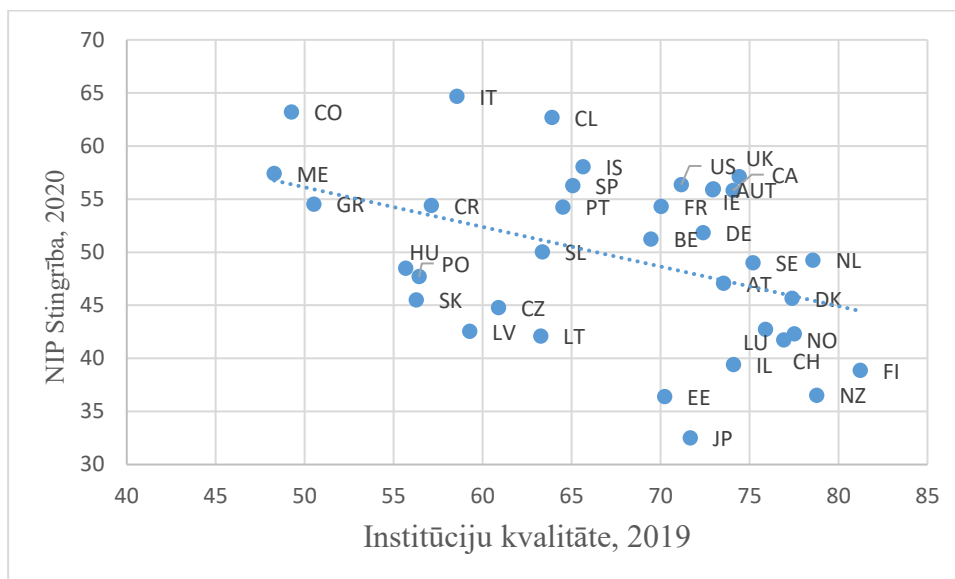
3.17.tabula. **ESAO valstu institūciju kvalitāte 2019 un NIP stingrība 2020**

ESAO	Institūciju kvalitāte	NIP 2020	ESAO	Institūciju kvalitāte	NIP 2020
Austrālija	72.9	55.8	Japāna	71.7	32.5
Austrija	73.5	47.0	Latvija	59.3	42.5
Beļģija	69.4	51.2	Lietuva	63.3	42.1
Kanāda	74.0	55.8	Luksemburga	75.9	42.7
Čīle	63.8	62.7	Malta	61.3	45.7
Kolumbija	49.2	63.2	Meksika	48.3	57.4
Kosta Rika	57.1	54.4	Nīderlande	78.6	49.2
Čehija	60.8	44.8	Norvēģija	76.9	41.7
Dānija	77.4	45.7	Jaunzēlande	78.7	36.5
Igaunija	70.2	36.4	Polija	56.4	47.7
Somija	81.2	38.9	Portugāle	64.5	54.2
Francija	70.0	54.3	Slovākija	56.3	45.5
Vācija	72.4	51.8	Slovēnija	63.4	50.0
Grieķija	50.5	54.5	Spānija	65.1	56.3
Ungārija	55.6	48.5	Zviedrija	75.2	49.0
Īrija	72.9	55.9	Šveice	77.5	42.3
Islande	74.1	39.4	Lielbritānija	74.4	57.1
Izraēla	65.6	58.1	ASV	71.2	56.4
Itālija	58.5	64.7			

Avots: IMF, (2022b), *World Economic Forum*, Oktobris, 2022; Hale et al., (2021)

Izmantojot šīs 3.17.tabulas datus par ESAO valstīm autors konstatēja, ka valstīs, kur institūciju kvalitāte bija augstāka, bija arī mazāki NIP stingrības rādītāji, un to vienlaicīgi apstiprina arī 3.21.attēlā atspoguļotie rezultāti. Mazāki NIP stingrības rādītāji saskaņā ar iepriekš analizēto norāda arī uz mazāku ekonomisko sabremzēšanos un attiecīgi mazāku IKP kritumu 2020.gadā.

Laba pārvaldības efektivitāte veido valsts pārvaldes mugurkaulu. Valsts pārvaldības efektivitāte ir uzskatāma par vēl vienu būtisku valsts institucionālās kvalitātes elementu.

3.21.attēls. **Institūciju kvalitāte un NIP stingrība 2020. gadā**

Avots: Hale et al. (2020); WEF Competitiveness Index 4.0; 2019 Rankings; autora aprēķini.

Lai pētījums būtu vispārināms un attiecināms, autors papildus veica arī valsts pārvaldības efektivitātes un NIP stingrības DFLR analīzi izmantojot 151 valstu pieejamos datus.

3.18.tabula. **Valsts pārvaldības efektivitāte un NIP stingrība**

Atkarīgais mainīgais: NIP stingrība					
Faktors	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3	Modelis 4	Modelis 5
log (IKP uz iedzīvotāju)	5.682*** (1.456)	4.945*** (1.477)	5.206*** (1.481)	5.191*** (1.484)	5.059*** (1.388)
Pārvaldības efektivitāte	-7.164*** (1.786)	-6.788*** (1.772)	-7.171*** (1.783)	-7.202*** (1.788)	-6.972*** (1.671)
IKP pieauguma tempa izmaiņas		-0.399** (0.182)	-0.331*** (0.187)	-0.351*** (0.191)	-0.651*** (0.189)
Valdības parāds			0.036 (0.024)	0.037 (0.024)	0.025 (0.023)
Investīciju īpatsvars% IKP				0.060 (0.099)	0.038 (0.093)
log (iedzīvotāju skaits)					2.173*** (0.463)
Konstante	-2.244 (13.715)	3.146 (13.761)	-1.080 (13.996)	-2.535*** (14.233)	-6.413 (13.325)
Determinācijas koeficients	0.10	0.13	0.14	0.15	0.26
Novērojumu skaits	151	151	151	151	151

Piezīme : *, **, ***: statistiski nozīmīga sakarība ar varbūtību attiecīgi 90%, 95% un 99%. Koeficientu standartnovirzes iekavās. Analīzē izmantotas 2019. gada pirmskrīzes mainīgo vērtības, izņemot NIP stingrību (2020. g. vidējā vērtība) un IKP pieauguma tempa% izmaiņas 2020. gadā.

Avots: IMF, (2022b) WEO; autora aprēķini.

Autors veicot daudzfaktoru lineārās regresijas (DFLR) analīzi, kuras rezultāti atspoguļoti 3.18.tabulā konstatēja, ka izpildās nosacījumi, lai varētu apgalvot, ka ar lielāku varbūtību nekā 99% pastāv cieša sakarība starp valsts pārvaldības efektivitāti un NIP stingrību.

Tādējādi tika apstiprināta arī 4. un 5. Hipotēze, ka valstīs ar labāku institūciju kvalitāti un augstāku valsts pārvaldības efektivitāti bija mazāka NIP stingrība un mobilitātes samazinājums, kam bija sakarība ar mazāku IKP kritumu un, kas sekmēja ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu, neapdraudot medicīniskās sistēmas noslogotību un neatliekamo medicīnisko pasākumu veikšanu, un tādējādi sekmēja mazāku IKP kritumu un ātrāku atkopšanos līdz pirmskrīzes IKP līmenim un vienlaicīgi arī izmantoja mazākus ierobežotos fiskālos resursus.

Tas vienlaicīgi arī nozīmē, to ka valstīs ar labāku institūciju kvalitāti jeb kvalitatīvākām institūcijām bija mazāk stingri NIP ierobežojumi, bija seklāka ekonomiskā krīze un arī ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu, krīzes laikā izmantoja mazākas aizņemšanās iespējas un attiecīgi mazāk palielināja savu valstu izstāvošos valdības parādus, tikai nebūtiski samazinot attiecīgo fiskālo telpu un ievērojami mazāk palielinot valdības parādu un apkalpošanas izmaksas.

Valstis, kuras krīzes laikā, lai ierobežotu vienlaicīgi gan epidemioloģisko krīzi, gan ekonomisko krīzi izmantoja mazākus fiskālos diskrecionāros resursus un tādējādi arī mazākas aizņemšanās iespējas, mazāku parāda palielināšanu, vienlaicīgi tomēr nodrošinot mazāku IKP kritumu 2020. gadā, ir izmantojušas savus fiskālos resursus lietderīgāk un labāk. Nodrošinot augstāku šo resursu atdevi pret sasniegto rezultātu – mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu, vienlaicīgi arī mazāk palielinot valdības parādu pret IKP.

Lai nākotnē Latvijas valsts varētu padziļināti analizēt institūciju kvalitāti (spēju ģenerēt skaidrus tirgus ekonomikas noteikumus un spēju šos noteikumus ievērot un uzraudzīt), nodrošinot labu un efektīvu pārvaldību, ir nepieciešams izveidot uz starptautiski atzītas metodoloģijas bāzes izveidotu institūciju kvalitātes mērījumu un monitoringa sistēmu un veikt ikgadējus institūciju kvalitātes mērījumus, kā pamatu izmantojot Kaufmann et al. (2010) pieredzi un valstu vērtējumu caur divu atsevišķu papildus apakš jautājumu uzdošanu, kuri ar dažādu aptauju palīdzību palīdz noskaidrot pārvaldības efektivitāti un regulatoro kvalitāti: 1) “kāda ir publiskā sektora nodrošināto pakalpojumu kvalitātes, ierēdņu korpusa kvalitāte un neatkarība no politiskā spiediena, valsts politikas formulēšanas kvalitāte un ieviešana, uzticēšanās, ka šo nosprausto mērķu sasniegšanai tiks veltītas visas pūles, uztvere” (WOLFF, 2020) un 2) “kāda ir valdības spēja formulēt, ieviest veiksmīgas privātā sektora attīstības politikas un vienlaicīgi nodrošināt to regulāciju un uzraudzību, kas ļauj sekmēt privātā sektora attīstību, uztvere”.

Latvijas Ministru kabineta mājas lapā ir teikts, ka: “Laba pārvaldība ir atbildīgas rīcības un lēmumu priekšnosacījums valsts pārvaldē. Laba pārvaldība ietver atklātību, sabiedrības līdzdalību,

atbildību sabiedrības priekšā par sasniegto, ētisku rīcību, arī taisnīgus un pārdomātus lēmumus. Labas pārvaldības princips ir nostiprināts Valsts pārvaldes iekārtas likumā. Labas pārvaldības centrā ir cilvēks. Laba pārvaldība ļauj labāk īstenot valsts pārvaldes misiju – strādāt sabiedrības labā, veicinot iedzīvotāju uzticēšanos”. Promocijas darba autors savos secinājumos un priekšlikumos vēlas būt konkrētāks un papildināt labas pārvaldības definīciju, sakot, ka tai ir jābūt efektīvai, ar konkrētu mērķi, līdzekļiem, noteiktu laika rāmi un atskaiti par mērķtiecīgi un efektīvi iztērētajiem ierobežotajiem fiskālajiem resursiem, – strādājot sabiedrības labā, kopējā labuma labā, tādējādi veicinot lielāku iedzīvotāju uzticēšanos un paļaušanos uz valsts varu, ka izteiktie solījumi un programmas tiks īstenotas. Lai sabiedrība ikdienā varētu sekot nosprausto mērķu sasniegšanai ir nepieciešams izveidot atskaites sistēmu, ar kuras palīdzību būtu iespējams sekot uzstādīto mērķu izpildei. Tāpēc autors iesaka noteikti konkrētu kārtību ar kuru noteikts, ka ik gadus valdībā divas reizes tiek skatīts ziņojums par šo rādītāju izpildi un sasniegšanas gaitu.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Secinājumi

Balsoties uz darbā veikto analīzi un apkopojot promocijas darba rezultātus autors secināja, ka:

1. Vairāku secīgu vēsturisku finanšu un ekonomisko krīžu pārvarēšanas rezultātā bija vērojama skaidra un mērķtiecīga ekonomiskās un stratēģiskās domāšanas evolūcija attiecībā uz sadarbību starp monetārās un fiskālās politikas veidotājiem.
2. Krīzes laikā ECB ar savu procentu likmju labvēlīgu un krīzes situācijai atbilstošu monetāro politiku viena pati nespēj stabilizēt ekonomisko situāciju.
3. Lai sekmētu krīzes pārvarēšanu ir nepieciešama arī atbalstoša fiskālā politika.
4. Valdības rīcībai ar fiskālo resursu un instrumentu izmantošanu krīzes pārvarēšanā ir jābūt cieši koordinētai ar attiecīgo valstu centrālo banku monetāro politiku.
5. Krīzes pārvarēšanai valstu valdībām bez automātiskajiem stabilizatoriem, diskrecionārajiem fiskālajiem resursiem ir nepieciešama arī pusautomātisko stabilizatoru iedarbināšanas politika.
6. NIP stingrība būtiski mazināja iedzīvotāju pārvietošanās mobilitāti, kā rezultātā būtiski samazinājās IKP.
7. COVID-19 krīzes laikā valstīs ar lielāku tūrisma īpatsvaru ekonomikā IKP kritums 2020.gadā bija vēl lielāks.
8. COVID-19 ekonomiskās krīzes rezultātā būtiski pieauga valstu valdību budžeta deficīti, kas noteica nepieciešamību valstu valdībām aizņemties un palielināt valdības parāda lielumu pret IKP.
9. Valstu ikgadējā budžetā iekļauto fiskālo resursu (izdevumu) - automātisko stabilizatoru lielums nenodrošināja valstīm mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa sasniegšanu.
10. COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā ievērojami pieauga nepieciešamība izmantot arī diskrecionāros fiskālos resursus, kas sekmēja būtisku valstu valdību parāda pieaugumu.
11. Izmantojot lielākus diskrecionāro fiskālo resursu apjomus valstis arī nenodrošināja mazāku IKP kritumu 2020.gadā un ātrāku pirms krīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošanu.
12. Valstis ar lielāku valdības parādu pret IKP 2019.gada beigās, piedzīvoja īpaši lielu IKP kritumu 2020.gada 2. un 3.ceturksnī.
13. Laikā no 2000.gada līdz 2024.gadam valstis ar savu ikgadējo IKP pieaugumu nebija spējīgas nodrošināt savu valstu valdību parādu līmeņu pret IKP samazināšanu. Tas nozīmē, ka

pieņēmums, ka aizņemoties un palielinot valdības parādu, lai sekmētu lielāku IKP pieaugumu un samazinātu valdības parādu, nav apstiprinājies.

14. Valstis ar lielāku pirmskrīzes valdības parāda līmeni pret IKP (2019.gadā), piedzīvoja lielāku IKP kritumu 2020.gadā un ilgāk atjaunoja pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeni, nekā valstis ar mazāku pirmskrīzes valdības parāda līmeni pret IKP un vairāk palielināja valdības parādu.
15. Lielāks valdības parāda pieaugums un izmantoto diskrecionāro fiskālo resursu apjoms bija tieši tām valstīm, kurām jau pirms krīzes bija uzkrāts lielāks valdības parāds pret IKP, salīdzinot ar citām ESAO valstīm.
16. Valstis ar mazāku pirmskrīzes valdības parādu lielumu pret IKP izmantoja mazākus diskrecionāros fiskālo resursu apjomus, kā rezultātā COVID-19 krīzes laikā aizņēmas mazāk un mazāk palielināja savu valstu valdību parādus.
17. Lielāks investīciju īpatsvaru % no IKP, mazināja iekšzemes kopprodukta kritumu 2020. gadā.
18. Valstīs ar mazāku valdības parādu lielumu pret IKP, labāku institūciju kvalitāti, jo īpaši valsts pārvaldības augstāku efektivitāti, lielāku uzticēšanos valdībai, 2020.gadā nodrošināja mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes (2019. gada) IKP līmeņa sasniegšanu.
19. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti, valsts pārvaldības efektivitāti, lielāku uzticēšanos valdībai, IKP kritums 2020. gadā bija mazāks un tās izmantoja mazākus fiskālo resursu apjomus, kā rezultātā COVID-19 krīzes laikā aizņēmas mazāk, iztērēja mazākus pieejamos fiskālo resursu apjomus un mazāk palielināja savu valstu valdību parādus.
20. Valstīs, kurās bija labāka institūciju kvalitāte un valsts pārvaldības augstāka efektivitāte, lielāka uzticēšanos valdībai, bija arī mazāk stingri NIP un mazāka mobilitātes mazināšanās, kā rezultātā IKP kritums 2020. gadā bija mazāks un pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa sasniegšana bija ātrāka, tika izmantoti mazāki diskrecionāro fiskālo resursu apjomi un valdības parāds tika palielināts mazāk.
21. Valstīs ar sliktāku institūciju kvalitāti un zemāku valsts pārvaldības efektivitāti un uzticēšanos valdībai bija stingrāki NIP un lielāka mobilitātes mazināšanās, kā rezultātā IKP kritums 2020. gadā bija lielāks, pirms krīzes IKP līmenis tika atjaunots ilgāk un tika iztērēti lielāki ierobežoto fiskālo resursu apjomi, valdības parāds pret IKP pieauga vairāk.
22. Lielāka ierobežoto fiskālo resursu apjoma tērēšana, palielinot valdības parāda lielumu pret IKP, rada ilgtermiņā riskus tautsaimniecības lēnākai izaugsmei nākotnē.

Uzsākot promocijas darbu autors izvirzīja sekojošas hipotēzes:

1. Valstīs ar lielākiem automātiskajiem stabilizatoriem un diskrecionāro resursu izmantošanas apjomiem:

- a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
- b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;

Promocijas darba rezultāti neapstiprina nevienu no pirmās hipotēzes apakšpunktiem. Ne budžetā paredzētie valdības izdevumi, kuri jau bija apstiprināti (automātiskie stabilizatori), ne arī valdības papildus aizņemtie lielāki diskrecionārie fiskālie resursi, nenodrošināja mazāku IKP kritumu 2020. gadā, ne arī ātrāku pirmskrīzes 2019. gada IKP līmeņa atjaunošanu salīdzinājumā ar citām valstīm, kurām bija mazāki automātiskie stabilizatori un mazāki diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanas apjomi.

2. Valstīs ar mazāku valdības parādu:

- a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
- b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;

Promocijas darba 2.hipotēze tika apstiprināta pilnībā, jo valstīs ar mazāku valdības parādu bija mazāks IKP kritums 2020.gadā un arī ātrāk tika sasniegts pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmenis.

3. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti:

- a) IKP kritums 2020.gadā bija mazāks;
- b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;

Promocijas darba 3.hipotēze tika apstiprināta, jo valstīs ar labāku institūciju kvalitāti bija mazāks IKP kritums 2020. gadā un pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmenis tika sasniegts ātrāk.

Tas uzskatāmi apliecina, ka institūciju kvalitāte, valsts pārvaldības efektivitāte bija un ir svarīgi faktori, lai krīzes laikā mazinātu IKP kritumu un nodrošinātu ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

4. Valstīs ar labāku institūciju kvalitāti bija mazāka NIP stingrība un mobilitātes samazināšanās 2020.gadā.

Promocijas darba 4.hipotēze arī tika apstiprināta, jo valstīs ar labāku institūciju kvalitāti un augstāku valsts pārvaldības efektivitāti bija mazāka NIP stingrība un mazāks mobilitātes samazinājums 2020.gadā.

5. Valstīs ar mazāku NIP stingrību un mobilitātes samazināšanos bija:

- a) mazāks IKP kritums 2020.gadā;
- b) Pirmskrīzes (2019.gada) IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk;

Promocijas darba 5.hipotēze arī tika apstiprināta, jo valstīs ar mazāku NIP stingrību un mazāku mobilitātes mazināšanos bija mazāks IKP kritums 2020.gadā, kas, savukārt, sekmēja ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

COVID-19 epidemioloģiskā krīze bija viena no nopietnākajām ekonomiskajām krīzēm pēdējo 100 gadu laikā. COVID-19 krīzes laikā piedzīvots šoks un sākotnēji liela neziņa un apjukums. Krīze

radīja nopietnas tautsaimnieciskās sekas un iespējas izdarīt secinājumus par iespējamiem uzlabojumiem gan medicīnas aprūpes sistēmā, gan arī ekonomiskās situācijas stabilizēšanā, gan lai sagatavotos nākamajai ekonomiskajai krīzei.

Lai mazinātu pandēmijas graujošo ietekmi uz valstu tautsaimniecībām, valstis piešķīra milzīgus fiskālos resursus. Iztērēto līdzekļu apjoms radīja pamatu analīzei, kāpēc neskatoties uz milzīgu fiskālo resursu izmantošanas apjomu COVID-19 krīzes laikā, vienā valstu grupā IKP kritums 2020. gadā tomēr bija lielāks un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana bija ilgāka. Bet citās valstīs fiskālo resursu izmantošanas apjoms bija mazāks, bet IKP kritums 2020.gadā bija mazāks un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana notika ātrāk.

Promocijas darba autors vēlas uzsvērt, ka mazāka ierobežoto fiskālo resursu apjoma izmantošana krīzes laikā nozīmē arī efektīvāku fiskālo resursu izmantošanu, mazāku aizņemšanos finanšu tirgos, nepamatoti nepalielinot valdības parāda lielumu pret IKP. Tādējādi mazinot valdības parāda negatīvo ietekmi uz nākotnes IKP izaugsmi un nodrošinot ātrāku ekonomikas atveseļošanos un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu.

2022. un 2023.gada valstu inflācijas būtiskais pieaugums, ieskaitot Latviju, ievērojami samazināja izstāvošā valdību parāda procentuālo lielumu pret IKP. Inflācijas rezultātā valdību parādi pret IKP samazinājās bez neviena valdības parāda samazināšanas pasākuma. Tādējādi mazinot situācijas dramatismu, kāds draudēja turpmākajos gados, kad valdību parāda līmeņi pret IKP 2021.gadā bija sasnieguši vēl nepieredzētus vēsturiski augstākos līmeņus, ievērojami apdraudot valstu ekonomisko izaugsmi un būtiski audzējot parāda apkalpošanas izmaksas. Neskatoties uz to, ka inflācijas pieaugums mazināja valdības parāda apjomus pret IKP, tie turpina pieaugt un jau vistuvākajā nākotnē atkal atjaunos diskusiju par valdības parāda ilgtspēju un ietekmi uz IKP izaugsmi miera laikā un krīzes laikā.

Nobeigumā autors secina, ka institūciju kvalitāte un valsts pārvaldības efektivitāte ir vieni no galvenajiem faktoriem IKP kritumam un pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanai. Vienlaicīgi arī institūciju kvalitāte un valsts pārvaldības efektivitāte nosaka ierobežoto fiskālo resursu mazāku izmantošanas apjomu krīzes laikā. Valstīs, kurās institūciju kvalitāte un pārvaldības efektivitāte bija augstāka valdības parāds pieauga mazāk un valstis risinot krīzes izraisītos medicīniskās sistēmas un ekonomiskās krīzes problēmas, tērēja mazākus fiskālo resursu apjomus. Tieši valstis ar mazāku parādu, labāku institūciju kvalitāti un labāku pārvaldības efektivitāti gan mazāk aizņēmas "svaigus" fiskālos resursus, gan efektīvāk tērējot jau pieejamos, nodrošināja zemāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu.

PVO ikdienā brīdina par jaunas pandēmijas izcelšanās iespējamību. Tāpēc tagad ir īstais laiks apkopot COVID-19 ekonomiskās krīzes rezultātus, lai varētu izanalizēt krīzes laikā pieņemtos

lēmumus un tos faktorus, kas traucēja nodrošināt mazāku IKP kritumu 2020. gadā un ātrāku atkopšanos no krīzes, ātrāku pirms krīzes IKP līmeņa atjaunošanu un izmantot mazākus fiskālo resursu apjomus krīzes pārvarēšanai un valdības parāda mazākai palielināšanai, lai labāk sagatavotos nākamajām krīzēm.

Priekšlikumi

Krīze var būt ilga un nogurdinoša un ir iespējami vairāki epidemioloģiskie viļņi. Tāpēc politikas veidotājiem ir svarīgi veidot optimālu un visaptverošu krīzes pārvaldīšanas stratēģiju. Īpaši, zinot, ka šī ekonomiskā krīze varētu būt ilgstoša un ieilgt un, iespējams, būs nepieciešami arvien jauni papildus fiskālie resursi, lai mazinātu ekonomiskās aktivitātes palēnināšanās sekas. Ir svarīgi apzināt galvenos principus un faktorus, kā rīkoties nākotnē, ja līdzīga pandēmija mūs pārsteigtu nākotnē atkal. Neraugoties uz daudz labāku krīžu izpratni un labāku sadarbību salīdzinājumā ar Lielo finanšu krīzi, joprojām zemāka institūciju kvalitāte un valsts pārvaldības efektivitāte nozīmētu lielāku IKP kritumu, jaunus aizņēmumus un valdības parāda palielināšanu.

Tāpēc, ņemot vērā, ka COVID-19 krīze radīja ievērojamus zaudējumus valstu tautsaimniecībām un daudzviet vēl atkopšanās no COVID-19 krīzes turpinās, lai nākotnē krīzes gadījumā IKP kritums būtu mazāks un pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošana būtu pēc iespējas ātrāka un valdība netērētu tik ievērojamus ierobežotos fiskālo resursu apjomus, un valdības parāds tiktu palielināts mazāk, autors iesaka

Finanšu ministrijai:

1. Ņemot vērā, ka valstu ikgadējā budžetā iekļauto izdevumu (automātisko stabilizatoru) lielāks apjoms pret IKP (“lielāka valdība”) COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā nenodrošināja valstīm mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšanu, promocijas darba autors, lai nodrošinātu mazāku IKP kritumu krīzes laikā un straujāku IKP izaugsmi nākotnē, rekomendē Finanšu ministrijai, pārskatot nodokļu sistēmu un gatavojot nākamo valsts budžetu, nekāda gadījumā nepalielināt tālāk kopējo nodokļu sloga lielumu pret IKP, jo tas bremsēs IKP izaugsmi un nākamās krīzes laikā radīs lielāku IKP kritumu, lēnāku IKP atjaunošanu līdz pirmskrīzes IKP līmenim un lielāku valdības parāda pieaugumu.
2. Ņemot vērā, ka COVID-19 ekonomiskās krīzes laikā daudzu valstu budžetos vēl papildus esošajiem budžeta izdevumiem (automātiskajiem stabilizatoriem) tika apstiprināti un papildus vēl tika iztērēti lielāki diskrecionārie fiskālie resursi, kā rezultātā tika tālāk būtiski palielināts jau tā ievērojamais (60% pret IKP pārsniedzošais) valdības parāds, tomēr arī tas nenodrošināja mazāku IKP kritumu un ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa

sasniegšanu, autors iesaka Finanšu ministrijai izstrādāt un līdz ar ikgadējo Valsts budžeta likuma projektu iesniegt apstiprināšanai Ministru kabinetā lēmumus, kuri nodrošina Valdības Rīcības plānā (pieņemts 2024.gada 16.janvārī) noteiktā valdības parāda lieluma 40% apmēra no IKP ievērošanu, nosakot, ka tautsaimniecības izaugsmes laikā tiek atjaunota fiskālā telpa un valdības parāda līmenis samazināms līdz pirmskrīzes valdības parāda līmenim pret IKP. Šis priekšlikums ļaus nākamās ekonomiskās krīzes laikā samazināt IKP kritumu un nodrošināt ātrāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un mazāku valdības parāda pieaugumu krīzes laikā.

Valsts kancelejai:

1. Ņemot vērā, ka promocijas darba empīriskie rezultāti apstiprina hipotēzi par institūciju kvalitātes nozīmīgumu mazāka IKP krituma nodrošināšanā krīzes laikā un to, ka šodien Latvijā neeksistē konkrētas, uz institūciju kvalitātes paaugstināšanu un uzlabošanu vērstas sistēmas un politikas, promocijas darba autors, rosina Valsts Kancelejai noteikt obligātu ikgadēju, uz starptautiski atzītas metodoloģijas bāzes sagatavotas, institūciju kvalitātes mērījumu monitoringa sistēmas izstrādi un veikšanu un balstoties uz konkrētu rezultātu sasniegšanu (tiks ietaupīti ievērojami valsts budžeta resursi, mazināts valdības parāds, paaugstināta institūciju kvalitāte) nodrošināt attiecīgo cilvēku prēmēšanu.
2. Ņemot vērā, ka valstīs, kurās bija labāka institūciju kvalitāte bija arī mazāki NIP un mazāka mobilitātes mazināšanās, kā rezultātā bija mazāks IKP kritums un ātrāka pirmskrīzes IKP līmeņa sasniegšana, mazāk palielināts valdības parāds un izlietoti mazāki ierobežotie fiskālie resursi, autors iesaka Valsts Kancelejai kopā Ministru kabinetu noteikt institūciju kvalitātes uzlabošanai un valsts pārvaldības efektivitātes paaugstināšanai konkrētus, izmērāmus, sasniedzamos mērķa rezultātus.
3. Promocijas darba autors piedāvā Valsts Kancelejai izstrādāt nākamās ekonomiskās krīzes pārvarēšanas plānu, nosakot kādiem ir jābūt valdības parāda lielumam pret IKP, kādam ir jābūt institūciju kvalitātes mērķa rādītājam un cik ilgā laikā tas sasniedzams. Vienlaicīgi nosakot arī konkrētas finanšu ministra pilnvaras krīzes laikā attiecībā par pusautomātisko stabilizatoru un diskrecionāro fiskālo resursu izmantošanu.

Valsts Kancelejai un Finanšu ministrijai:

1. Apzinoties labāku valsts institūciju kvalitātes nozīmīgo lomu valsts tautsaimniecības izaugsmē un krīzes pārvarēšanā un ierobežoto fiskālo resursu izmantošanas uzlabošanā, un iespēju, ka nākotnē vēl vairāk varētu tikt palielināts nodokļu slogs un palielināts valdības "lielums" pret tautsaimniecību, autors piedāvā Valsts Kancelejai kopā ar Finanšu

ministriju nodrošināt valsts budžeta visu izdevumu pozīciju padziļinātu un detalizētu lietderības analīzi jeb tā saucamo “0” budžeta izstrādi, visu ministriju un valsts pārvaldes institūciju griezumā, lai izslēgtu pozīciju un darāmo darbu dublēšanos un nodrošinātu efektīvu un lietderīgu valsts līdzekļu izlietošanu un izvairītos no tālāka fiskālā sloga palielināšanas Latvijas tautsaimniecībai.

2. Sagatavot priekšlikumus E. Siliņas 2024.-2026.gada valdības Rīcības plāna 262.punkta: “izvirzot skaidrus sasniedzamos mērķus valsts budžeta programmām, un regulāri vērtēsim rezultātus” papildināšanai ar skaidri definētiem un izmērāmiem ekonomiskās attīstības un darbības rādītājiem t.sk. institūciju kvalitātes, pārvaldības efektivitātes, IKP izaugsmes, eksporta un kreditēšanas pieauguma, investīciju piesaistīšanas, inflācijas pieauguma mazināšanu. Vienlaicīgi nosakot skaidri saprotamus, sasniedzamos un izmērāmus mērķa rādītājus arī labklājības, veselības, izglītības, pašvaldību, enerģētikas un citās nozarēs, konkretizējot to sasniegšanas laiku un arī attiecīgus finanšu resursus mērķa rādītāju sasniegšanai.
3. Valsts Kancelejai kopā ar Finanšu ministriju nodrošināt starpziņojuma iesniegšanu Ministru Kabinetā divas reizes gadā par šo rīcības programmā noteikto izmērāmo mērķa rādītāju sasniegšanas gaitu.

Par savu ieguldījumu institucionālā faktora nozīmīguma pētīšanā un pamatošanā tautsaimniecības attīstībā 1993. gada decembrī D. North saņēma Nobela prēmiju un savā uzrunā “*Economic performance through the time*” (North, 1993) teica: “analizējot ekonomisko attīstību laikmetu griežos tika pieļauti divi kļūdaini pieņēmumi: viens, ka institūcijām nav nozīmēs un otrs, - ka arī laikam nav nozīmes”. Tāpēc promocijas darba autors savā pēdējā priekšlikumā iesaka pievērst visnopietnāko uzmanību Latvijas institūciju kvalitātei un apzināties, ka katru dienu, neuzlabojot mūsu institūciju kvalitāti, nākamajā krīzē varam sagaidīt lielāku IKP kritumu un ilgāku pirmskrīzes IKP līmeņa atjaunošanu un vēl tālāku valdības parāda pieaugumu ar visām no tā izrietošajām negatīvajām sekām.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Abiad, A. and Ostry, J.D. (2005). "Primary Surpluses and Sustainable Debt Levels in Emerging Market Countries," *IMF Policy Discussion Paper 05/6* (Washington: International Monetary Fund).
2. Abubakar, A. and Mamman, S. (2020). Permanent and Transitory Effect of Public Debt on Economic Growth, *Journal of Economic Studies*, Emerald Publishing Limited, 30.08.2020., 1–10.
3. Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J.A. (2001). 'The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation', *American Economic Review*, 91(5): 1369-1401.
4. Acemoglu, D. and Robinson, J.A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty, New York: Crown; Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty (1st). 1st ed. New York: Crown, 529.
5. Acemoglu, D., Chernozhukov V., Werning I. and Whinston M. D. (2020). "Optimal Targeted Lockdowns in a Multi-Group SIR Model"; *NBER Working Paper No. 27102* May 2020, Revised June 2020 <http://www.nber.org/papers/w27102>; skatīts 25.11.2023.
6. Afonso, A. and Jalles, J.T. (2011). Economic performance and government size; *Working paper series no 1399 / november 2011*; Economic performance and government size (europa.eu) skatīts 25.11.2023.
7. Afonso, A. and Alves, J. (2014). The Role of Government Debt in Economic Growth, Lisbon School of Economics and Management, Department of Economics, Universidade de Lisboa Working Papers No. 2014/16, 1-45.
8. Afonso, A. and Jalles, J.T. (2016). Economic performance, government size, and institutional quality. *Empirica* 43(1), 83–109. <https://doi.org/10.1007/s10663-015-9294-2> Economic performance, government size, and institutional quality | SpringerLink skatīts 25.11.2023.
9. Alvarez, F.E., Argente, D., Lippi, F. (2020). A simple planning problem for covid-19 lockdown Working Paper 26981 <http://www.nber.org/papers/w26981>; [w26981.pdf](http://www.nber.org/papers/w26981.pdf) ([nber.org](http://www.nber.org)) skatīts 25.11.2023.
10. Anderson, J., Bergamini, E., Brekelmans, S., Cameron, A., Darvas, Z., Domínguez Jiménez, M., Midões, C. (2020). The Fiscal Response to the Economic Fallout from the Coronavirus, *Bruegel Datasets*, 24.11.2020., 1–19.

11. Andersen, A., L., Hansen, E., T., Johannesen, N., Sheridan, A. (2020). Pandemic, Shutdown and Consumer Spending: Lessons from Scandinavian Policy Responses to COVID-19, arXiv, 12.05.2020; 1-17. <https://arxiv.org/pdf/2005.04630.pdf> skatīts 25.11.2023.
12. Angelini, E., Damjanović, M., Pariès, M.D., Zimic, S. (2020). “ECB-BASIR: a primer on the macroeconomic implications of the Covid-19 pandemic”, *ECB Working Paper Series*, No 2431, July 2020 <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2431~aab2650200.en.pdf>
13. Apeti, A. E., Combes, J.L., Debrun, X. and Minea, A. (2021). 101426-covid_economics_issue_74.pdf (cepr.org) Did fiscal space influence Covid-19’s fiscal response? Date submitted: 12 March 2021; Date accepted: 19 March 2021.
14. Ash, M., Basu, D., Dube, A. (2017). Public Debt and Growth: An Assessment of Key Findings on Causality and Thresholds, Political Economy Research Institute University of Massachusetts Amherst Working Paper Series No. 433, 04.2017.
15. Atkeson, A. (2020). “What will be the economic impact of covid-19 in the us? Rough estimates of disease scenarios” NBER, Working Paper 26867 <http://www.nber.org/papers/w26867>
16. Aum, S., Lee S.Y., Shin, Y. (2020). Covid-19 doesn't need lockdowns to destroy jobs: The effect of local outbreaks in korea; NBER working paper series, Working Paper 27264; May, 2020; <http://www.nber.org/papers/w27264>
17. Baldwin, R. and Weder di Mauro, B. (2020a). “Economics in the Time of COVID-19”, VOXEU, 06 March, 2020 <https://voxeu.org/content/economics-time-covid-19> skatīts 25.11.2023.
18. Baldwin, R. and Weder di Mauro, B. (2020b). “Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes” March 18th, 2020. <https://voxeu.org/content/mitigating-covid-economic-crisis-act-fast-and-do-whatever-it-takes>; skatīts 25.11.2023.
19. Barro, R. J., Ursúa, J. F., Weng, J. (2020). “The coronavirus and the great influenza pandemic: lessons from the “spanish flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity”, *Working Paper 26866*, NBER, 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 March 2020, Revised April 2020 <w26866.pdf> (nber.org); skatīts 25.11.2023.
20. Bartsch, E., Bénassy-Quéré, A., Corsetti, G. and Debrun, X. (2020). It’s all in the mix how monetary and fiscal policies can work or fail together 60032-geneva_23_it_s_all_in_the_mix_how_monetary_and_fiscal_policies_can_work_or_fail_together.pdf (cepr.org); skatīts 25.11.2023.

21. Baum, A., Checherita-Westphal, C., Rother, P. (2012). Debts and Growth New Evidence for the Euro Area, European Central Bank, *Working Papers Series No. 1450*, 07.2012., 1–12.
22. Baunsgaard, T. and Symansky, S. A. (2009). “Automatic fiscal stabilizers” IMF, 2009; *IMF Staff Position Note*, September 28, 2009; [IMF on fiscal stabilizers 2009.pdf](#)
23. Benmelech, E. and Tzur-Ilan, N. (2020). “The Determinants of Fiscal and Monetary Policies During the Covid-19 Crisis”, *NBER Working Paper No. 27461* <https://www.nber.org/papers/w27461>
24. Bennhold, K. and Eddy, M. (2020). Merkel gives Germans a hard truth about the coronavirus. New York Times, March 1 ; [Merkel Gives Germans a Hard Truth About the Coronavirus - The New York Times \(nytimes.com\)](#)
25. Bernanke, B.S. (2000). “Essays on the great depression”, Princeton University Press;
26. Bernanke, B.S. (2002). Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the Conference to Honor Milton Friedman, University of Chicago, on Milton Friedman’s 90th birthday, November 8th, 2002;
27. Bernanke, B.S. (2004). “Essays on the Great Depression Paperback” Princeton University Press, 25.01.2004. <https://www.amazon.com/Essays-Great-Depression-Ben-Bernanke/dp/0691118205>
28. Bianchi, F., Faccini, R., Melosi, L. (2020). Monetary and fiscal policies in times of large debt: unity is strength, Working Paper 27112 <http://www.nber.org/papers/w27112>
NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH 1050 Massachusetts Avenue
Cambridge, MA 02138 May 2020, Revised August 2022 Monetary and Fiscal Policies in Times of Large Debt: Unity is Strength (nber.org)
29. Birškytė, L. (2019). The impact of government debt on public finance stability in Lithuania; International Scientific Conference; *Contemporary issues in business, management and economics engineering 2019* ; <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.030>
30. Bitāns, M. (2021). Zudušo fiskālo telpu meklējot; Makroekonomika.lv, Blogi, 19.05.2021
Zudušo fiskālo telpu meklējot | Blogi | Makroekonomika
31. Blanchard, O.J. and Summers, L.H. (2020). “Automatic stabilizers in a Low-rate Environment”, 20-2, Peterson Institute for International Economics, February ; Automatic stabilizers Blanchard.pdf
32. Blanchard, O., Philippon, T. and Pisani-Ferry, J. (2020). New Policy Toolkit Is Needed as Countries Exit COVID-19 Lockdowns; Lockdowns (piie.com)
33. Bloomberg, (2021). Laurent L., “Mario Draghi's Warning to Europe Is Right On The EU’s 750 billion-euro stimulus plan”, June 25, 2021.

34. Boccacio, G. (1980). Dekameron, izdevniecība “Zvaigzne”, Rīga. 1980.
35. Bodenstein, M., Corsetti, G., Guerrieri, L. (2021). Economic and Epidemiological Effects of Mandated and Spontaneous Social Distancing; *Cambridge working papers in economics cambridge-inet working papers*; Published 25 February 2021
36. Born, B., Dietrich, A. and Müller, G. J. (2020). The Lockdown Effect: A Counterfactual for Sweden (May 2020). *CEPR Discussion Paper* No. DP14744, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3603976>
37. Botev, J., Fournier, J.M. and Mourougane, A. (2016). A Re-assessment of Fiscal Space in OECD Countries | OECD Economics Department Working Papers | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)
38. Bouabdallah, O., Checherita-Westphal, C., Freier, M., Nerlich, C. and Sławińska, K. (2020). “Automatic fiscal stabilisers in the euro area and the COVID-19 crisis” *ECB Economic Bulletin, Issue 6/2020* [Automatic fiscal stabilisers in the euro area and the COVID-19 crisis \(europa.eu\)](https://www.ecb.europa.eu/press/pr/economic_bulletin/2020/economic_bulletin_202006/economic_bulletin_20200606_en.pdf)
39. Boushey, H., Nunn, R., O’Donnell, J. and Shambaugh, J. (2019). “The Damage Done by Recessions and How to Respond”, *Recession Ready: Fiscal Policies to Stabilize the American Economy*, The Hamilton project, Brookings, May 2019. p.11-48. [AutoStabilizers_framingchapter_web_20190506.pdf \(hamiltonproject.org\)](https://www.hamiltonproject.org/assets/uploads/11652023/11652023_AutoStabilizers_framingchapter_web_20190506.pdf)
40. Brainerd, E. and Siegler, M.V. (2003). The Economic Effects of The 1918 Influenza Epidemic California State University; [SPANISH INFLUENZA.pdf](#)
41. Britannica, (2023). [Black Death | Definition, Cause, Symptoms, Effects, Death Toll, & Facts | Britannica](#); skatīts 25.11.2023.
42. Brondolo, J. (2009). “Collecting Taxes During Economic Crisis: Challenges and Policy options:”, *IMF staff position note*, July 14; [Collecting Taxes During an Economic Crisis: Challenges and Policy Options; by John Brondolo; IMF Staff Position Note SPN/09/17; July 14, 2009.](#)
43. Brugel, (2016). The European Central Bank’s Quantitative Easing Programme; [The European Central Bank’s quantitative easing programme: limits and risks \(bruegel.org\)](#)
44. Burke-Kennedy, E. (2020). “Ireland on Course to be Fastest Growing Economy in World in 2020”. Irish Times, Dec 4, 2020.
45. Burriel, P., Checherita-Westphal, C. D., Jacquinot, P., Schön, M. and Stähler, N. (2020). Economic Consequences of High Public Debt: Evidence from Three Large Scale DSGE Models, ECB Working Paper Series No. 2450, p. 22. [Economic consequences of high public debt: evidence from three large scale DSGE models \(europa.eu\)](#)

46. Buti, M. and van den Noord P. (2004). Fiscal Policy in EMU: Rules, discretion and political incentives [BUTI par stabilizers in 2004.pdf](#)
47. Buti, M. (2020). A Tale Of Two Crises: Lessons From The Financial Crisis To Prevent the Great Fragmentation, *VOXEU*, p. 4-5. <https://voxeu.org/article/lessons-financial-crisis-prevent-great-fragmentation>
48. Cassim, Z., Handjiski, B., Schubert, J., Zouaoui, Y. (2020). “The 10-trillion Dollar Rescue how Governments can Deliver Impact”, *McKinsey&Company*, 5.06.2020. <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/the-10-trillion-dollar-rescue-how-governments-can-deliver-impact>
49. Cecchetti, S.G., Mohanty, M.S., Zampoli, F. (2011). The Real Effects of Debt, Bank for International Settlements, Working Papers No. 352, 09.2011., 1–33.
50. Chamon, M. and Ostry, J. D. (2022). Fiscal Space New Blog: A Future with High Public Debt: Low-for-Long Is Not Low Forever (govdelivery.com)
51. Charumilind, S., Greenberg, E., Lamb, J. and Singhal, S. (2020). “Saving Thousands of Lives and Trillions of Livelihoods “, *McKinsey*, <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/covid-19-saving-thousands-of-lives-and-trillions-in-livelihoods>
52. Chen, S. , Deniz I., Pierri, N. and Presbitero, A. F. (2020). Tracking the Economic Impact of COVID-19 and Mitigation Policies in Europe and the United States; *IMF Working Paper*; Research Department; WP/20/125.
53. Cherif, R. and Hasanov, F. (2020). A TIP Against the COVID-19 Pandemic; *IMF Working paper*, WP/20/114, July, 2020. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/07/03/A-TIP-Against-the-COVID-19-Pandemic-49538>
54. Chico, A., S. Maravalle, A., Rawdanowicz, L. and Caldera, A. (2020). “Strengthening Automatic Stabilisers Could Help Combat the Next Downturn”; *VoXEU*; Strengthening automatic stabilisers could help combat the next downturn | CEPR.
55. Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H. and Raissi, M. (2013). Debt, Inflation and Growth - Robust Estimation of Long-Run Effects in Dynamic Panel Data Models (December 23, 2013). CESifo Working Paper Series No. 4508, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2371243> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2371243>
56. Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H. and Raissi, M. (2017). IS THERE A DEBT-THRESHOLD EFFECT ON OUTPUT GROWTH? *The Review of Economics and Statistics*, 99(1), 135–150. <https://www.jstor.org/stable/26616105>

57. Chudik, A., Pesaran, M., H., Rebucci, A. (2020). Voluntary And Mandatory Social Distancing: Evidence On Covid-19 Exposure Rates From Chinese Provinces And Selected Countries National Bureau Of Economic Research; Working Paper 27039 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 April 2020 <http://www.nber.org/papers/w27039>
58. Coase, R. H. (1937). "The Nature of the Firm." *Economica*, vol. 4, no. 16, 386–405. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2626876>. Accessed 13 Sept. 2023.
59. Coase, R. H. (1991). The Institutional Structure of Production; Nobel prize speech; Source: *The American Economic Review* , Sep., 1992, Vol. 82, No. 4 (Sep., 1992), pp. 713- 719
60. Coase, R. H. (1998). "The New Institutional Economics," *American Economic Review*, American Economic Association, vol. 88(2), 72-74.
61. Colciago, A., Ropele, T., Muscatelli, A., Tirelli, P. (2006). The Role of Fiscal Policy in a Monetary Union: are National Automatic Stabilizers Effective? March 31, 2006; EMU automatic stabilizers.pdf
62. Condon, C. (2020). "Fed is All in: Here are the Key Features of its Lending Programs" Bloomberg, May 14th, 2020;
63. Conyon, M. J., He, L. and Thomsen, S. (2020). Lockdowns and COVID-19 Deaths in Scandinavia (June 1, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3616969> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3616969>
64. Correia, S., Luck, S. and Verner E., (2020). "Pandemics Depress the Economy, Public Health Interventions Do Not: Evidence from the 1918 Flu" MIT Sloan, 2020 (June 5, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3561560> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3561560>
65. Corsetti, G. and Muller, G. (2008). "The Effectiveness of Fiscal Policy Depends on the Financing and Monetary Policy Mix", *VOX*, CEPR policy center, 12 November 2008. [The effectiveness of fiscal policy depends on the financing and monetary policy mix | CEPR](https://www.cepr.org/pubs/papers/2008/080112.html)
66. Darby, J. and Melitz, J. (2008). "Social Spending and Automatic Stabilisers in the OECD", *Economic Policy*, 23 (56). 715-756. ISSN 0266-903X [Microsoft Word - Darby Melitz March 12 \(strath.ac.uk\)](https://www.strath.ac.uk/files/33422/darby-melitz-2008.pdf)
67. Davis, J. R. (1971). *Journal of Money, Credit and Banking*, vol. 3, no. 4, 1971, pp. 881–884. JSTOR, www.jstor.org/stable/1991426
68. Deb, P., Furceri, D., Ostry, J. D. and Tawk, N. (2020). The Economic Effects of Covid-19 Containment Measures (July 2020). *CEPR Discussion Paper No. DP15087*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3661431>

69. Debrun, X., Pisani-Ferry, J., Sapir, A. (2008). “Government Size and Output Volatility: Should we Forsake Automatic Stabilizers”, *IMF Working paper, May, 2008*; [Government Size and Output Volatility: Should We Forsake Automatic Stabilization?; Xavier Debrun, Jean Pisani-Ferry and André Sapir; IMF Working Paper 08/122; May 1, 2008](#)
70. Demertzis, M. and Raposo, I.G. (2018). ‘Structural Reforms 0.0 – The case for strengthening institutions’, Bruegel Blog, 3 May, available at <https://www.bruegel.org/2018/05/structural-reforms-0-0-the-casefor-strengthening-institutions>.
71. Demirguc-Kunt, A., Lokshin, M., Torre, I. (2020). The Sooner, the Better : The Early Economic Impact of Non-Pharmaceutical Interventions during the COVID-19 Pandemic. Policy Research Working Paper;No. 9257. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33820>
72. Deroose, S., Larch M. and Schaechter, A. (2008). “Constricted, Lame and Pro-Cyclical? Fiscal Policy in the Euroarea Revisited”, *European Economy, Economic Papers No 353*. [Constricted, Lame and Pro-Cyclical? Fiscal Policy in the Euro Area Revisited by Servaas Deroose, Andrea Schaechter, Martin Larch :: SSRN](#)
73. De Santis, R.A. and Van der Veken, W. (2020a). “Forecasting Macroeconomic Risk in Real Time: Great and Covid-19 Recessions”, ECB Working Paper Series, No 2436; <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2436~df6319728a.en.pdf?20a5de5844523c39ed0d86eb07>
74. De Santis, R.A. and Van der Veken, W. (2020b). “Macroeconomic Risks Across the Globe due to Spanish Flu”, ECB Working Paper Series, No 2466; <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2466~43b7489b61.en.pdf?7510ce1fcb937b34210d93bb1ad066d>
75. Dolls, M., Fuest, C., Kock, J., Peichl, A., Wehrhöfer, N. and Wittneben, C. (2015). “Automatic Stabilizers in the Eurozone: Analysis of their Effectiveness at the Member State and Euro Area Level and in International Comparison”, *Centre for European Economic Research, Mannheim*.
76. Dorn, F., Khailaie, S., Stoeckli, M. (2022). The Common Interests Of Health Protection And The Economy: Evidence From Scenario Calculations Of COVID-19 Containment Policies. *Eur J Health Econ* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10198-022-01452-y> doi: <https://doi.org/10.1101/2020.08.14.20175224> [The Common Interests of Health Protection and the Economy: Evidence from Scenario Calculations of COVID-19 Containment Policies \(medrxiv.org\)](#)

77. Duffin, E. (2020) “Value of COVID-19 Stimulus Packages in the G20 as Share of GDP 2020”, *Statista*, 29.07.2020. <https://www.statista.com/statistics/1107572/covid-19-value-g20-stimulus-packages-share-gdp/>
78. ECB, (2008). “One Monetary Policy And Many Fiscal Policies: Ensuring A Smooth Functioning Of Emu”, Monthly Bulletin, July, 2008. ECB 2008 July.pdf
79. ECB, (2009). Economic and Monetary Developments, Fiscal Developments, Monthly Bulletin, March
80. ECB, (2010). Economic and Monetary Developments, Fiscal developments. ECB Monthly Bulletin, 06.2010., 79–88. ECB, 2010 June monthly Bulletin.pdf
81. ECB, (2011). The ECB’s monetary policy during the crisis José Manuel González-Páramo, Member of the Executive Board of the ECB, Closing speech at the Tenth Economic Policy Conference, Málaga, 21 October 2011.
82. ECB, (2020a). Paziņojums par 750 miljardu eiro aktīvu pirkšanas programmu 2020. gada 18. martā; ECB.pdf
83. ECB, (2020b). Prese relīze 2020. gada 10. decembrī par aktīvi pirkšanu 1.85 triljonu eiro apmērā. ECB 1850.pdf
84. Economist, (2020a). “The EU’s Leaders Have Agreed on a €750bn Covid-19 Recovery Package”, 21.07.2020. <https://www.economist.com/europe/2020/07/21/the-eus-leaders-have-agreed-on-a-eu750bn-covid-19-recovery-package>
85. Economist, (2020b). The covid-19 pandemic is forcing a rethink in macroeconomics (economist.com)
86. Eichenbaum, M. S., Rebelo S. and Trabandt, M. (2020). The Macroeconomics of Epidemics, *NBER Working Paper* No. 26882 March 2020, Revised April 2021 Working Paper 26882 <http://www.nber.org/papers/w26882>
87. Eicher, T. and Roehn, O. (2007). Institutional Determinants of Economic Performance in OECD Countries – An Institutions Climate Index, CESifo DICE Report, ISSN 1613-6373, ifo Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, Vol. 05, Iss. 1, pp. 38-49 Institutional Determinants of Economic Performance in OECD Countries – An Institutions Climate Index (econstor.eu), skatīts 25.11.2023.
88. Eiropadome, (2020). Eiropadomes ārkārtas sanāksme (2020. gada 17., 18., 19., 20. un 21. jūlijā), Secinājumi; Briselē, 2020. gada 21. jūlijā. pdf (europa.eu).
89. Eiropadome, (2021). Eiropadomes paziņojums 2021. gada 15. martā par fiskālo politiku EU FISCAL SUPPORT AND THE STATEMENT.pdf

90. Eiropas Komisija, (2020). EU Comissions Proposal March 2020 Proposal To Lift The Rules of GSP; The ‘general escape clause’ within the Stability and Growth Pact (europa.eu)
91. Elgin, C., Basbug, G., Yalaman, A. (2020b). “Economic Policy Responses to a Pandemic: Developing the COVID-19 Economic Stimulus Index”, *VOXEU*, 07.05.2020. <https://voxeu.org/article/economic-policy-responses-pandemic-covid-19-economic-stimulus-index>
92. Elmendorf, D. W. and Furman, J. (2008). “If, When, How: A Primer on Fiscal Stimulus”, The hamilton project; Brookings Institution, Strategy Paper, January [0110_fiscal_stimulus_elmendorf_furman.pdf \(brookings.edu\)](https://www.brookings.edu/papers/2008/01/11-fiscal-stimulus-elmendorf-furman/)
93. Farboodi, M., Jarosch, G., Shimer, R. J. (2020). Internal and External Effects of Social Distancing in a Pandemic (April 2020). *CEPR Discussion Paper* No. DP14670, Available at SSRN:<https://ssrn.com/abstract=3594303>
94. Faria-e-Castro, M. (2021). Fiscal Policy During a Pandemic. *Journal of Economic Dynamics and Control*. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104088>
95. Ferguson, N. M., Laydon D., Nedjati-Gilani G., Imai N., Ainslie K., Baguelin M., Bhatia, S., Boonyasiri, A., Cucunubá, Z., Cuomo-Dannenburg, G., Dighe, A., Dorigatti, I., Fu, H., Gaythorpe, K., Green, W., Hamlet, A., Hinsley, W., Okell, L. C., van Elsland, S., Thompson, H., Verity, R., Volz, E., Wang, H., Wang, Y., Walker, P., Walters, C., Winskil, P., Whittaker, C., Donnelly, C. A, Riley, S., Ghani, A. C. (2020). *Report 9: Impact of non-pharmaceutical interventions (NPIs) to reduce COVID-19 mortality and healthcare demand* ; Imperial College COVID-19 Response Team DOI: <https://doi.org/10.25561/77482>; Page 1 of 20 16 March 2020;
96. Fernandez C., Ley E., Steel, M. F. J. 2001. "Model uncertainty in cross-country growth regressions," *Journal of Applied Econometrics*, John Wiley & Sons, Ltd., vol. 16(5), pages 563-576.
97. FICIL, (2023). “Nostāja attiecībā uz Latvijas ekonomikas attīstību visiem iedzīvotājiem”; Ārvalstu investoru padome Latvijā. 2023. gada 2. novembris.
98. Financial Times, (2020). Covid-19: The Global Crisis in Data; Covid-19: The global crisis — in data (ft.com)
99. Flaxman, S., Mishra, S., Gandy, A. (2020). Estimating The Effects Of Non-Pharmaceutical Interventions on COVID-19 in Europe. *Nature* 584, 257–261 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2405-7>;
100. Fotiou, A. and Lagerborg, A. (2020). Smart Containment: Lessons from Countries with Past Experience; IMF Working Paper WP/21/99 , Fiscal Affairs Department, 2020.

101. Friedman, M. and Schwartz, A.J. (1963). “A Monetary History of the United States, 1867–1960”, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.
102. Friedman, M. (1972). Have Monetary Policies Failed? Source: *The American Economic Review*, Mar. 1, 1972, Vol. 62, No. 1/2 (Mar. 1, 1972), 11-18 Published by: American Economic Association [Milton Friedman.pdf](#)
103. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*: (New York: Free Press), 1995. 457.
104. Fukuyama, F. (2011). *Origins of Political Order* , New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2011.
105. Gaspar, V., Medas, P., Perrelli, R. (2021). Global Debt Reaches a Record \$226 Trillion; December 15, 2021; BLOG Global Debt Reaches a Record \$226 Trillion (imf.org)
106. Ghosh, A. R. , Kim, J. I. , Mendoza, E. G., Ostry, J. D., Qureshi, M. S. (2011). Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability; NBER Working Paper Series, Working Paper 16782; February 2011. Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability in Advanced Economies | NBER
107. Giagheddu, M. and Papetti, A. (2020). The Macroeconomics of Age-Varying Epidemics (June 18, 2020). SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3651251> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3651251>
108. Glaeser, E. L., La Porta, F.R., Lopez-de-Silanes, Shleifer, A. (2004). Do Institutions Cause Growth? *NBER Working Paper Series*; Working Paper 10568 <http://www.nber.org/papers/w10568>
109. Glover, A., Heathcote, J., Krueger, D. and Ríos-Rull, J.V. (2020). Health Versus Wealth: On the Distributional Effects of Controlling a Pandemic *NBER Working Paper* No. 27046 April 2020, Revised September 2021 <http://www.nber.org/papers/w27046>
110. Google GMR, (2020). p. 1. <https://www.google.com/covid19/mobility/>
111. Goolsbee, A. and Syverson, C. (2020). Fear, Lockdown, and Diversion: Comparing Drivers of Pandemic Economic Decline 2020; *NBER Working Paper Series*; Working Paper 27432 <http://www.nber.org/papers/w27432>
112. Gopinath, G. (2020). The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression, *IMFblog*, 14.04.2020., p. 2. <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/> The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression (imf.org)
113. Gottlieb, C., Grobovsek, J., Poschke, M. and Saltiel, F. (2020). Lockdown Accounting. *IZA Discussion Paper* No. 13397, Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3636626> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3636626>

114. Gourinchas, P.O. (2020). Flattening the Pandemic and Recession Curves; In R. Baldwin, & B. Weder di Mauro (Eds.), *Centre for Economic Policy Research Press*. Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes; 31-39.
115. Greenstone, M. and Nigam, V. (2020). Does Social Distancing Matter? (March 30, 2020). University of Chicago, *Becker Friedman Institute for Economics Working Paper No. 2020-26*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3561244>
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3561244>
116. Greer, S. L., de Ruijter, A. And Brooks, E. (2021). The Covid-19 Pandemic: Failing Forward in Public Health. In M. Riddervold, J. Trondal, and A. Newsome (Eds.), *Palgrave handbook of EU crises*. Palgrave.
117. Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., Werning, I. (2020a). “Viral Recessions: Lack of Demand During the Coronavirus Crisis”, *VOXEU*, 6.05.2020. <https://voxeu.org/article/lack-demand-during-coronavirus-crisis>
118. Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub L., Werning, I. (2020b). Macroeconomic Implications of COVID-19: can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? Working Paper 26918 <http://www.nber.org/papers/w26918>; skatīts 25.11.2023.
119. Guillaume, C. (2020). The Medium Run Impact of Non Pharmaceutical Interventions. Evidence from the 1918 Flu in the US Cities; April 16, 2020. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3573562> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3573562>
120. Hagiwara, S. (2019). Why Did the World Economic Crisis of 2008-2009 End in the Great Recession? A Critical Comparison of the Great Depression and the Great Recession *World Review of Political Economy* , Vol. 10, No. 1 (Spring 2019), pp. 24-39 (jstor.org)
121. Hale, T., Angrist, N., Cameron-Blake, E., Hallas, L., Kira, B., Majumdar, S., Petherick, A., Phillips, T., Tatlow, H., Webster, S. (2020). Oxford COVID-19 Government Response Tracker, *Oxford University, Blavatnik School of Government*, p. 3. <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/coronavirus-government-response-tracker>
122. Hale, T., Angrist, N., Cameron-Blake, E., Hallas, L., Kira, B., Majumdar, S., Petherick, A., Phillips, T., Tatlow, H., Webster, S. (2021). Oxford COVID-19 Government Response Tracker, *Oxford University, Blavatnik School of Government*, p. 3. <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/coronavirus-government-response-tracker>

123. Haroutunian, S.K., Hauptmeier, S. and Leiner-Killinger, N. (2020). The COVID-19 Crisis and its Implications for Fiscal Policies. *ECB Economic Bulletin*, Issues 4/2020; [The COVID-19 crisis and its implications for fiscal policies \(europa.eu\)](#)
124. Haroutunian, S.K., Osterloh, S., Slawinska, K. (2021). “The Initial Fiscal Policy Response of Euro Area Countries to the COVID-19 Crisis”, *ECB Economic Bulletin*, Issues 1/2021; [The initial fiscal policy responses of euro area countries to the COVID-19 crisis \(europa.eu\)](#)
125. Hatchett, R. J., Mecher, C. E. and Lipsitch, M. (2007). Public Health Interventions and Epidemic Intensity During the 1918 Influenza Pandemic; May 1, 2007 <https://doi.org/10.1073/pnas.0610941104>
126. Havranek, T. and Rusnak, M. (2013). “Transmission Lags of Monetary Policy: A Meta-Analysis”, Research Department, *Czech National Bank Institute of Economic Studies*; [Transmission Lags of Monetary Policy: A Meta-Analysis \(ijcb.org\)](#)
127. Heimberger, P. (2021). Do Higher Public Debt Levels Reduce Economic Growth? The Vienna Institute for International Economic Studies Working Paper No. 211, 11.2021., p. 1–36.
128. Herndon, T., Ash, M., Pollin, R. (2013). Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff, Political Economy Research Institute Working Paper No. 322., p.1-26. *Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff (umass.edu)
129. Herrera, H., Ordoñez, G., Konradt, M. and Trebesch, C. (2020). Corona Politics: The Cost of Mismanaging Pandemics (September 10, 2020). PIER Working Paper No. 20-033, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3690490> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3690490>
130. Hosny, A. (2020). The Sooner (and the Smarter), the Better: COVID-19 Containment Measures and Fiscal Responses ; IMF Working Paper Fiscal Affairs Department.
131. IMF, (2018). “Assessing Fiscal Space: An Initial Consistent Set of Considerations”; Update and Stocktaking Publication Date: June 15, 2018. Assessing Fiscal Space: An Update and Stocktaking (imf.org). skatīts 25.11.2023.
132. IMF, (2020). Transcript of IMF Press Briefing, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/07/23/tr072320-transcript-of-imf-pressbriefing>.
133. IMF, (2020a). World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown (imf.org) skatīts 25.11.2023.
134. IMF, (2020b). World Economic Outlook Update, June 2020: A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery (imf.org) skatīts 25.11.2023.

135. IMF, (2020c). World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent (imf.org) skatīts 25.11.2023.
136. IMF, (2021a). Fiscal Monitor, Fiscal Monitor Update, January 2021; skatīts 25.11.2023.
137. IMF, (2021b). World Economic Outlook, April 2021: Managing Divergent Recoveries (imf.org); skatīts 25.11.2023.
138. IMF, (2021c). World Economic Outlook, October 2021: Recovery During A Pandemic (imf.org); skatīts 25.11.2023.
139. IMF, (2021d). Discretionary spending Fiscal Monitor, April 2021 (imf.org) skatīts 25.11.2023.
140. IMF, (2021e). Discretionary spending October, 2021; Fiscal Monitor Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic IMF Fiscal Affairs Department October 2021 Fiscal Policies Database (imf.org) skatīts 25.11.2023.
141. IMF, (2021f). The Pre-Pandemic Debt Landscape—and Why It Matters (imf.org); skatīts 25.11.2023.
142. IMF, (2022a). World Economic Outlook, April 2022: War Sets Back The Global Recovery (imf.org)
143. IMF, (2022b). World Economic Outlook, October 2022: Countering the Cost-of-Living Crisis (imf.org)
144. IMF, (2023a). World Economic Outlook (imf.org) April, 2023.
145. IMF, (2023b). World Economic Outlook (imf.org) October, 2023.
146. IMF, (2023c). IMF Blog; 2023 IMF on Interest rate risks; skatīts 25.11.2023.
147. IMF, (2024a). World Economic Outlook (imf.org) April, 2024.
148. Jones, C. J., Philippon, T., Venkateswaran, V. (2020). Optimal Mitigation Policies in a Pandemic: Social Distancing and Working from Home; Working Paper 26984 <http://www.nber.org/papers/w26984>
149. Jordà, Ò., Singh, S. R., Taylor, A. M. (2020). Longer-run Economic Consequences of Pandemics <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/working-papers/2020/09/>
150. Juranek, S., Paetzold, J., Winner, H., Zoutman, F. (2020). Labor Market Effects of COVID-19 in Sweden and its Neighbors: Evidence from Novel Administrative Data, Institut for foretaksøkonomi Department of Business and Management Science, Issue 42, 19.08.2020., 1-2; . <https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/handle/11250/2670239> Labor market effects of COVID-19 in Sweden and its neighbors: Evidence from administrative data - Juranek - 2021 - Kyklos - Wiley Online Library

151. Juranek, S. and Zoutman, F. (2020). The Effect of Non-Pharmaceutical Interventions on the Demand for Health Care and Mortality: Evidence on COVID-19 in Scandinavia (November 12, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3577213> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3577213>
152. Kamī, A. (1947). “Svešinieks. Mēris”, izdevniecība “Zvaigzne”, 1989. gads.
153. Kaufmann, D., Kraay, A. and Zoido-Lobaton, P. (1999). “Governance Matters”; Policy research working paper; The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth and World Bank Institute Governance, Regulation and Finance No. 2196; August 1999. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=188568>;
154. Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2003). Government Matters III : Governance Indicators for 1996-2002. World Bank Policy Research Working Paper; No. 3106. © World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/18134> License: CC BY 3.0 IGO
155. Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues (September 2010). World Bank Policy Research Working Paper No. 5430, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1682130>
156. Keynes, J.M. (1936). General Theory of Money, interest rates and Unemployment”, Published by Houghton Mifflin Harcourt (First Edition), 2016; ISBN 10: 0156347113 ISBN 13: 9780156347112
157. Knack, S. and Keefer, P. (1995). “Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Measures.” *World Bank, Economics and Politics* 7(3): 207-27 final paper submitted to Econ and Pol (uni-muenchen.de)
158. Kniesner, T. J. and Viscusi, W. K. (2019). The Value of a Statistical Life (April 10, 2019). Forthcoming, *Oxford Research Encyclopedia of Economics and Finance*, Vanderbilt Law Research Paper No. 19-15, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3379967> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3379967>
159. König, M. and Winkler, A. (2020a). Monitoring in real time: Cross-country Evidence on the COVID-19 Impact on GDP Growth in the First Half of 2020; Covid Economics; *CEPR press*, Issue 57, 13 November 2020; [ResearchGate](https://www.researchgate.net/publication/354111111)
160. König, M. and Winkler, A. (2020b). COVID-19 and Economic Growth: Does Good Government Performance Pay Off? DOI: 10.1007/s10272-020-0906-0
161. Krueger, D., Uhlig, H., Xie, T. (2020). Macroeconomic Dynamics and Reallocation in an Epidemic: Evaluating the “Swedish Solution” Working Paper 27047 <http://www.nber.org/papers/w27047>

162. Kumar, M. and Woo, J. (2010). Public Debt and Growth, IMF Working Paper No. 10/174, 07.2010., 1–45.
163. Kuncic, A. (2013). Institutional quality dataset joi1300019a (cambridge.org) joi1300019a (cambridge.org)
164. Lagarde, C. (2020). “Europe’s Responce to the Crisis”, ECB Blog, 23.07.2020. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2020/html/ecb.blog200723~c06fafabb6.en.html>
165. Letzing, J. (2020). How Long Can Governments Keep Spending to stem COVID-19 Job Losses? *World Economic Forum*, 24.07.2020., p. 1. <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/the-cost-of-wage-subsidies-to-stem-covid19-related-unemployment/>
166. Lin, Z. and Meissner, C. M. (2020). “Health vs. Wealth? Public Health Policies and the Economy During Covid-19”, NBER Working Paper Series Working Paper No 27099 National Bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 May 2020, Revised November 2020 <http://www.nber.org/papers/w27099>
167. MacFarlan, M., Edison, H. and Spatafora, N. (2003). Growth and Institutions; IMF World Economic Outlook ; April, 2003. IMF World Economic Outlook (WEO)-- April 2003
168. Maloney, W. F. and Taskin, T. (2020). Determinants of Social Distancing and Economic Activity During COVID-19: *A Global View* (May 12, 2020). World Bank Policy Research Working Paper No. 9242, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3599572>
169. Mendoza, E.G. and Ostry, J.D. (2008). “International Evidence on Fiscal Solvency: Is Fiscal Policy ‘Responsible’?” *Journal of Monetary Economics*, Vol. 55, No. 6, pp. 1081–93
170. Michailov, A. (2020). Quantifying the Macroeconomic Effects of the COVID-19 Lockdown: Comparative Simulations of the Estimated Galí-SmetsWouters Model, University of Reading, Discussion Paper No. 2020-07, p. 4. <http://www.reading.ac.uk/web/files/economics/emdp202007.pdf>
171. Moody’s Analytics, (2014). <https://www.economy.com/dismal/fiscal-space/default.aspx>.
172. Nickel, C. and Tudyka, A. (2013). *ECB Working Paper Series* No 1513 / February 2013 Fiscal Stimulus in Times of High Debt Reconsidering Multipliers and Twin deficits. [Fiscal stimulus in times of high debt: reconsidering multipliers and twin deficits \(europa.eu\)](https://www.ecb.europa.eu/press/pr/2013/pr130201.en.htm)
173. North, D. C. and Thomas, R. P. (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*. New York: Cambridge University Press, 1973. viii + 171 pp. ISBN: 0-521-29099-6.
174. North, D. C. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: W. W. Norton. 1981. p. 228.

175. North, D. C. (1984). "Transaction Costs, Institutions, and Economic History." *Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics* 140, no. 1 (1984): 7–17. <http://www.jstor.org/stable/40750667>.
176. North, D.C. (1990a). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance (Political Economy of Institutions and Decisions)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511808678
177. North, D. C. (1990b). A Transaction Cost Theory of Politics. *Journal of Theoretical Politics*, 2, 335-367
178. North, D.C. (1991). "Institutions." *Journal of Economic Perspectives*, VOL. 5, NO. 1, WINTER 1991; p. 97-112. DOI: 10.1257/jep.5.1.97
179. North, D.C. (1993). Prize Lecture; Economic Performance through Time; Douglass C. North - Prize Lecture: Economic Performance through Time (nobelprize.org)
180. North, D. C. (2016). "Institutions and Economic Theory," *The American Economist*, Sage Publications, vol. 61(1), 72.-76.
181. OECD, (2020a). OECD Economic Outlook, Interim Report March 2020 - Coronavirus: the world economy at risk, skatīts 25.11.2023.
182. OECD, (2020b). Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience. OECD, 1.-19. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/>
183. OECD, (2020c). Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience; Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: Strengthening confidence and resilience - OECD (oecd-ilibrary.org), skatīts 25.11.2023.
184. OECD, (2021a). OECD Secretary-General Tax Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors; April 2021; OECD Secretary-General Tax Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors (April 2021)
185. OECD, (2021b). OECD Economic Outlook. Par Discretionary Spending the Effectiveness and Scope of Fiscal Stimulus | READ online (oecd-ilibrary.org)
186. OECD, (2024). OECD (2024), OECD Economic Outlook, Interim Report February 2024: Strengthening the Foundations for Growth, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0fd73462-en>.
187. Ostrom, E. (2005). Understanding Institutional Diversity - Elinor Ostrom - Google Books

188. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Kim, J. I. and Qureshi M. S. (2010). Fiscal Space; *IMF Staff Position Note*, September 1, 2010 SPN/10/11; by Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Mahvash S. Qureshi; IMF Staff Position Note SPN/10/11; September 1, 2010.
189. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Espinoza, R. (2015). When Should Public Debt Be Reduced? *IMF Staff Discussion Note*, June 2015. [When Should Public Debt Be Reduced? \(imf.org\)](https://www.imf.org/publications/discussionpapers/2015/02)
190. Oxford Dictionary, (2023). crisis_1 noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced Learner's Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com skatīts 25.11.2023.
191. Panizza, U. and Presbitero, A. (2012). Public Debt and Economic Growth: Is There a Causal Effect? *MoFiR Working Paper* No. 65, 04.2012., 1–18.
192. Pescatori, A., Sandri, D., Simon, J. (2014). Debt and Growth: Is there a Magic Threshold? *IMF Working Paper* No. 14/34, 02.2014., 1–19.
193. Piguillem, F. and Shi, L. (2020). Optimal Covid-19 Quarantine and Testing Policies (April 2020). *CEPR Discussion Paper* No. DP14613, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3594243>
194. Rachel, L. (2020). “An Analytical Model of Covid-19 Lockdowns: Equilibrium Mitigation Flattens the Epidemic Curve, Optimal Lockdown Does Not”, 05.08.2020. <https://drive.google.com/file/d/1tVTfyEeD0xTicZVlvCZvDN95CZ6uVdmU/view>
195. Reinhart, C. M. and Rogoff, K.S. (2010a). Growth in a Time of Debt, NBER Working Paper No. 15639, 01.2010., 1–25.
196. Reinhart, C.M. and Rogoff, K.S. (2010b). Debt and Growth Revisited, *Munich Personal RePEc Archive Paper* No. 24376, 08.2010., 1–14.
197. Reuters, (2021). EU to borrow around 150 billion euros annually for recovery fund BUSINESS NEWS, APRIL 14, 2021; Reuters (2020) Eiropas Savienības parāda atmaksa; EU RECOVERY REPAYMENT.pdf
198. Rimšēvičs, I. (2022). Public Debt and Economic Growth in the Aftermath of the Covid-19 Economic Crisis. *Regional Formation and Development Studies*. Public Debt and Economic Growth in the Aftermath of the Covid-19 Economic Crisis | Semantic Scholar
199. Rodrik, D. (2000). Institutions for High-quality Growth: What they are and how to Acquire them. *St Comp Int Dev* 35, 3–31. <https://doi.org/10.1007/BF02699764>; skatīts 25.11.2023.
200. Rodrik, D. (2002). "Institutions, Integration, and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth." Working Paper, February 2002. Institutions, Integration, and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth. | Harvard Kennedy School

201. Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F. (2004). Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth* , 131–165 (2004). <https://doi.org/10.1023/B:JOEG.0000031425.72248.85>
Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development | SpringerLink; skatīts 25.11.2023.
202. Rohac, D. and Christiansen, L. (2017). “After the eurozone Crisis; Causes, Consequences, and Lessons For European and US Policymakers”, American Enterprise Institute, July 2017; ECB failure in 2008-2010.pdf
203. Samadi, A.H. and Alipourian, M. (2021). Measuring Institutional Quality: A Review. In: Faghieh, N., Samadi, A.H. (eds) *Dynamics of Institutional Change in Emerging Market Economies* ; Contributions to Economics. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61342-6_6
204. Sant’Anna Pedro, H. C. (2020). Health Policies, Economic Growth and the 1918 Spanish Flu; 2020-05-29 Health policies, economic growth and the 1918 Spanish flu (psantanna.com)
205. Sapir, A. (2020). Why has COVID-19 hit Different European Union Economies so Differently? *Policy Contribution*, Issue No 18, 09.2020., p. 5-7. <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/09/PC-18-2020-22092020-final.pdf>
206. Sheridan, A., Andersen, A.L., Hansen, E.T., Johannesen, N. (2020). Social Distancing Laws Cause Only Small Losses of Economic Activity During the COVID-19 Pandemic in Scandinavia *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (2020) 117(34) 20468-20473 DOI: [10.1073/pnas.2010068117](https://doi.org/10.1073/pnas.2010068117)
207. The Local, (2020). 60 to 70-percent of Germany could be Infected with Coronavirus Says Merkel, <https://www.thelocal.de/20200311/60-to-70-percent-of-germany-could-be-infected-with-coronavirus-says-merkel/>, skatīts 25.11.2023.
208. Toda, (2020). Susceptible-Infected-Recovered (SIR) Dynamics of COVID-19 and Economic Impact, March 27, 2020; <https://doi.org/10.48550/arXiv.2003.11221>
209. Toxvaerd, F. (2020). Equilibrium Social Distancing; *Cambridge Working Papers in Economics: 2021*; [cwpe2021.pdf](https://www.cam.ac.uk/cwpe2021.pdf) (cam.ac.uk)
210. Ugur, M. (2010). “Institutions and Economic Performance: A Review of the Theory and Evidence”(2010).
SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2102746> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2102746>
211. Voigt, S. (2013). “How (not) to measure institutions”, *Journal of Institutional Economics*, 9(1), 1-26.

212. Weber, A. (2021). ECB's Lagarde Says Governments Must Get Fiscal Stimulus Done. *Bloomberg*. 18.03.2021., 1. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-03-18/ecb-s-lagarde-urges-governments-to-roll-out-fiscal-push-on-time>; skatīts 25.11.2023.
213. WebMD, (2023). [What Is A Pandemic and Is Coronavirus Any Different?](https://www.webmd.com/what-is-a-pandemic-and-is-coronavirus-any-different?) (webmd.com)
214. Wei, L. (2009). "Institutions, Institutional Change, and Economic Performance"; Cheung Kong Graduate School of Business | CKGSB Article in SSRN Electronic Journal · June 2009; DOI: 10.2139/ssrn.1416542
215. Wheelock, D. (2020). What Can We Learn from the Spanish Flu Pandemic of 1918-19 for COVID-19? by David C. Wheelock What Can We Learn from the Spanish Flu Pandemic of 1918-19 for COVID-19? | [St. Louis Fed \(stlouisfed.org\)](https://www.stlouisfed.org/what-can-we-learn-from-the-spanish-flu-pandemic-of-1918-19-for-covid-19)
216. WHO, (2020). Official announcement of Pandemic, p1.; World Health Organization. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. 2020 <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-re...>
217. Wolff, G.B. (2020). "Without Good Governance, the EU Borrowing Mechanism to Boost the Recovery Could Fail", *Bruegel Blog*, 15 September, available at <https://www.bruegel.org/2020/09/without-good-governance-the-eu-borrowing-mechanism-to-boost-the-recovery-cou>
218. Woo, J. and Kumar, M. S. (2015). Public Debt and Growth. *Economica*, 82(328), 705–739. <http://www.jstor.org/stable/4751977>
219. World Bank, (2019). Worldwide Governance Indicators, p. 1. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>.
220. World Bank Institute, (2009). Worldwide Governance Indicators; World Bank. 1.-3.p.
221. Wyplosz, C. (2020). IN-DEPTH ANALYSIS Requested by the ECON committee Monetary Dialogue Papers, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies November 2020; [The Euro Area After COVID-19 \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/economy_finance/in-depth-analysis-requested-by-the-econ-committee); skatīts 25.11.2023.

1.pielikums

Šajā pielikumā autors atspoguļo kā notika DFLR analīzes veikšanai sagatavoto datu – (mainīgo) nepieciešamā pieņēmumu pārbaude par to linearitāti, atlikumu savstarpējo neatkarību, homoskedasticitāti, multikolaritāti un autokorelāciju.

Pirms veikt DFLR analīzi autors pārbaudīja, ka attiecības starp mainīgajiem ir lineāras.

Par to, ka attiecības starp mainīgajiem ir lineāras autors izvēlējās pārbaudīt veicot attiecīgā mainīgā iekļaušanu vienādojumā lineārā, kvadrātiskā un logaritmiskā formā un aprēķinot šī mainīgā nozīmīgumu DFLR vienādojumā. Autors šo pieņēmumu pārbaudi veica izmantojot valdības parāda lielumu pret IKP 2019. gadā, kuras rezultāti atspoguļoti pielikuma P.1.tabulā:

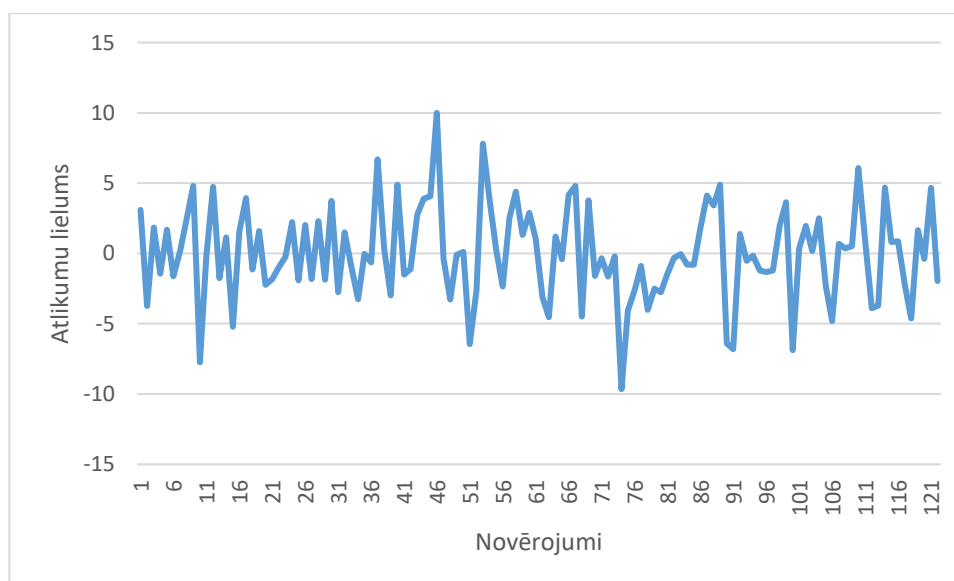
P.1.tabula

Mainīgais	Modelis 1	Modelis 2	Modelis 3
	Lineārs vienādojums	Kvadrātsakarības vienādojums	Log sakarības vienādojums
Valdības parāds 2019. gadā	-0.037*** (0.010)	0.0002 (0.0001)	-1.403* (0.562)

Avots: Autora aprēķins

Šī mainīgo pārbaude apstiprina, ka attiecības starp valdības parāda mainīgajiem lielumiem ir lineāras. Tā tika pārbaudītas arī attiecības starp institūciju kvalitātes, investīciju īpatsvars IKP, automātiskie stabilizatori un tūristi uz 1 iedzīvotāju mainīgajiem lielumiem.

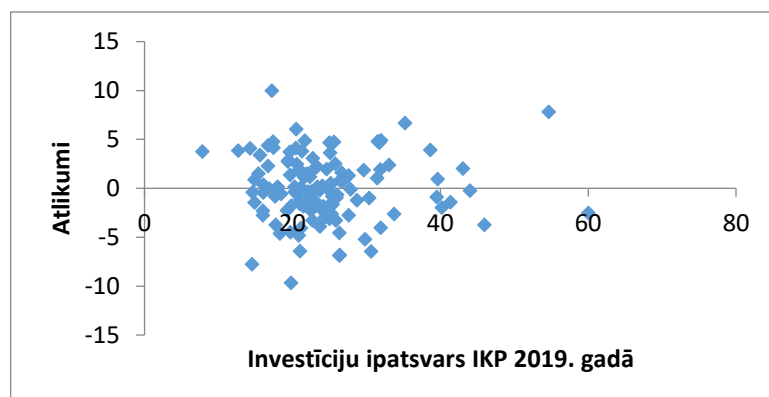
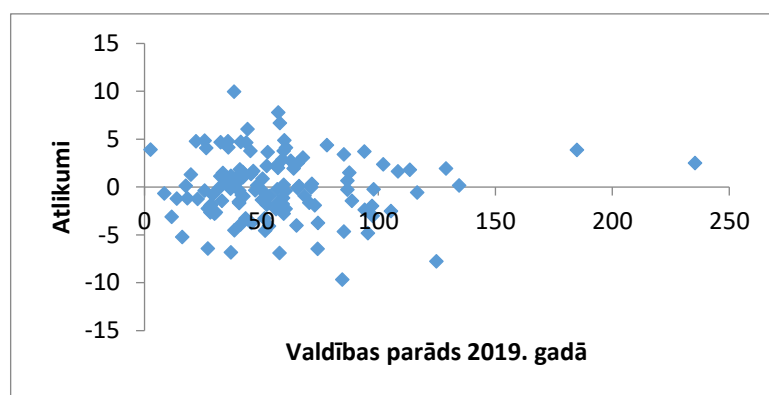
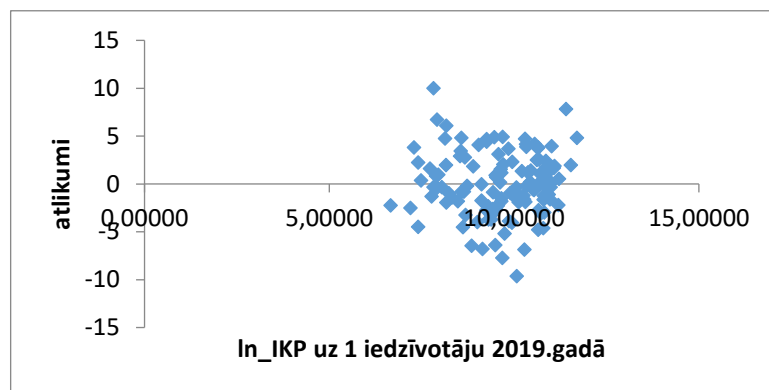
Tālāk autors pārbaudīja, ka atlikumu lielums (novērotās - prognozētās vērtības) ir savstarpēji neatkarīgi, ko apstiprina zemāk redzamais 1.pielikuma P.1.attēls.

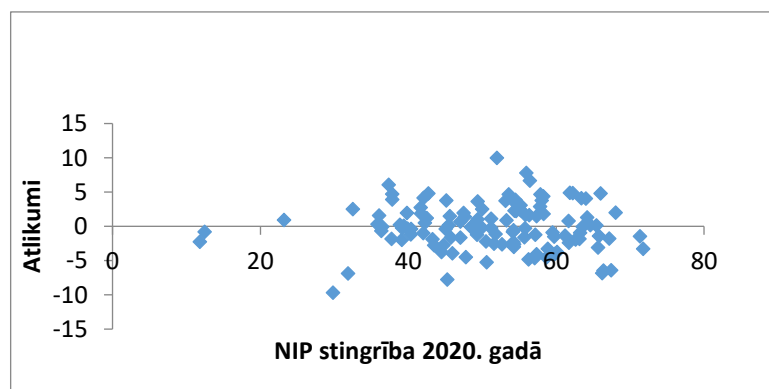
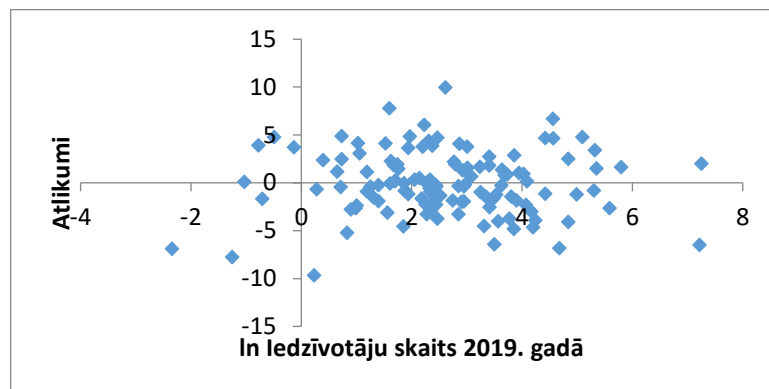
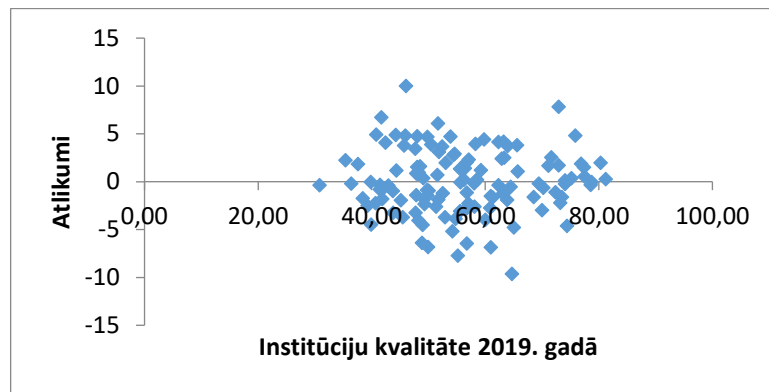

P.1.attēls. Atlikumu lielums pret novērojumu skaitu

Avots: Autora aprēķins

Autors arī pārlicinājās, ka atlikumu dispersija ir konstanta visos neatkarīgo mainīgo līmeņos (Homoskedasticitāte), atspoguļojot rezultātus P.2.attēlā.

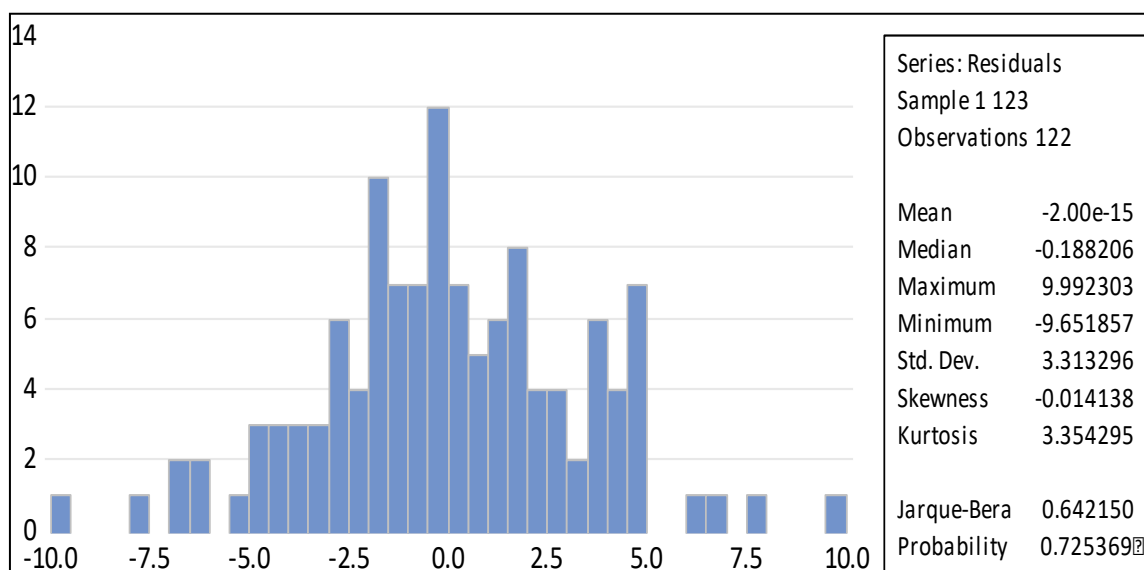
P.2.attēls. Atlikumu lielums pret neatkarīgiem faktoriem
Avots: Autora aprēķins

Autors arī pārlicinājās vai starp mainīgajiem nepastāv autokorelācija un, ka tā vispār nav iespējama, jo tās nav laika rindas.

Autors veica vēl divus atlikušos testus: A) atlikumu normālo sadalījumu;
B) multikolinearitāti.

Autors arī pārlicinājās, ka atlikumi ir sadalīti normāli (atlikumu normalitāte).

Neatkarīgie mainīgie nav pilnīgi korelēti (nav pilnīgas multikolinearitātes).

P.3.attēls. Atlikumu sadalījuma normalitātes pārbaude
Avots: autora aprēķins

Lai pilnībā pārliecinātos, ka starp mainīgajiem nepastāv multikolinearitāte autors veica attiecīgos VIF testus. VIF (*variance inflation factor*) rādītājs, kas mēra neatkarīgo faktoru korelāciju ar visiem pārējiem neatkarīgiem faktoriem kopumā, nevienā vienādojumā nepārsniedz 10 (un tikai vienā vienādojumā nedaudz pārsniedz 5), kas liecina, ka promocijas darba ekonometriskajos modeļos starp mainīgajiem nepastāv multikolinearitāte.

VIF > 10 multikolinearitāte ir.

VIF 5 – 10 robežgadījums.

VIF < 5 multikolinearitātes nav.

Pārbaudot promocijas darbā analizēto ekonometrisko modeļu multikolinearitāti P.2.tabulā autors konstatēja, ka visaugstākā VIF vērtība ir ln IKP uz vienu iedzīvotāju rādītājam, kura tikai trijos vienādojumā nedaudz pārsniedz 5 un tādejādi ļauj autoram apgalvot, ka dati ir izmantojami DFLR veikšanai. Šī rādītāja (ln IKP uz vienu iedzīvotāju) iekļaušana ekonometriskajos modeļos tiek pamatota ar nosacītās beta-konverģences teoriju, saskaņā ar kuru sākotnējais ienākumu līmenis (jeb IKP uz vienu iedzīvotāju) ir viens no ekonomiskās izaugsmes tempa noteicošajiem faktoriem.

Rādītājs	3.1.	3.3.	3.4.	3.5.	3.8.	3.9.	3.12.	3.13.	3.15.	3.17.
Ierobežojumu stingrība	1.24		1.31	1.51	1.35	1.23				
Valdības parāds	1.06	1.33	1.04	1.19	1.35	1.09	1.05	1.10	1.17	1.11
IKP uz iedzīvotāju (naturālais logaritms)	5.08	3.16	3.19	3.68	3.75	3.58	4.37	5.11	3.28	4.65
Investīcijas	1.03	1.05	1.03		1.04		1.04	1.06		1.05
Iedzīvotāju skaits (naturālais logaritms)	1.11	1.17	1.29	1.72	1.56		1.39	1.23	1.37	1.16
Pārvaldības efektivitāte	5.02						5.58	4.81		4.48
Institūciju kvalitāte		2.94	3.01	3.04	3.17	3.00			2.83	
Automātiskie stabilizatori		1.68						1.38		
Diskrecionārie resursi		2.02			2.05					
Tūristu skaits uz 1 iedzīvotāju				1.53	1.55	1.39	1.55		1.52	
Iekšzemes kredīti							2.35			

Proti, nabadzīgām valstīm attīstīt ekonomiku ir salīdzinoši vieglāk nekā bagātajām. Ja šī teorija ir patiesa, tad sākotnējā ienākuma līmeņa naturālā logaritma neiekļaušana ekonometriskajos modeļos var pievest pie nepareizi specificētiem modeļiem, kas radītu bažas par šādu modeļu atbilstību realitātei. Arī zinātniskajā literatūrā, vērtējot institūciju ietekmi uz ekonomisko izaugsmi, ekonometriskajos modeļos bieži ir iekļauts sākotnējais ienākumu līmenis uz 1 iedzīvotāju (piemēram, Fernandez et al., 2001).